

Charles Bettelheim

Övergången till den socialistiska ekonomin

Innehåll

1. Former och metoder för en socialistisk planering med hänsyn till produktivkrafternas utvecklingsnivå.....	1
I. Regleringen av den socialistiska sektorn och den privata sektorn under proletariats diktatur	2
II. Den socialistiska sektorns organisation.....	3
III. Organiseringen av handeln.....	10
IV. Distributionens organisation	16
2. Om några begrepp i övergångsekonomin.....	18
I. Det abstrakta och det konkreta.....	18
II. Marxistisk analys och förvetenskaplig ”analys”	19
III. Den marxistiska dialektikens speciella karaktär	20
IV. Den dialektiska syntesen och en början till praktisk handling.....	24
V. Det praktiska handlandets teori och motsättningar	26
VI. Vetenskap och ideologi.....	29
3. Planering och produktionsförhållanden	33
I. Möjligheterna och verkligheten	36
II. Nationalisering, socialisering och övergångsekonomi	38
III. Handelskategoriernas avveckling.....	41
IV. Utsikterna för en teknisk-ekonomisk integration.....	43
V. Priser och arbetstidskalkyler	45
VI. Ägande och underordnande	47
4. Prisproblematiken i Europas socialistiska länder (några anmärkningar med anledning av en aktuell debatt).....	49
I. Prissystemet i Sovjetunionen i början av 50-talet.....	50
II. Utgångspunkterna bland deltagarna i debatten om priserna.....	52
III. De viktigaste förslagen.....	53
IV. Kombinationer mellan olika prissystem samt ”tvåvägspriser”	63
V. Frågor i samband med den konkreta prissättningen	66
VI. Några följder av prisdebatten	67
VII. Prisdebattens problematik.....	69
VIII. Värde teorin och prisplaneringen	74
IX. Prisproblematikens utseende i en övergångsekonomi	82
Sammanfattning	86
Bibliografi till prisproblematiken i Europas socialistiska länder (kap. 4).....	93

1. Former och metoder för en socialistisk planering med hänsyn till produktivkrafternas utvecklingsnivå

Följande text baserar sig på en teoretisk studie av en del av de problem som den kubanska ekonomin för närvarande står inför. Eftersom dessa problem nödvändigtvis måste uppstå i varje land som börjar bygga upp en socialistisk samhällsstruktur, tror jag att det kan vara av intresse att publicera texten i dess ursprungliga form (så när som på ett par mindre ändringar). Alltså utlämnas i denna framställning en del viktiga frågor rörande socialismens uppbyggnad, eftersom det inte var nödvändigt att beröra dem i sammanhanget just vad beträffar den kubanska ekonomin. En del av dessa frågor kommer att behandlas i senare kapitel i detta arbete.

Jag har alltså här förbigått de speciella historiska villkor som rått på Kuba och i Sovjetunionen, samt en del andra problem än de rent ekonomiska, men som det naturligtvis måste tas hänsyn till vid utarbetandet av konkreta lösningar.

Denna text hör alltså hemma på den ekonomiska teorins område. Den ekonomiska teorin är ett nödvändigt instrument för utarbetandet av en korrekt lösning av ekonomiska problem, även om teorin naturligtvis inte kan ge uttömmande svar på alla de frågor som uppstår i praktiken under det socialistiska planerings- och organisationsarbetet.

För att lösa de problem som den kubanska ekonomin för närvarande står inför så bra som möjligt, är det nödvändigt att utarbeta en teoretisk analys av problemen. Endast på basis av en sådan analys kan den ekonomiska strategi och taktik som krävs på det nuvarande utvecklingsstadiet klargöras, samtidigt som man arbetar med utgångspunkt från den konkreta situationen på detta stadium och från produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå. Dessutom är det endast på grundval av en sådan analys som man kan avgöra de organisationsformer och arbetsmetoder som motsvarar den ekonomiska strategi och taktik som har valts.

Den teoretiska analysen är rent objektivt nödvändig, men den är också subjektivt nödvändig för att ge det vetenskapligt riktiga betraktelsesätt som krävs för att tjäna till ledning för revolutionsledarnas, de politiska kadrernas och det arbetande folkets handlingar. Det vetenskapliga betraktelsesättet är även nödvändigt för utformningen av den praktiska tillämpningen av de allmänna riktlinjer som har beslutats.

Dessutom måste det vetenskapliga betraktelsesättet tjäna till att:

- a) Övervinna den naturliga tvekan som man kan känna före övergången från arbetsmetoder och organisationsformer som man är van vid, till nya metoder och former;
- b) Undvika känslan av att utvecklingen går tillbaka på det ekonomiska organisationsplanet, då man i själva verket bara avsäger sig föråldrade eller ännu oförberedda, dvs. för närvarande olämpliga organisationsformer;
- c) Inte fresta till att ta efter metoder eller organisationsformer, som kan ha givit positiva resultat under andra objektiva villkor, då man borde uppmärksamma helt andra första-rangsproblem än dem som den kubanska ekonomin brottas med idag.

På det teoretiska planet är huvudproblemet att behandla produktivkrafterna efter deras egna förutsättningar. Om så inte sker, blir det omöjligt att bemästra produktivkrafterna och att effektivt kunna styra deras utveckling.

På liknande sätt måste människornas beteendemönster analyseras på det teoretiska planet, inte

som om det i sista hand styrdes av människornas föreställning om det sociala sambandet mellan samhället och det egna jagets roll (vilket skulle innebära att det endast krävs undervisning för att ändra denna föreställning och på så sätt även lyckas förändra det mänskliga beteendemönstret i önskad riktning; det är ett idealistiskt sätt att se på saken) utan istället som en följd av människornas konkreta inplacering inom den tekniska och sociala arbetsindelningen och alltså inom en given produktions- och reproduktionsprocess (som också återskapar människornas behov, samtidigt som den undan för undan förändrar dem), dvs. en utvecklingsprocess som ytterst bestäms av den utvecklingsnivå som produktivkrafterna befinner sig på.

En analys av detta slag leder till insikten om att den avgörande faktorn för en förändring av människornas beteendemönster ligger i att förändra produktionen och dennas organisationsformer. Undervisningen har sin största betydelse i att den minskar de ärvda attityder och beteendemönster som ännu kvarstår från ett tidigare skede, genom att den möjliggör spridningen av de nya beteendenormer som själva utvecklingen av produktivkrafterna framtvingar.

Det är med utgångspunkt från den grundläggande analys i stort som kallas den historiska materialismen, som man bör försöka lösa de teoretiska problem som uppstår genom produktionsförhållandenas utveckling (alltså genom produktiv-krafternas utveckling) och lösa problemen vid regleringen av olika ägandeformer och problemen inom den socialistiska sektorns organisationsformer, handelsorganisationsformerna, inkomstfördelningsformerna och planeringsformerna.

1. Regleringen av den socialistiska sektorn och den privata sektorn under proletariats diktatur

Marx och Engels har visat att den kapitalistiska ekonomins utveckling främjar uppkomsten av mer och mer sociala produktionsformer och att det är produktivkrafternas mer och mer sociala karaktär som gör socialiseringen av produktionsmedlen *objektivt nödvändigt*.¹ Den vetenskapliga socialismens grundare visade även att de produktiva krafternas samhällsliga karaktär är olika vid olika slags ekonomisk aktivitet och alltefter den teknik som används.

Genom föregångarnas analyser och den vidareutveckling av dem som han själv bidrog med, formulerade Lenin praktiska slutsatser om uppdelningen mellan den socialistiska och den privata sektorn inom ekonomin under det första skedet av proletariats diktatur och även om den privata sektorns utvecklingsvillkor och samordningen av de ekonomiska aktiviteter som överfördes till den socialistiska sektorn.

Lenin har betonat att man inte kan lösa småbrukarnas och böndernas jordproblem om man inte samtidigt förändrar hela den ekonomiska strukturen, ”övergången från den mindre, individuella, isolerade, marknadsinriktade ekonomin till den stora, kollektiva ekonomin”, och han tillägger:

”Denna övergång måste gå långsamt. Genom förhastade och oförsiktiga lagstiftande och administrativa åtgärder skulle man bara försena och hindra den. Endast genom att tillföra bönderna väsentliga förbättringsmöjligheter inom jordbrukstekniken och helt igenom ändra denna teknik kan

¹ Mera allmänt beskrivs numera sambandet mellan produktionen, produktivkrafternas utvecklingsnivå och produktions- och ägandeförhållandena med uttrycket *lagen om den ovillkorliga överensstämmelsen mellan produktionsförhållandena och produktivkrafternas karaktär*. Detta uttryck som först användes av J. Stalin, förekommer i *Socialismens ekonomiska problem i SSRU* (Moskva, 1953). (Jfr. Josef Stalin, *Teori och praktik*, Cavefors, 1967).

man påskynda övergången”.²

Lenin ser i denna text från 1919 tekniken som ett villkor för en förändring av jordbruket, och inser övergångsperiodens långa utsträckning i tiden, och den hjälp som bönderna måste få under denna period.

I sin välkända avhandling från 1921 om övergången från naturabeskattning till ett rekvisitionssystem, återkom Lenin i detalj till de ovannämnda tankarna:

”Om en kommunist skulle drömma om att på tre år kunna förändra basstrukturen, småbrukets ekonomiska rötter, skulle han inte vara något annat än en drömmare.

... förändra småbrukaren, förändra dennes hela mentalitet och vanor, tar generationer. Bara den materiella och tekniska grunden, massanvändningen av traktorer och maskiner i jordbruket och elektrifiering i stor skala, kan lösa denna fråga för småbrukarna ...”³

Lenin drar alla de praktiska konsekvenserna av denna analys: ”eftersom självägande småbrukare och småbönder kommer att existera som sådana under en längre period, måste man ta hänsyn till dessa småbönder”.⁴

Och han tillägger:

”Var kan man finna svaret på frågan om hur detta hänsynstagande bör utformas? ... Då vi studerar den frågan kommer vi strax fram till att man har två möjligheter att ta hänsyn till småbonden. Först och främst krävs det en viss handlingsfrihet, frihet för den självägande småbonden, och därefter måste vi komma i besittning av de producerade varorna och livsmedlen. Vad är handlingsfrihet när det inte finns något att köpa eller att sälja?”⁵

När Lenin slutligen betonar nödvändigheten av att under en övergångsperiod bibehålla en privatjordbruksproduktion⁶ (så länge som den tekniska basen ännu inte lagts för en samhällelig jordbruksproduktion med möjlighet att sörja för hela samhällets behov) och en motsvarande marknad på det lokala planet för denna produktion, är det för att jordbruksproduktionen är den svåraste att tekniskt omstrukturera, både med avseende på de existerande materiella villkoren och med avseende på produktionens traditionella inriktning; dessutom är jordbrukarna en mycket viktig klass, vars förbund med arbetarklassen är absolut nödvändigt för proletariats diktatur. Men vad som gäller för den självägande jordbruksproduktionen gäller lika mycket för hantverks- och småindustriproduktionen, så länge dessa sektorer ännu inte står på en tekniskt hög nivå.

II. Den socialistiska sektorns organisation

Om den lämpliga avvägningen mellan den privata och den socialistiska sektorn har det sedan lång tid tillbaka gjorts teoretiska utläggningar, men det har varit en annan sak när det gäller problemen inom den socialistiska sektorns interna organisation. Därför är skapandet av principer, som är ägnade att vägleda organiseringen av denna sektor i de länder som slår in på socialismens väg, av alldeles särskilt intresse. De övriga socialistiska ländernas historiska erfarenheter måste för detta ändamål analyseras teoretiskt för att helt kunna utnyttjas.

² V. I. Lenin: Ekonomi och politik under proletariats diktatur, cit. efter kapitlet *Förbundet mellan arbetarklassen och bönderna*. (Skrifter, fjärde ryska upplagan, Band 30)

³ V. I. Lenin, Rapport om övergången från naturabeskattning till ett rekvisitionssystem, a.a.

⁴ a.a.

⁵ a.a.

⁶ Lenin erkände denna nödvändighet, inte bara i fråga om den underutvecklade ryska ekonomin av år 1921, utan även vad gäller de ”högt utvecklade kapitalistiska länderna” (Jfr. ”Ursprungligt utkast till teser i agrarfrågan”, som förelades Kommunistiska Internationals andra kongress, V. I. Lenin, *Valda Verk IV*, Moskva, 1956).

Historiskt sett har den interna organisationen av den socialistiska sektorn i Sovjetunionen fram till de senaste åren i huvudsak varit avsedd att lösa de problem som det har varit mest angeläget att lösa, under trycket av en rad synnerligen svåra och komplicerade förhållanden, ofta i situationer av yttersta nöd (krigskommunismen, återuppbyggnaden efter inbördeskriget, utveckling och nyorganisering av femårsplanerna parallellt med fascismens utveckling i Tyskland, ett ständigt ökat världskrigshot, ett nytt världskrig och den därpå följande återuppbyggnaden). Det har inte heller alltid lyckats att systematiskt anpassa organisationen till de krav som ställs genom produktivkrafternas utvecklingsnivå, utan det har varit nödvändigt att empiriskt anpassa organisationen till snabbt skiftande omständigheter.

Detta har medfört ofta återkommande förändringar inom organisationen, både vad gäller produktionsföretagen och dessas juridiska makt och själva strukturen inom de branscher som produktionsföretagen har tillhört, samt deras beslutsrätt, osv. De lösningar som framlagts avseende dessa problem har naturligtvis stor betydelse för den socialistiska sektorns goda eller dåliga funktionsduglighet, för dess utvecklingsdynamik, dess lönsamhet, dess anpassningsförmåga till de tekniska framstegen, etc.

Eftersom de förändringar som skett vid uppbyggandet av den socialistiska sektorn i Sovjetunionens ekonomi har skett efter omedelbara praktiska överväganden, har de alltså knappast uppstått på basis av en fördjupad teoretisk analys. Det är först nyligen som detta förhållande har ändrats och man har bemödat sig att bättre försöka stå upp till lagen om det naturliga sambandet mellan produktionsförhållanden och produktivkrafternas nivå inom den socialistiska sektorns organisation.⁷

På grund av hur oerhört viktigt det är (för uppbyggandet av socialismen på Kuba eller i varje annat land som slår in på socialismens väg) att organisationsproblemen får en riktig lösning och hur viktigt det är att få det nödvändiga stödet av erfarenheterna på detta och andra områden från de mera avancerade socialistiska länderna, måste vi uppehålla oss vid ett par av de skäl till att dessa problem ännu inte har analyserats mera än partiellt och föga tillfredsställande, inte ens i Sovjetunionen.

Några av skälen till detta är av praktisk natur. De viktigaste av dessa orsaker tycks vara den oftast administrativa karaktär som kännetecknar den sovjetiska planeringen under en lång period, efter den absoluta prioritering som man tvinga xxx då särskilt den tunga industrin.

Sovjetunionen var i själva verket ett ekonomiskt u-land, där det gällde att snabbt lägga den materiella grunden för en breddad socialistisk produktion, varvid särskilt ansträngningar gjordes för att utveckla det s.k. "Department I" och i synnerhet den tunga industrin. Under sådana omständigheter har det ofta hänt att kravet på största möjliga ekonomiska effektivitet,

⁷ Här är det lämpligt att erinra om Stalins olika teorier i denna fråga. Han har med avseende på det socialistiska samhället skrivit:

"Produktionsförhållandena beror helt på produktivkrafternas nivå, emedan produktionsprocessens sociala karaktär baserar sig på det gemensamma ägandet av produktionsmedlen". (J. Stalin: "Om den dialektiska och den historiska materialismen", (Josef Stalin, *Teori och praktik*, Cavefors, 1967).

Däremot skrev Stalin i *Socialismens ekonomiska problem i Sovjetunionen* att:

"Det vore ett misstag att slå sig till ro och tro att det inte finns några motsättningar mellan våra produktivkrafter och våra produktionsförhållanden. Motsättningar har förekommit och kommer att förekomma, eftersom utvecklingen av produktionsförhållandena har legat och kommer att ligga efter utvecklingen av produktivkrafterna. Om de ledande organen tillämpar en rimlig politik kommer inte dessa motsättningar att degenerera i fiendskap, och de slutar inte med en konflikt mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter i samhället. Saken skulle te sig annorlunda om vi tillämpade en felaktig politik ... Då blir en konflikt oundviklig och våra produktionsförhållanden riskerar att bli ett allvarligt hinder för utvecklandet av produktivkrafterna." a.a.

vilket bör ligga till grund för organiseringsansträngningarna, har åsidosatts, utom på det strategiska planet, där det antingen allmänt har tillgodosetts, åtminstone ur taktisk synpunkt, och inte bara i fråga om den ekonomiska organisationen.

Andra skäl än de rent ekonomiska har varit graden av teoretiskt framåtskridande på avgörande punkter i doktrinen och förtjänar stor uppmärksamhet.

1. De ekonomiska lagarna och socialismen

En av de främsta orsakerna verkar ha varit en otillräcklig eller ibland t.o.m. felaktig värdering från en del marxisters sida av problemet med de ekonomiska lagarna och motsättningarna inom den socialistiska ekonomin och det socialistiska samhället.

Ett exempel på felaktigt omdöme på detta område är t.ex. Rosa Luxemburg, då hon ur sitt ”vänster”-perspektiv tänker sig att det inte längre härskar några ekonomiska lagar inom det socialistiska systemet och att den politiska ekonomin alltså blir meningslös.⁸

Samma omdöme har fällts av Nikolaj Bucharin i dennes bok om den politiska ekonomin under övergångsperioden, där han skriver:

”... från det ögonblick då vi har en organiserad samhällsekonomi försvinner alla de grundläggande ‘problemen’ i den politiska ekonomin ... det är därför som man här kan använda sig av ett system för analys och ett annat för normregleringen. Men det finns inte plats för en vetenskap som studerar ”blinda marknadslagar”, eftersom det inte längre finns någon marknad. Således betyder slutet på den kapitalistiska marknadsproduktionen också slutet på den politiska ekonomin.”⁹

Det är känt hur detta (Bucharin framförde på den tiden ”vänsterextremistiska åsikter”) blev tillbakavisat av Lenin.¹⁰

Vi ska här nöja oss med att granska två väsentliga synpunkter på Bucharins misstag från den tiden:

- a) Sammanblandningen av ”ekonomiska lagar” och ”marknadslagar” (vilket får till resultat att man reducerar den politiska ekonomin till en ”handelsvetenskap” och inte vill ge den karaktären av en ”samhällsproduktionsvetenskap”;
- b) Sammanblandningen mellan lagarnas fria spel och dessa lagars objektiva mekanismer.

Misstag av detta slag omöjliggör förståelsen av värdelagens funktionsvillkor i de olika

⁸ Rosa Luxemburg skriver: ”... den politiska ekonomin har spelat ut sin roll som vetenskap från det ögonblick då kapitalismens anarkiska ekonomi övergår till en planerad, noggrant organiserad och av hela den arbetande befolkningen styrd ekonomi. Den moderna arbetarklassens seger betyder tillsammans med införandet av socialismen slutet för den politiska ekonomin som vetenskap.” (”Einführung in die Nationalökonomie“, *Ausgewählte Reden und Schriften*, Berlin, 1951, Del I, s. 491).

⁹ N. Bucharin, cit. efter en tysk översättning, *Ökonomik der Transformationsperiode*, Hamburg, 1922, s. 2.

¹⁰ I en kommentar till Bucharins bok skriver Lenin att den definition som denne ger av den politiska ekonomin (Vetenskapen om den icke-organiserade samhällsekonomin ..) får honom att ”rygga tillbaka ett steg i jämförelse med Engels”, som ju definierade den politiska ekonomin i vidare mening som en ”vetenskap om de villkor och former varunder de olika mänskliga samhällena har producerat och handlat med – dvs. distribuerat – sina produkter”.

För vårt ämne är det synsätt som framförs i Bucharins bok naturligtvis mycket viktigt. Lenins anmärkningar till denna bok var inte helt igenom så negativa som olika kommentatorer i denna fråga i *Zamechaniye na knigu N. Bukharina "Ekonomika Perekhodnaya Perioda"*, 2:a uppl. Moskva, 1932 (jfr. även del XI av Lenins samlade *Skrifter*, 1928 års upplaga).

Man finner också en kommentar till denna diskussion och dess fortsättning (med många ytterligare hänvisningar) i A. Kaufman (The origin of the ”Political Economy of Socialism”), *Soviet Studies*, januari, 1953, s. 243 ff., samt i Ronald L. Meek, *Studies in the Labour Theory of Value*, London, 1956, s. 256-257.

utvecklingsfaserna i det socialistiska samhället. Det är i samband med värdelagens funktion i det socialistiska samhället som ovannämnda felaktiga, teoretiska positioner livligast och mest systematiskt har blivit angripna redan tidigt. Däremot har själva konsekvenserna av dessa eller andra liknande misstag endast så småningom börjat angripas på det praktiska, inre organisationsplanet, inom den socialistiska sektorn.

Det är i *Socialismens ekonomiska problem i SSSR*, som Stalin starkast har velat påvisa existensen av objektiva, ekonomiska lagar inom ramen för den socialistiska ekonomin¹¹ och där han utan att ännu uppställa några slutsatser har visat att dessa lagar också har betydelse för organisationen av det socialistiska samhället, dvs. den utformning som måste ges både åt produktionsförhållandena och den sociala och tekniska organisationen av produktionen. Organisationens utformning måste vara progressivt föränderlig så att den kan anpassas till produktivkrafternas utveckling, vilket om man valde att göra tvärtom, inte skulle leda till framsteg utan mera vara ett hinder för produktivkrafternas utveckling.

Insikten om en motsättning mellan produktivkrafterna och den socialistiska sektorns organisationsformer kommer i öppen dag, på samma gång som den icke-antagonistiska arten av denna motsättning understrykes, eftersom det inte finns någon socialgrupp som har tillräckliga medel att stoppa de nödvändiga förändringarna, vilket inte får tolkas som att vissa samhällsgrupper (som t.ex. byråkratgruppen) inte skulle ha intresse av att sätta sig emot klart nödvändiga förändringar.

Mao Tse-tung har även påvisat de motsättningar som kan uppstå i det socialistiska samhället och om nödvändigheten att rätt lösa dessa problem.

”Det finns många, säger han, som vägrar att inse att det ännu i det socialistiska samhället kommer att finnas motsättningar ... De förstår inte att det socialistiska samhället går mot alltmera enhet och harmoni just med hjälp av denna aldrig upphörande process, som består i att ta på sig rätt attityd gentemot konflikterna och att lösa dem ... De grundläggande motsättningarna i det socialistiska samhället kommer att fortsätta att vara mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter, liksom mellan överbyggnaden och basen ...”¹²

Det faktum att det har varit nödvändigt att för senast tio år sedan tillbakavisa tesen om avsaknaden av objektiva ekonomiska lagar under socialismen, samt att det har varit nödvändigt att energiskt påminna om förekomsten av motsättningar mellan produktionsförhållanden och produktivkrafter i det socialistiska samhället, visar att problemet med organiseringen av den socialistiska sektorn inte har formulerats i vetenskapliga termer förrän sent och ännu ofullständigt.

2. Ägande- och produktionsförhållanden

Ytterligare en teoretisk orsak till den ovan beskrivna situationen, och samtidigt en djupare och ännu mindre uppmärksammas orsak, utgör de otillräckliga och ibland felaktiga analyserna av begreppen ”produktionsförhållanden” och ”egendomsförhållanden”.

Hos Marx betyder produktionsförhållanden de förbindelser som människorna etablerar sig emellan inom samhällsproduktionen, och han anser att dessa förbindelser kan förändras genom en utveckling av de materiella produktivkrafterna.¹³

¹¹ ”... den ekonomiska politikens lagar under socialismen är objektiva lagar” (J. Stalin, a.a.)

¹² Mao Tse-tung, ”Om det rätta sättet att lösa motsättningar inom folket”, Peking 1957 (*Skrifter i urval*, Göteborg, 1969).

¹³ Marx skriver: ”I samhällsproduktionen ingår människorna för sitt uppehälle vissa nödvändiga förbindelser,

Produktionsförhållandenas villkor avgörs alltså av produktivkrafterna själva och deras utvecklingsgrad. Ägandet av produktionsmedlen är en juridisk och abstrakt konsekvens av vissa produktionsförhållanden, och skiftar i och med att produktivkrafterna och de därmed rådande produktionsförhållandena förändras.¹⁴

Sambandet mellan produktivkrafter, produktionsförhållanden och egendomsförhållanden framgår inte alltid klart. Som t.ex. i *Avhandling om den ekonomiska politiken* av professor Oskar Lange. Denne anser, liksom många andra ekonomer, att ägandet av produktionsmedlen är ”grundvalen” för produktionsförhållandena.¹⁵

I själva verket är det produktivkrafternas utvecklingsnivå som bestämmer produktionsförhållandena, de förhållanden som har sitt mer eller mindre korrekta juridiska uttryck inom ramen för en given form av produktionsmedlens ägande. Marx har på ett flertal ställen velat påvisa denna syn på sambandet mellan produktionsförhållanden och ägande av produktionsmedlen.¹⁶

Om man använder något som endast är ett språkuttryck och en mera eller mindre korrekt juridisk formalitet, som utgångspunkt för produktionsförhållandena, kommer man lätt in på felaktiga slutsatser. En ståndpunkt av det slaget hindrar faktiskt förståelsen av den verkliga betydelsen av ett socialistiskt ägande i dess olika former. Likaså hindrar det en klar och korrekt analys av den socialistiska praxisen och av grundorsakerna till bibehållandet av en handelsmarknad och av värdelagen, under det första historiska skedet på väg mot ett socialistiskt samhälle. Vi måste uppehålla oss något vid dessa olika punkter.

Misstaget att förväxla den juridiska formen för egendom med den *reella tillämpningen* är ett misstag som ofta har begåtts, och mot vilket redan Lenin reste invändningar.

I den välkända texten *Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet* ställer Lenin den juridiska handlingen *nationalisering* mot begreppet *socialisering* som är den reella förmågan från samhällets sida att förvalta och fördela,¹⁷ en förmåga som är förbunden med en viss utveckling av produktivkrafterna (krafter som innefattar människorna själva och deras utvecklingsnivå).

Lenin ställer här den juridiska formaliteten mot de konkreta produktionsförhållandena. Han understryker att denna formalitet är innehållslös då produktionsförhållandena är sådana att de inte tillåter den att fungera (eftersom att *i verkligheten kunna disponera produktionsmedel och produkter* inte sammanfaller med det formella ägandet).

Detta för oss, efter en skenbar utvikning, fram till problemet med den interna organisationen

som är oberoende av deras egen vilja; dessa produktionsförbindelser motsvarar en viss given utvecklingsgrad av deras egna materiella produktivkrafter”. (Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, Arbetarkultur, Moskva).

¹⁴ Marx skriver i anslutning till den ovan citerade texten: ”Summan av dessa produktionsförhållanden utgör den ekonomiska strukturen i samhället, den verkliga grunden över vilken det har etablerats en juridisk och politisk överbyggnad, som motsvarar vissa bestämda former av samhällsmedvetande ... På ett visst stadium i utvecklingen kommer samhällets produktivkrafter i ett motsatsförhållande till de existerande produktionsförhållandena, eller, för att använda en juridisk term, till de egendomsförhållanden som de dittills fungerat parallellt med.” a.a.

¹⁵ Jfr. Oskar Lange, *Economie politique*, del I, Problèmes fénéraux, Paris, 1962, s. 18).

¹⁶ *Till kritiken av den politiska ekonomin*. Förord. Se även brev från Marx till Vera Zassulitj, där Marx påpekar att det är nödvändigheten av kollektivt arbete i det primitiva samhället som är orsaken till det gemensamma ägandet av jorden, och inte tvärtom (Band XXVII av K. Marx och F. Engels *Samlade Verk*, på ryska, s. 681).

¹⁷ Jfr. V. I. Lenin, *Skrifter*, fjärde ryska uppl., Band 27, s. 300-307.

av den socialistiska sektorn.

Denna kan inte bli effektiv förrän den juridiska makten att förfoga över vissa produktionsmedel eller produkter sammanfaller med förmågan att effektivt använda dessa produktionsmedel och distribuera dessa produkter. Den nivå som denna samhällsförmåga står på i ett givet ögonblick beror absolut inte på människornas ”goda vilja” utan på produktivkrafternas utveckling.

När den juridiska bestämmanderätten och den effektiva produktionskapaciteten inte längre stämmer överens, när det juridiska objektet inte längre är ett verkligt ekonomiskt objekt, uppstår det en skillnad mellan å ena sidan *den reella produktions- och distributionsprocessen* och å andra sidan *den process som har eftersträfvats* av dem som har den juridiska makten, utan att samtidigt ha tillgång till den effektiva förmågan. Denna skillnad innebär en högre eller lägre grad av reell styrning av den ekonomiska processen genom dem som anses leda den, och medför i allmänhet också en ökad reglementering och en ansvällning av den byråkratiska apparaten. Dessa skadliga verkningar är också förbundna med den fruktlösa ansträngningen att försöka fylla gapet mellan de reella produktionsförhållandena och den formella juridiska ramen, varvid förhållandena på ett otillräckligt sätt kommer att överensstämja med ramens utformning.

När man på detta sätt analyserar både den socialistiska sektorns interna organisationsproblem och problemet med de olika socialistiska egendomsformerna får de sin rätta betydelse.

I Sovjetunionen är t.ex. den socialistiska kolchosegenskapsformen bättre anpassad till utvecklingsnivån hos de produktionsformer som kolchoserna omfattar än en statisk egendomsform skulle vara. Detta betyder att på dessa produktivkrafters nuvarande utvecklingsnivå är socialiseringen av produktionsprocessen inom kolchossystemet mera realistisk än den skulle ha varit om det formella ägandet av dessa produktivkrafter hade överförts till staten. Staten skulle i så fall ha varit tvungen antingen att mer eller mindre centralt försöka styra en produktionsprocess som under nuvarande förhållanden inte kan styras och kontrolleras effektivt annat än lokalt, eller att delegera beslutanderätten till en lämplig statlig direktör som alltså skulle ha samma funktion som kolchoskollektivet och dess organ idag representerar. I själva verket skulle en sådan delegering leda till en tillbakagång för socialiseringen (dvs. kollektivets kontroll över produktionsprocessen) och inte till något framsteg. När man talar om ”högre” former av socialistiskt ägande och därmed menar att staten äger allt, så har det (för de produktionsprocesser som ännu inte är färdiga för denna ägandeform) en strikt historisk betydelse, som ett provisoriskt framtidsperspektiv, och ingen alls omedelbar betydelse på produktivkrafternas nuvarande nivå. Det är också därför som det är nödvändigt att bevara de s.k. ”lägre” egendomsformerna. Dessas existens är alltså inte, som det ofta sägs, betingad av böndernas ”konservativa sinnen” utan av produktionsförhållandenas konkreta verklighet.

Försäljningen till kolchoserna av de jordbruksmaskiner som var underställda Maskin- och Traktorstationerna i Sovjetunionen, ger oss ett exempel på statsegendom som övergår till kolchosegenskap, en övergång som formellt sett utgör ett ”steg tillbaka” ifråga om socialiseringsgrad av dessa produktionsmedel. Emellertid kan detta ”steg tillbaka” i verkligheten kanske innebära ett framsteg för den verkliga socialiseringen, om det i praktiken medför framsteg ifråga om den ekonomiska effektivitet med vilken samhället kommer att använda dessa överförda produktionsmedel.¹⁸

¹⁸ Man får inte av ovanstående dra slutsatsen att villkoren för en uppdelning av produktionsmedlen och de

Att nationaliseringen under proletarietets diktatur betyder slutet på kapitalisternas kontroll över de nationaliserade produktionsmedlen, vilka under vissa omständigheter, t.ex. en oriktig användning av vissa produktionsmedel från proletarietets ”exekutiva” sida (i brist på annan mera exakt situerad benämning mellan arbetarstatens juridiska makt och dess reella kapacitet) kan vara bättre (eller kanske helt enkelt nödvändig) sett ur den socialistiska uppbyggnadens synvinkel, än ett temporärt mera effektivt utnyttjande av samma produktionsmedel genom en annan samhällsklass.

Alltså kunde en relativt låg effektiv nyttjandegrad (ur temporär synpunkt) av de produktionsmedel som Maskin- och Traktorstationerna disponerade, vara att föredra framför överlämnandet av dessa produktionsmedel till kolchoserna kollektiviseringens första år.

Rent allmänt sett kan det hända att produktivkrafternas sociala utvecklingsnivå inom de olika industribranscherna eller industriföretagen inte motiverar deras nationalisering ur omedelbar ekonomisk nyttyosynpunkt, men att en nationalisering ändå är helt och hållet förståelig ur synpunkten att stärka proletarietets diktatur, eftersom denna nödvändiggör att grundvalen för de borgerliga klassernas ekonomiska makt måste brytas. När å andra sidan proletarietets diktatur är tillräckligt starkt etablerad för att inte behöva kräva nationalisering av de kvarvarande ännu inte helt socialiserade produktionsmedlen, kan det inte finnas något skäl att företa en sådan nationalisering: dvs. när proletarietets exekutiv har tillräckligt många kanaler för att kunna få dessa produktionsmedel att anpassa sig till det socialistiska uppbyggnadsarbetet, samtidigt som man bibehåller vad som ännu får anses som det mest effektiva utnyttjandet av produktionsmedlen.

Det gäller för att säkerställa den mesta möjliga överensstämmelsen mellan den juridiska makten och den praktiska förfogandekapaciteten alltid att fastställa och besluta vilken sorts kollektivism som har rätten att kontrollera och styra vissa produktionsprocesser och detta kan inte göras på ett riktigt sätt annat än genom att avgöra de produktivkrafter art där dessa produktionsprocesser ska igångsättas.

Man bör alltså uppdelas den juridiska makten över vissa produktionsmedel eller över vissa produkter inom olika exekutiva och ekonomiska organ som är underställda den socialistiska statens makt. (T.ex. är sovchoserna i Sovjetunionen regionala instanser under statsmakten och det enskilda sovjetiska företaget en ekonomisk instans under samma statsmakt).

Att vissa samhällsgemensamma instanser har juridisk makt kommer till uttryck i olika former och på olika nivåer inom den socialistiska statens egendomsordning.

T.ex. kan vissa företag som Sovjetstaten står som ägare till själva vara ägare till produktionsmedel och produkter, i betydelsen att de har en viss juridisk makt samt en reell dispositionsmöjlighet över dessa. Enhetligheten i äganderätten, som är typisk för det borgerliga rättssystemet, bryts härigenom. Att förstå att det kan och måste vara så under en hel period av socialistisk samhällsutveckling, är viktigt, inte bara ur den socialistiska sektorns synvinkel, utan också då man överhuvudtaget försöker förstå vad socialistisk handel innebär och produktionsvärdets roll däri. Vi ska återkomma till detta.

motsvarande egendomsformerna under socialismens uppbyggnadsskede endast skulle bestämmas av överväganden som har att göra med effektiviteten i utnyttjandet av de olika produktionsmedlen.

För att garantera det socialistiska uppbyggnadsarbetet är det inte bara den direkta ekonomiska effektiviteten som bör tas i övervägande, långt därifrån, för ”politiken får inte stå tillbaka för ekonomin. Att resonera annorlunda är att glömma marxismens abc”. (Jfr. V. I. Lenin, ”Än en gång om fackföreningarna, den nuvarande situationen och kamraterna Trotskijs och Bucharins fel”, *Skrifter*, 3:e ryska uppl., Moskva, 1937, s. 126)

Det framgår av vad som sagts ovan att om den juridiska befogenheten delegeras till en instans som på en viss utvecklingsnivå, inte har en reell dispositionsmöjlighet, resulterar det i en svag samhällskontroll över produktivkrafterna. Så har skett på Kuba inom de industribranscher där den mesta juridiska befogenheten lades på de s.k. *Consolidados*, fastän bara produktionsföretagen kan vara reella ekonomiska objekt, vilka också har en effektiv dispositionsmöjlighet.

Det som man alltså kan kalla ”produktionsföretag” (och som är ett reellt ekonomiskt objekt) varierar naturligtvis efter produktivkrafternas utvecklingsnivå. Inom vissa produktionsbranscher där integrationen av verksamheten är tillräckligt långt framskriden, kan själva branschen betraktas som ett ”produktionsföretag”. Vi har t.ex. elektricitetsindustrin, där det kan ske genom en sammanlänkning som möjliggör en centraliserad ledning av hela branschen.

Det bör påpekas att efter den användning som en del produktionsmedel bestäms för, kan den reella möjligheten att disponera dem tillfalla flera olika instanser, vilket också ger en möjlighet för juridisk befogenhet från flera håll över ett och samma produktionsmedel.

Dessa olika synpunkter måste tas i betraktande vid fastställandet av betydelsen av de olika formerna för socialistisk egendom, företagens villkor och dessas sammanlänkning med de centrala ekonomiska organen, och villkoren för den löpande ekonomiska styrningen och den ekonomiska planeringens utformning och reglering, etc.

III. Organiseringen av handeln

Organiseringen av handeln och därmed också organiseringen av distributionen kan tyckas vara betingade av produktionens tekniska organisering. I själva verket är handelsorganisationen en integrerad del av organiseringen av hela samhällsreproduktionen, en process som samtidigt innefattar både produktion, konsumtion, distribution och handel med varor och tjänster.

I en socialistisk ekonomi som både omfattar en liten individuell produktion och en samhällsproduktion, måste organiseringen av handeln få olika utformning alltefter produktionens art. Det blir nödvändigt med en teoretisk genomgång av den lämpligaste anpassningen av handelsorganiseringen till den etablerade, fixa relationen mellan produktivkrafternas utveckling och tillgodoseendet av de allmänna samhällsbehoven.

1. Den privata produktionen och handeln

Att under proletariats diktatur förekomsten av en privat produktion också måste medföra bibehållandet av kategorierna ”handelsvaror” och ”betalningsmedel” är idag allmänt erkänt. Att förekomsten av dessa kategorier också nödvändiggör en handelsmarknad och en viss handelsfrihet kan däremot ibland ifrågasättas. Sådan är för närvarande situationen på Kuba, det har också varit så i Sovjetunionen vid krigskommunismens slut, en period då omständigheterna tvingade sovjetmakterna att slopa handelsfriheten och att nedbringa betalningsmedlens betydelse till ett minimum. Vid denna tid fanns det i Sovjetunionen ganska många kommunister som trodde att slopandet av handelsfriheten gick att förena med ett bibehållande av den privata produktionen (som på det stadiet var nödvändig) och inte skulle hindra produktivkrafternas utveckling eller befästheten av proletariats diktatur.

Det är välkänt på vilket sätt Lenin svarade dem som propagerade för den kursen: att han insåg nödvändigheten av en viss handelsfrihet som svarade mot förekomsten av en privat produktion, och därmed nödvändigheten av en kontrollerad och begränsad frihet som skulle tjäna proletariats diktaturens intressen och inte vända sig mot dem.

Lenin ansåg även att den privata produktionen ”inte är möjlig att bibehålla utan lokal frihandel”¹⁹ och han tillade i konsekvens med detta: ”Vi kan i hög grad acceptera en lokal frihandel som inte skadar proletariats diktatur, utan istället stärker den”.²⁰

Att en viss frihet för den lokala handeln är nödvändig, inte bara som en tillfällig åtgärd, utan för en hel historisk period har framgått av förekomsten av kolchosmarknader i Sovjetunionen fram till idag. Detta bekräftar nödvändigheten av en lokal jordbruksmarknad som en självklar följd av förekomsten av en privat jordbruksproduktion, en produktion som för vissa viktiga livsmedel ännu täcker en väsentlig del av konsumtionen i Sovjetunionen.

På samma sätt har Folkrepubliken Kinas senare erfarenheter visat att återinförandet av en viss privat jordbruksproduktion medfört ett återinförande av lokala marknader, vilket i hög grad har tjänat till förbättring av städernas livsmedelsförsörjning och till en ny kraftutveckling på industriproduktionens område.²¹

Både teorin och praktiken bekräftar alltså nödvändigheten av en viss handelsfrihet, som en följd av förekomsten av en privat produktion.

Det konkreta problemet som det är av yttersta vikt att lösa på ett riktigt sätt består i att bestämma en gräns för denna handel och villkoren för dess underordnande under det socialistiska samhällets utvecklingsintressen. Dessa problem kan inte lösas annat än genom studiet av de internationella erfarenheterna från de socialistiska länderna och genom den fortlöpande erfarenheten,²² som därefter analyseras enligt den dialektiska materialismens metoder.

De anmärkningar och de referenspunkter som här har anförts, visar att problemet med ett återinförande på Kuba av en lokal marknad för jordbruksprodukter under en historisk period alltså baserar sig på de nuvarande produktivkrafternas karaktär inom det kubanska jordbruket.

Det är ur detta perspektiv som man bör se övergången från ett privat jordbruk till socialistiska produktionsformer, huvudsakligen via en kooperativ organisation på landsbygden.

Då nu organiseringen av handeln med produkter som kommer från den privata produktionen framför allt skapar konkreta problem, så gäller inte detsamma för organiseringen av handeln med de produkter som kommer från den allmänna sektorn eller som cirkulerar inom denna sektor, utan här uppkommer istället viktiga teoretiska frågor.

2. Den socialistiska produktionen och handeln

För den socialistiska produktionen har problemens art ofta varit oklar på grund av ett felaktigt synsätt, där man i centrum för analysen inte har satt de reella produktionsförhållandena utan istället abstrakta juridiska begrepp, som t.ex. ”enbart statsegendom” eller det mera allmänna begreppet ”samhällsegendom”.

Om det parallellt med dessa abstrakta begrepp redan hade funnits konkreta produktionsförhållanden, t.ex. en högsta och enda samhällsinstans, dvs. en enda juridisk makt, som reellt på ett effektivt sätt kunnat disponera alla produktionsmedlen, bestämma deras användning och distributionsvägen för deras produkter, så skulle dessa produkter helt ha upphört att fungera

¹⁹ V. I. Lenin: ”Förbundet mellan arbetarklassen och bönderna”, a. a., s. 745.

²⁰ S. a., s. 746.

²¹ Jfr. *Pekin Information*, 2/9/1963, s. 16-17.

²² Lenin vägrar i sin Rapport till kommunistiska partiets 10:e kongressen att definiera hur gränserna för den fria handeln bör dras. Han fastställer nödvändigheten att formulera en princip för detta. I övrigt säger han: ”Pröva ett och annat, studera praktiken och erfarenheterna, meddela sedan oss och säg vad ni har lyckats med” (S. a., s. 749).

som handelsvaror, och hela handelssystemet (pengar, priser, etc.) skulle upphöra, och det skulle vara riktigt att använda termen samhällsegendom för att beskriva samhällets långtgående inflytande över sina produkter och det samtidiga sloandet av handelsbegreppen.

Men i själva verket innebär detta slopande av handelsbegreppet en mycket mera långtgående socialisering av samhällsreproduktionsprocessen än vi har idag. Det är endast på grundval av denna mera långtgående socialisering av reproduktionsprocessen som de olika samhällsegendomsformerna som finns idag i alla socialistiska länder kan möjliggöra samhällets hela och odelade ägande, vilket är det enda som skulle kunna leda till handelsbegreppets försvinnande.

Det är bekant att Stalin i sin analys såg den nuvarande kolchosproduktionen som en möjlighet till avveckling av handelsbegreppet genom att upphöja kolchosegendomen till statsegendom och att gradvis ersätta handeln med ett "bytessystem", så att centralmakten eller något annat samhällsekonomiskt organ skulle komma att förfoga över hela produktionen i samhällets intresse.²³

Ett ekonomiskt samhällsorgans möjligheter att disponera alla varor i hela samhällets intresse tycks härvidlag vara avgörande. Men samhällets utveckling i riktning mot kommunism utesluter för framtiden helt att detta ekonomiska samhällsorgan ska vara staten, och i ännu högre grad i form av en enda statstrust, som Bucharin har föreslagit. Organet ska vara samhället självt, genom dess ekonomiska centralorganisation, vilket inte utesluter att detta organ kan införa "arbetsstopp" för att kunna ta ställning till det stora antalet beslut. I en situation med total integration av samhällsomsättningen och en organisk koordination av dess olika etapper, ska handelsbegreppet ha upphört att finnas till, utan att för den skull de objektiva ekonomiska lagarna har upphört att fungera, bara de handelsekonomiska.

För ögonblicket är, inte ens i de mest avancerade socialistiska länderna, samhällsproduktionsprocessen ännu en helt integrerad och organiskt koordinerad process, vars olika etapper strängt reglerar varandra och alltså helt och hållet kan behärras av samhället.

Utvecklingen av produktivkrafterna har i själva verket medfört ett växande beroende mellan de olika ekonomiska aktiviteterna, mellan de olika grundläggande produktionsprocesserna. Det är just detta beroende, denna *början till integration*, som har nödvändiggjort den socialistiska ekonomiska planeringen, och som ger rätt betydelse åt samhällets besittande av produktionsmedlen (utan vilket ingen ekonomisk planering är möjlig).

Men integrationen mellan de olika basproduktionsprocesserna står bara vid sin början. Var och en av dessa processer måste fortfarande utvecklas relativt självständigt. Människans utnyttjande av naturen sker genom olika från varandra skilda centra (produktionsföretag) mellan vilka det finns en sammansatt, komplicerad och mer eller mindre regelbunden förbindelse. Vart och ett av dessa produktionsföretag utgör alltså ett centrum för utnyttjandet av naturen helt för sig självt och som är sin egen verklighet.

På samma gång som beroendet mellan dessa centra återspeglar produktionens samhällskaraktär och som det har sagts ovan, ger den reella innebörden åt samhällets besittande av produktionsmedlen, så avgörs den juridiska formen för besittande av produktionsmedlen i vart och ett av dem genom deras olika karaktär.

I det fallet stöter det resonemang som blott och bart utgår från det allmänna begreppet "stats-egendom" för att benämna de olika högre formerna av socialistiskt ägande och som vill

²³ J. Stalin: *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, a.a. 24

reducera detta till en enda realitet, på oöverstigligen svårigheter, i synnerhet då det gäller analysen av varuomsättningen inom den statsocialistiska sektorn, den socialistiska handeln, betalningsmedlens roll, etc.

Ett exempel på sådana svårigheter ges i vissa av Stalins analyser i det redan anförda arbetet *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*.

Där försöker Stalin förklara handelsförbindelserna inom det sovjetiska socialistiska samhället med utgångspunkt från två former av socialistisk egendom: folkets (dvs. statens) egendom och mera begränsade samhällsgruppers egendom (i huvudsak kolchosegendomen).²⁴

Denna juridiska utgångspunkt och de analyser som utgår härifrån leder till ett förnekande av det klart handelsmässiga varuutbytet mellan statsocialistiska företag idag, samt till att på det teoretiska planet obegripliggöra handeln mellan statsföretag, betalningsmedel, priser, bokföring, finansieringsfrågor, etc. Dessa kategorier blir friställda från varje verkligt samhällsinnehåll. De framstår som abstrakta former eller mer eller mindre godtyckliga tekniska tillvägagångssätt och inte som ett uttryck för de objektiva ekonomiska lagar som Stalin själv för övrigt underströk nödvändigheten av).²⁵

Vi ser här ånyo i vilken teoretisk återvändsgränd man kan hamna när man i analysen av en samhällsprocess inte utgår från konkreta produktionsförhållanden utan från ett juridiskt begrepp som behandlas abstrakt, och i ännu högre grad när man förvandlar detta begrepp till ”grundvalen” för produktionsförhållandena.

I själva verket kräver den dialektiska materialismens metod att man utgår från samhälls-sammanhang som är helt skilda från den mänskliga naturutnyttjande-processen (produktionsförhållanden och effektiva nyttjandeformer). Om man följer den kursen kan man konstatera att på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå, även i den mest avancerade socialistiska staten, är denna nyttjandeprocess *ännu inte en isolerad process* helt i samhällets hand, utan fortfarande en varierad, fragmentarisk process, som är indelad i ett visst antal basprocesser som bara står i början av att kunna integreras på samhällsnivå (genom den socialistiska planeringen); man kan samtidigt förstå nödvändigheten av handel mellan de olika aktivitetscentra och den reella samhälleliga och ekonomiska innebörden av de olika formerna för socialistisk egendom, socialistisk handelsmarknad, eller betalningsmedlens roll inom den socialistiska sektorn, m.m.

²⁴ Denna förklaring har utvecklats längre under Punkt 2 av ”Anmärkningar till ekonomiska frågor i samband med november-diskussionen 1951, med rubriken: ’Frågan om varuproduktionen under socialismen’”. (J. Stalin: *Teori och praktik*, a.a.) De försök till en förklaring som lämnas här berör i huvudsak kolchosernas attityd. Stalin skriver: ”Kolchoserna vill inte lämna ifrån sig sina produkter i annan form än som handelsvaror, och vill i utbyte ha de varor som de har behov av. Kolchoserna accepterar idag ingen annan förbindelse med städerna än handel genom köp och försäljning av varor. Handelsvaruproduktionen och handelsvaruomsättningen är idag hos oss en nödvändighet, liksom det var det för trettio år sedan i ett skede då Lenin förklarade ’nödvändigheten att maximalt utveckla handelsvaruomsättningen’”.

²⁵ De svårigheter som detta sätt att möta problemet på medför kommer klart fram i det avsnitt av *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*, som har till överskrift: ”Svar till kamrat Aleksander Notkin”. I denna text frågar sig Stalin: ”Varför ... talar man om produktionsmedlens värde, deras förräntning, deras försäljningspris, etc”? Och han svarar själv: Av två skäl. För det första är det nödvändigt för kalkylerna, för bokföringen, för att utröna om företagen är räntabla eller går med förlust, för att granska och kontrollera de senare; men detta är bara den formella sidan av saken. För det andra är det nödvändigt ur utrikeshandelssynpunkt, för att kunna sälja produktion till främmande stater. Här, på utrikeshandelns område, *men endast på detta område*, är våra produktionsmedel verkligen handelsvaror och försäljs verkligen a.a.. Den andra delen av svaret förklaras inte på något sätt varför man talar om värdet på produktionsmedel inom Sovjetunionen, medan den första delen av svaret inte är någon förklaring alls, eftersom det just gäller att veta varför det är nödvändigt för kalkylerna.

Med utgångspunkt från en sådan analys utgör de olika formerna för socialistisk egendom inte längre skäl nog för att ”förklara” förekomsten av en handelspraxis inom den socialistiska sektorn (vilket skulle betyda att man förklarade ekonomiska kategorier med hjälp av en viss juridisk överbyggnad). Det är tvärtom förekomsten av vissa givna produktionsförhållanden som förklarar handelns praxis och den juridiska form som ska motsvara denna.²⁶

Då förstår man också att allteftersom produktivkrafternas utveckling leder till en *effektiv integration* av produktionsprocesserna, och till en *organisk koordination* av dessa processer, vilka mer och mer övergår i en enda process, minskar handeln och även handelskategoriernas användningsområde blir mindre. När denna utveckling är slutförd kan ekonomins planering och skötsel utgå från en enda samhällsinstans (vilket inte nödvändigtvis är detsamma som en enda juridisk instans).

Innan man ännu har nått dithän börjar den socialistiska planeringen medvetet att ta ledningen över alla samhällets reproduktionsprocesser, och dessa blir flera och flera och börjar samordnas (därför att de objektivt sett styr varandra) under det att den socialistiska ekonomiska ledningen medvetet styr de olika processer som är avhängiga av de olika ekonomiska företagen. Företagen blir alltså samordnade med varandra både i planeringen, genom att de objektivt sett styr varandra, och i deras handelsförbindelser, så länge de ännu är tämligen fristående.

Under senare år har den sovjetiska ekonomins alltmera komplicerade struktur, vilket även gäller de andra socialistiska ekonomierna, gjort det uppenbart att idén om ett snabbt avvecklande av handelskategorierna och handelsmarknaderna i de socialistiska länderna har varit oriktig, vilket i sin tur förklarar det växande utrymme som man har måst ge dessa kategorier, och de socialistiska företagens relativa autonomi, etc. På samma gång har den växande samordningen av produktionsprocessen inom de *tekniskt sett mest utvecklade branscherna* givit nya möjligheter för ledningen av dessa branscher med hjälp av elektronisk utrustning. Denna gör att man bättre kan se på vilka vägar samordningen av de ekonomiska aktiviteterna *från början* har möjlighet att utvecklas, och medför alltså handelskategoriernas definitiva försvinnande.²⁷

Konsekvenserna eller betydelsena av föregående analys är flera. Vi ska här bara ta upp vad som förefaller viktigast ur den socialistiska ekonomins planerings- och organiseringsynpunkt.

a) Till det ovan genomgångna tillkommer att det arbete som nedlagts i produktionen på produktivkrafternas nuvarande utvecklings- och integrationsnivå inom de elementära produktionsprocesserna ännu inte kan vara ett direkt samhällsarbete.

M.a.o., även om planeringen fastställer det arbete som ska verkställas inom de olika produktionsbranscherna, kan den inte mera än närma sig de rätta produktionsvärdena, och det är bara

²⁶ Denna analys närmar sig delvis Ota Sik, *Ekonomi, Lönsamhet, Politik*, Prag, 1962 (på tjeckiska).

²⁷ Allt flera av de sovjetiska ekonomerna börjar anse att övergången till en mera detaljerad planering, baserad på användandet av elektronisk utrustning, kommer att bli möjlig genom en fortgående samordning inom de olika branscherna. Denna samordning gör det möjligt att för företagets styrning använda matematiska metoder och elektronisk utrustning, först på företags- och branschnivå, och sedan på nationalekonomisk nivå. Naturligtvis utesluter detta inte att matematiska metoder och elektronik används redan nu i den nationalekonomiska planeringen, men detta användande kan för ögonblicket inte vara mera än en punktinsats och bör leda till kedjeupprepede processer, det kan inte vara enda grundvalen, inte ens huvudgrundvalen för den nuvarande socialistiska planeringen. Se i detta ämne J. Kornai och Th. Liptak: *Planering på två nivåer*, en programmeringsstudie från Ungerska Vetenskapsakademiens Kalkyleringscentral (stencilrad text på engelska, Budapest, 1963).

efteråt som man kan få reda på i vilken utsträckning det arbete som nedlagts i de olika produktionsföretagen i sin helhet verkligen har varit ett *socialt nödvändigt arbete*.

Förekomsten av handelskategorier och betalningsmedel inom den socialistiska sektorn innebär att det fortfarande delvis är genom förekomsten av en marknad som *arbetets socialisering* fortskrider.

Den socialistiska marknaden som tjänar som ett medel för socialisering av arbetet förändras dessutom mycket grundligt till sitt funktionssätt under utvecklandet av socialistiska produktionsled. Tack vare dessa socialistiska produktionsled står producenterna inte bara i kontakt *med varandra genom sina produkter* (som inom det helt styrda samhället skulle få till följd att produkterna bestämde över producenterna, marknadsvarornas upphöjande till fetischer, etc.) utan de står också i *direkt* förbindelse som producenter i *bolag*. Som bolagsproducenter bemödar de sig naturligtvis att samordna sina ansträngningar och de kan delvis lyckas i denna samordning genom den ekonomiska planeringen. Planeringen fastställer den grundläggande målsättningen för den ekonomiska och samhälleliga utvecklingen och överlåter bara en underordnad roll åt marknaden. Så kan ske därför att förutom de grundläggande naturutvinningsprocesserna (processer som fortfarande är åtskilda och som därför fortsätter att delvis motarbeta producenterna) finns redan en början till integration av samhällsproduktionsprocessen med i bilden. Och på grund av avvecklandet av det privata ägandet av produktionsmedlen blir denna samhällsprocess på väg mot integration inte splittrad, som den skulle ha blivit under kapitalismen, där produktions- och egendomsförhållandena som utvecklingen redan har passerat, får stå kvar.

b) Det ovan anförda innebär också att under produktiv-krafternas nuvarande nivå, även i de mest framskridna socialistiska länderna, har samhället inte förmågan att helt och hållet klart kunna se de *sociala behoven* (däri inbegripna även de behov som uppstår inom den materiella produktionen) och att politiskt exakt fastställa vilka behov som kan uppstå i framtiden.

Av detta följer att det är omöjligt att på ett nöjaktigt, dvs. effektivt sätt leda utvecklingen mot en *från början* helt genomförd fördelning av produktionsmedlen och produkterna i stort, och att *socialistisk handel* och statliga handelsorgan är nödvändiga. På detta beror dels betalningsmedlens roll inom själva den socialistiska sektion, dels värdelagens roll, och prissystemet som inte *bara* återger de olika produkternas kostnad för samhället, utan som också ska uttrycka sambandet mellan tillgång och efterfrågan på dessa produkter och kanske även ska kunna ge en balans mellan tillgång och efterfrågan, då planeringen inte har kunnat göra det *från början* och då ett tillvägagångssätt med administrativa restriktioner för att åstadkomma denna balans, skulle skada produktivkrafternas utveckling.

c) Det ovan anförda innebär också att det är nödvändigt att ge varje produktionsföretag (dvs. varje länk i samhället som ingår i den grundläggande produktionsprocessen) en viss *rörelsefrihet*. Rörelsefriheten ska göra det möjligt för varje produktionsföretag att bemästra allt som inte har kunnat förutses, att för samhällets bästa maximalt utnyttja de tillgångar som företaget disponerar; tillgångar som inte kan utnyttjas maximalt annat än i relation till företagets verkliga behov, behov som kanske inte just är de som planeringen har bemödat sig om att förutse. Denna rörelsefrihet måste på produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå samtidigt beröra dels företagsproduktionsprogram och dels de produktionsmedel som dessa programs igångsättande tar i anspråk.

I praktiken är problemet att ge denna rörelsefrihet en sådan begränsning att den verkligen *tjänar* planeringens verkliga mål (socialismens uppbyggnad, en välavvägd utveckling av

produktivkrafterna och ett tillfredsställande av samhällsbehoven). Detta praktiska problem kan inte rätt lösas annat än genom erfarenhet, som sedan måste analyseras teoretiskt.

Det måste understrykas att om en tillräcklig rörelsefrihet inte beviljas produktionsföretagen och om man försöker att i förväg i detalj bestämma hur varje produktionsföretags aktivitet bör utformas och inom vilka gränser denna aktivitet ska äga rum, kommer resultatet att bli ett enormt slöseri med arbetskraft och produkter, så som sakerna ser ut idag.

I de planekonomier där man inte har kunnat ge den nödvändiga rörelsefriheten åt produktionsföretagen händer det mycket ofta att slöseriet delvis reduceras genom den handel som sker mellan företagen i formellt motsatsförhållande till planeringen, men ändå oftast i syfte att nå de verkliga målen. Det är på detta sätt som de ekonomiska lagarnas objektiva nödvändighet tränger in i bilden. Vad som är allvarligt, däremot är att man i stället för att medvetet styra dessa lagar (vilket är planeringens princip) ger dem fritt spelrum.

d) Det är kombinationen av bibehållandet av handelskategorierna inom själva den socialistiska sektorn under en historisk period och av rörelsefriheten som varje produktionsföretag inom vissa gränser måste åtnjuta, som bestämmer företagens *fortlöpande autonomi*, och den *ekonomiska kalkylen* med avseende på varje enskilt företag och möjligheterna till *självfinansiering* som varje företag bör ha. Dessa kategorier och regleringar eller möjligheter är beroende av en viss utvecklingsnivå hos produktivkrafterna. Denna nivå bestämmer vilka objektiva villkor som måste råda inom den socialistiska ekonomin på det nuvarande utvecklingsstadiet; att inte respektera dessa villkor är bara till hinder för ekonomins goda funktion och hindrar själva planeringen.

IV. Distributionens organisation

Det är nästan banalt att inom den marxistiska analysen fastställa att distributionsförhållanden och distributionssätt bestäms av själva produktionens organisation.²⁸ Av detta kan man dra slutsatsen att om det fortfarande förekommer handelsled på produktivkrafternas nuvarande nivå, kommer dessa handelsled också i fortsättningen att inverka på distributionsförhållandena. Där har vi ett av skälen till att distributionen i alla socialistiska ekonomier för närvarande äger rum med hjälp av handelskategorier (betalningsmedel och löner).

Detta är ett fenomen som Marx inte har förutsett, något som t.ex. kan utläsas ur hans analys i Kritik av Gothaprogrammet. Där föreställde sig Marx en fördelning av produkterna genom "arbetspoletter" och inte genom någon form av verkliga pengar. Om nu Marx föreställde sig en sådan lösning på distributionsproblemet i det socialistiska samhällets första skede, beror detta säkert på att vid den tid då han skrev, kunde möjligheterna för samhället att totalt dominera produktions- och reproduktionsprocessen i helhet, verka mera uppnåeliga än de verkligen var och idag fortfarande är.

Marx realistiska känsla har ändå inte misslett honom, när han förutsåg att i det socialistiska samhällets första skede skulle det ske en uppdelning av produkterna efter eget arbete och inte efter behov. Men ändå, det som då tycktes Marx som något som väsentligen hade att göra med "kvardröjandet" av borgerliga rättsnormer kan idag i erfarenhetens belysning ses som en följd av bibehållandet av handelskategorierna.

²⁸ "Distributionens organisation bestäms helt av produktionens organisation. Distributionen är en produkt av produktionen, inte bara vad gäller varorna i sig, eftersom bara produktionsresultaten kan distribueras, utan också vad gäller distributionens speciella utformning, den form varunder man är delaktig i distributionen", Karl Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, a.a., förordet.

Eftersom producenterna i det socialistiska samhället inte bara står i relation till varandra genom sina varor utan också uppehåller direkta, mänskliga relationer som associerade producenter som gemensamt bemödar sig att samordna sina ansträngningar och kunna göra detta bättre och bättre, tack vare socialiseringen av produktivkrafterna – dominerar inte handelskategorierna längre samhället eller den enskilda individen, och kategorierna har djupt förändrats till sitt innehåll.

T.ex. är inte lönen i det socialistiska samhället längre ”ett pris för arbetskraften” (eftersom producenterna inte längre står skilda från produktionsmedlen utan istället är kollektiva ägare till dessa) utan en form för spridning av en del av samhällsproduktionen. Denna spridning sker med hjälp av begreppet ”lön” eftersom det arbete som var och en utför ännu inte är ett direkt samhällsarbete. Men samhällets fortgående ianspråktagande av produktivkrafterna gör det möjligt att sprida en allt större del av produktionen och nu inte längre för utfört arbete utan efter behov, inte längre genom betalningsmedelssystemet, utan in natura. Det gradvisa avvecklandet av de borgerliga rättsnormerna inom distributionssektorn är alltså redan igångsatt och kommer att gå ännu snabbare med människornas ökade kontroll över samhällsreproduktionsprocessen och avvecklandet av handeln och handelskategorierna.

Trots att bibehållandet av handeln och handelskategorierna och hela den ekonomiska överbyggnaden som beror på detta bibehållande, beror på nödvändigheten av att knyta den enskildes lön till det personliga arbetets kvantitet och kvalitet (detta kallas för systemet för materiell stimulans), är redan en förändring av dessa förhållanden och kategorier, ja, avvecklingen av dessa och de därtill hörande förändringarna av den ekonomiska överbyggnaden – allt detta förklarar det ökade utrymme som nu kan beredas för en produktion som inte är baserad på ekonomisk motivation.

De olika incitamenten respektive infogande i systemet kan alltså inte bestämmas godtyckligt i den ena eller andra moraliska synpunktens namn, eller efter de olika idealuppfattningarna inom det socialistiska samhället, utan måste bero på produktivkrafternas utvecklingsnivå, vilket även inkluderar människorna, med deras kunskaper, uppfostran och allmänna kultur.

Januari, 1964

2. Om några begrepp i övergångsekonomin

Många länder är idag på väg mot ett socialistiskt samhällssystem, det gäller direkt en miljard människor och indirekt hela mänskligheten.

Livet självt har visat vilken mängd nya problem som uppstår vid uppbyggandet av en ny värld, som inte bara ska göra slut på människans utsugning av människan utan också möjliggöra ett ökat utnyttjande av naturen och en ny social utveckling. Människorna måste först befrias från de hinder och begränsningar som tynger dem sedan mänsklighetens första dagar. Härigenom avslutas det som socialismens grundläggare har kallat för ”mänsklighetens förhistoria”.

På grund av den breda erfarenhet som har gjorts i de länder som har börjat bygga upp ett socialistiskt samhällssystem och som befinner sig på olika stadier av en övergångsekonomi, är det absolut nödvändigt att inte längre låta sig nöja med en upprepning av allmänna formler av det slag som har utvecklats redan före det första stadiet av övergångsekonomin. Det blir även nödvändigt efter alla de förvanskningar som marxismen har genomgått under inflytande av olika moderna, borgerliga tankar, (positivism, empirism, etc.) eller under inflytande av dogmatism eller idealism.

Den marxistiska dialektikens metoder måste användas för att försöka få ett begrepp om den teoretiska betydelsen av en hel rad praktiska handlingar inom ramen för den socialistiska uppbyggnaden. Det är också nödvändigt att kritisera vissa av de analyser som bygger på verkliga och aktuella problem med hjälp av en metodik som ligger utanför den marxistiska dialektiken, men som ändå vill bygga vidare på den.*

* Vad gäller det praktiska handlandet är den mest debatterade texten skriven av Ernest Mandel: ”Varukategorierna under övergångsskedet”, *Economica*, Havanna, juni, 1964 [ingår i artikelsamlingen [Planeringsdebatten på Cuba](#). – Red]. Syftet med denna diskussion är naturligtvis inte att polemisera med författaren, inte heller med någon annan, utan att försöka precisera viktiga teoretiska och metodologiska synpunkter.

1. Det abstrakta och det konkreta

I förordet till *Till kritiken av den politiska ekonomin* ställer Marx två metoder mot varandra: en som går från det konkreta till det abstrakta och en annan som går från det abstrakta till det konkreta, den sista anser han vara den enda vetenskapligt exakta metoden.

”Det kan förefalla korrekt att börja med det verkliga och konkreta ... Likväl märker man vid en närmare granskning att detta är ett misstag ... den metod (som går från allmänna till konkretiserade begrepp) är tydligen den vetenskapligt korrekta vägen. Det konkreta är konkret därför att det utgör syntesen av ett mångfald beslut, dvs. enheten i mångfalden. Det är därför som det i tanken framstår som en sammanfattande process, som ett resultat, inte en utgångspunkt ... (I den vetenskapliga metoden) leder abstrakta beslut tillbaka till det konkreta genom tanken ... Den metod som består i att gå över från det abstrakta till det konkreta är endast för tanken ett sätt att omfatta det konkreta, att återskapa det i form av en konkret tanke ...” a.a..¹

¹ Här är det lämpligt att påminna om vad Hegel skrev i sitt verk *Logiken*, samt Lenins kommentar till detta verk. Hegel säger i *Logiken*:

”Detta är bara ett begrepp, säger man ofta, och ställer mot detta begrepp det förnimbara, rumsliga, närvarande och påtagliga varat. Man håller alltså det abstrakta för sämre än det konkreta, för att det har förlorat mycket av det konkretas substans. Enligt denna åsikt betyder att göra något till abstrakt att vi av det konkreta helt subjektivt använder oss av ett eller annat karakteristiskt drag, utan att minska objektets värde eller status, genom att dra ur

Det är självklart att Marx inte vill att vetenskapen ska kvarstå på de mest abstrakta kategoriernas nivå, utan istället föreslår att den vetenskapliga aktiviteten genom tanken ska förena det konkreta i en syntes med de abstrakta begreppen.²

II. Marxistisk analys och förvetenskaplig "analys"

Den grundläggande och "unika" skillnaden mellan den marxistiska och de förvetenskapliga (ideologiska) analyserna är att den marxistiska analysen har insett att det område som den ska tillämpas på är "en mångskiftande helhet som har anpassats till en dominant faktor" (för att använda Louis Althusser's terminologi i dennes artikel om den materialistiska dialektiken i *La Pensée*, nr 110, augusti, 1963, återgiven i *För Marx* (Cavefors, 1968) och att den marxistiska analysen därför använder sig av de dialektiskt sammanhörande begrepp, vilkas inbördes relationer speglar samband och motsatsförhållanden inom det område där denna analys ska användas. Den marxistiska analysen går alltså inte dogmatiskt och "abstrakt" tillväga, eftersom själva de begrepp som den använder sig av visar att huvudmotsättningen i en given konkret situation och denna motsättnings huvudkaraktär kan skifta från ett tillfälle till ett annat.

Det är av den orsaken som man i de olika situationerna alltid måste frigöra huvudmotsättningen och de olika inre motsättningarnas huvudkaraktär (detta kallas *det avgörande sambandets eller det dominerande sambandets problematik*). Det är klart att en sådan insikt inte kan nås av sig själv, utan kräver upprepade tankeförsök. Man kommer då fram till en begreppsstrukturalisering som så nära som möjligt ska uttrycka verkligheten.³

Allteftersom vi tar våra exempel ur politiken eller ekonomin kommer vi att se att i en given situation kan huvudmotsättningen finnas mellan proletariatet och bourgeoisin eller mellan bönderna och storgodsägarna eller mellan de fattiga och de rika bönderna, etc., eller också ur ekonomisk synpunkt, mellan konsumtionen och investeringarna, mellan industrin och jordbruket, mellan metall- och kemiska industrin, etc.

Naturligtvis ställs inte dessa motsatspar ur en historisk-materialistisk synvinkel och inte heller som absoluta motsatspar, utan som något som ger motsatserna en enhet.

Dessa motsättningar vilar på andra motsättningar mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden, men dessa begrepp täcker inte hela motsättningens innehåll; de utgör en viss grundläggande (vilket inte är detsamma som dominant) nivå av verkligheten och de ger

det en mängd kvaliteter eller egenskaper; vi tror att genom att göra det konkreta abstrakt så behåller det sin verklighet och ytterst hela sitt värde; det är alltså bara på grund av oförmåga som förståndet inte tar vara på hela denna rikedom utan låter sig nöja med en fattig abstraktion" (Band V. 2:a delen, Den allmänna begreppslärens subjektiva logik).

I detta stycke summerar Hegel på ett kritiskt sätt Kants tankar, och Lenin anmärker till detta: "I grund och botten har Hegel rätt gentemot Kant. Den tanke som går från det konkreta till det abstrakta avlägsnar sig inte – om den är sann, och Kant liksom alla filosofer talar om den sanna tanken – från sanningen, utan närmar sig den". (V. I. Lenin: *Filosofiska anteckningar*).

² Det är alltså orätt, att som Mandel i den citerade artikeln, påstå att begreppen aldrig låter om helt förstå det verkliga. Detta stämmer bara för de mest abstrakta begreppen, under det att en vetenskaplig metod som den dialektiska materialismen bör leda till en formulering av alltmera konkreta begrepp, som är allt användbarare för att återge det verkliga, för att helt förstå verkligheten och medvetet kunna förändra den.

Lenin har i sin text om "Vänsterkommunismen" visat att roten till "vänsterkommunisternas" felaktiga ståndpunkt var deras oförmåga att frångå de mest abstrakta begreppen.

³ Lagg märke till att skillnaden mellan begreppsstrukturalisering och verklighetsstrukturalisering naturligtvis är sekundär i förhållande till de "abstrakta modellernas" strukturalisering, som E. Mandel hännyftar på, för denna skillnad kan alltid reduceras genom ett försök till begreppsstrukturalisering. Det är endast därför att detta försök inte är värt mödan i förhållande till den ytterligare effektivitet som man skulle få ut av det, som man låter bli.

rörelse åt de andra nivåerna; de senare aktuerar i sin tur i följd med denna grundläggande motsättning (vilket t. ex. betyder att motsättningar inom samhällsinfrastrukturen kan bromsa eller t. o. m. hejda produktivkrafternas utveckling). Helheten fungerar alltså som ett strukturkomplex, som ständigt kännetecknas av en huvudmotsättning.

Dessa motsättningar smälter i ett givet ögonblick samman enligt ett givet mönster och denna sammansmältning skapar en ny situation, som är *kvalitativt olika den föregående*. I denna nya situation är huvudmotsättningen inte längre densamma som i den tidigare situationen, och rent allmänt sett har motsättningsordningarna och motsättningsinnehållen helt förändrats. Sådana kvalitativa förändringar betyder när de inträffar på det samhällsekonomiska och samhällspolitiska planet, att man antingen har gått över till en ny produktionsform eller till ett nytt stadium av en given produktionsform eller till en ny etapp av ett sådant stadium. Att säga att huvudmotsättningen har förändrats innebär också att den avgörande punkten där situationen på nytt kan förändra riktning också har förändrats i förhållande till den tidigare situationen.

Efter arten av huvudmotsättning och sekundärmotsättning blir alltså den *praktiska handlingslinjen* olika. Då man ser på exempel som lånats från politikens och ekonomins områden märker man att den alltefter situationen avgörande punkten som måste kunna utpekats för att man ska kunna ändra situationen ibland består av en gruppering av revolutionära krafter vid proletariatets sida eller av proletariatets diktatur tillsammans med bönderna över de andra samhällsklasserna, eller proletariatets diktatur tillsammans med enbart de fattiga bönderna, och ibland av industrins prioritet över jordbruket taget som utvecklingsbas och med industrin som utvecklingskraft, eller en relativt massiv användning av marknadskrafter (NEP = Nya Ekonomiska Politiken, Ryssland, 1921), centraliserad planering eller användandet av ekonomisk styrning, etc.

III. Den marxistiska dialektikens speciella karaktär

Emellertid bör inte motsättningarna studeras isolerat inom den marxistiska dialektiken. Det är detta unika betraktelsesätt som gör att i den dialektiska materialismen varje motsättning är en mångsidig process och *en motsättning bland många andra*. Av detta följer också att i denna strukturerade grupp av motsättningar finns det alltid en motsättning som i sig är huvudmotsättningen. Som Mao Tse-Tung säger: "... i tingens mångfaldiga utveckling finns det en hel rad motsättningar av vilka alltid en är huvudmotsättningen ..." (Mao Tse-Tung, *Om motsättningar*, a. a.)

Av detta framkommer också det nödvändiga isärhållandet mellan huvudsak och bisak inom motsättningen, vilket kan uttryckas: "... i varje motsättning lever processens mångfald och inom processens mångfald finns det en mängd motsättningar av vilka en är den dominerande" (Louis Althusser, a. a.)

Den materialistiska dialektiken ligger alltså långt från den förenklande abstraktionen helt utanför historien och mångfalden och det konkreta, långt från det som E. Mandel vill att den "marxistiska dialektiken" ska vara.⁴ En sådan abstraktion ligger inte ens på den ideologiska dialektikens nivå, i dess mest avslutade form (den hegelianska formen) utan utgår liksom den från den radikala utgångspunkten i en enda motsättning som utvecklas i sig själv genom sitt negativa värde, trots att den "konkreta" helhet som denna utveckling slutar i alltid leder

⁴ Ernest Mandels underskattande av verkligheten, det konkreta och dess mångfald, visar sig främst i hans påstående att "vetenskapen" och "dialektiken" utvecklas på de "enkla" begreppens nivå. Så kan det förefalla så länge man rör sig med på de *ideologiska* abstraktionernas nivå. Däremot är de *vetenskapliga* begreppen aldrig enkla, utan alltid insatta i en konkret, levande, mångfaldig enhet.

tillbaka till den ursprungliga enheten. Det är särskilt viktigt att understryka viljan att inte se annat än ”enkla” begrepp, att vägra låta teorin beröra det konkreta, leder just till de misstag som man vill undvika.

Låt oss ta problemet med att proletariats revolution främst har lyckats i ett antal länder med relativt svagt utvecklade produktivkrafter. Detta faktum kan en åsiktsriktning som inte motsvarar den dialektiska materialismen hänföra (vilket också sker) till två sorters förklaringar som inte har det minsta att skaffa med marxismen och som dessutom trots att de ömsesidigt utesluter varandra ofta båda tillsammans accepteras av dem som vägrar att erkänna den marxistiska dialektikens unika karaktär:

a) Den första ”förklaringen” leder till tesen att även om produktivkrafterna i de sämst utvecklade länderna i sig själva är alltför svaga för att kunna starta en revolutionär rörelse, så är det iallafall motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden som utgör den revolutionära utgångspunkten i dessa länder, eftersom vad som räknas är inte produktivkrafternas ”lokala” eller ”nationella” nivå, utan den världsomspännande motsättningen mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden.

Detta sätt att vilja ”lösa” problemet innebär först och främst ett helt och hållet idealistiskt förhållande mellan inre och yttre orsakssammanhang och dessutom visar det tydligt att den som formulerar en sådan ”förklaring” inte har förstått att motsättningen mellan produktivkrafternas och produktionsförhållandenas utvecklingsnivå bara utgör *en av många motsättningar* inom ramen för den komplicerade situationen i det land som har haft en revolution, och inte alls måste vara *eller ens i allmänhet är huvudmotsättningen* i landet. Denna kan istället ligga på ett helt annat plan. T.ex. kan den vara de ryska bondesoldaternas revolt mot ett fortsättande av ett imperialistiskt krig. Självfallet uppstod själva kriget ur en motsättning på det globala planet mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och produktionsförhållandena; men denna motsättning har nått sitt absoluta maximum bara i de mest utvecklade länderna.

Denna motsättning existerade också, fastän i mindre grad, i de länder där revolutionen har tagit form, och det är detta faktum som har gjort att revolutionen har kunnat få en socialistisk prägel. Den har dock inte ägt rum för att motsättningen mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena i dessa länder hade nått ett maximum, utan därför att det förelåg en huvudmotsättning (som inte var densamma i alla länder), som hade nått en maximal skärpning och som de revolutionära i dessa länder kunde ta fasta på i syfte att genomföra en radikal samhällsförändring. Denna samhällsförändring fick en socialistisk inriktning i den meningen att revolutionärerna inte har begränsat sig till att handla på basis av huvudmotsättningen (att leda massorna i deras kamp för fred eller frihet eller jord) utan har tagit som sin uppgift att lösa vår tids grundläggande motsättning.

b) Den andra ”förklaringen” på den revolutionära utvecklingen i de länder där produktivkrafterna ännu inte har nått en hög utvecklingsnivå, leder till (detta är det idealistiska alternativet) att förneka betydelsen av denna motsättning mellan produktivkrafter och produktionsförhållanden och att förklara den revolutionära processen som ett resultat av ett revolutionärt medvetande, eller genom kraften i de socialistiska ländernas föredöme, etc.

Man kan alltså se hur vägran att inse den marxistiska analysens mångsidiga och konkreta karaktär leder till antingen idealistiska eller mekanistiska ståndpunkter. Det är värt att observera att alla de ståndpunkter som på detta sätt tar avstånd från marxismen leder till eklekticism.

Om, som Mandel anser, marxismen inte kan analysera "den verkliga kapitalismen så som den historiskt har utvecklats ... utan bara kan analysera en ren och abstrakt kapitalism ..." (a. a., s. 9-10) så skulle den bara tjäna till en "ren, enkel" teori, utanför alla konkreta, unika, historiska eller omständighets-styrda eller slumpstyrda förhållanden. Dessa förhållanden skulle såsom varande av praktisk natur inte kunna rymmas i teorin. I så fall skulle, enligt ett bekant uttryck, "nödvändigheten bana sig väg trots omständigheterna". Omständigheterna måste då antingen ignoreras eller bara utgöra ett objekt för en kortsiktig tillämpning av empirismen.

En sådan uppfattning kan naturligtvis inte styra någon verklig praktisk handling, för teorin måste för att vara effektiv kunna betjäna sig av de s. k. "omständigheterna", dvs. se verkligheten som en komplicerad, strukturerad helhet som i sig rymmer en mängd motsättningar som aldrig fixerats en gång för alla i en statisk ordning. Det är just detta som Lenin uttrycker när han säger: "Den konkreta analysen av en konkret situation är marxismens kärna". Detta därför att marxismen inte är en "abstrakt" teori, utan en teori som leder till det konkreta. Därigenom kan marxismen tjäna till vägledning för praktisk handling. Och tack vare detta kan det praktiska marxistiska handlandet på det ekonomiska och sociala planet fungera med hela mängden av motsättningar. Detta därför att marxismen låter oss se vad som vid ett givet tillfälle utgör *huvudmotsättningen*, den motsättning som är av en sådan karaktär att när man handlar i enlighet därmed man också till sist påverkar hela mångfalden av motsättningar.

Det finns inte inom den marxistiska analysen någon abstrakt modell som har sin plats i idévärlden, eller en verklighet som mer eller mindre närmar sig denna modell och som omfattar både kategorierna "modell" och "omständighetsförhållanden", dvs. helt "yttre" förutsättningar. Marxismen leder inte till en så yttlig syn på tingen. Den betraktar all verklighet som en strukturerad enhet, som det gäller att analysera som sådan, med huvudmotsättningar och sekundära motsättningar,

Lenin förklarade Oktoberrevolutionen teoretiskt utan att åsidosätta den helhetssituation som rådde vid tiden för revolutionen, dvs. de verkliga, historiska, konkreta förutsättningarna. Detta är den enda möjligheten att förstå varför den socialistiska revolutionen, som i grund och botten styrs av motsättningar mellan produktivkrafterna och produktionsförhållandena, inte först började i de länder där denna motsättning har drivits till sin spets, utan istället i de länder där det har funnits historiska och konkreta "förutsättningar". En förklaring som begagnar sig av en analys av dessa "förutsättningar" kan inte undgå eklekticism och empirism, om inte förutsättningarna teoretiskt återinsätts i en totalbild av en mångfaldigt strukturerad helhet. Mera exakt uttryckt måste dessa "förutsättningar" förstås för vad de är, dvs. förutsättningar för att den mångfaldiga helheten ska kunna existera.

Om man för teorins "renhets" och "enkelhets" skall bortser från förutsättningarna har man helt enkelt ställt sig utanför verkligheten, som alltid är mångfaldig, historisk, konkret och strukturerad, och som alltid omfattar huvudmotsättningar och underordnade motsättningar och motsättningar vars "betydelse" förändras alltefter omständigheterna.

Så länge man kvarstår på denna nivå av ideologiskt abstrakt tänkande kan man inte se mera än en "ren" kapitalism ställd mot en "ren" socialism. På det politiska planet kan det föra både till "vänsterextremism", t.ex. det mekaniska användandet i alla sammanhang av slagordet "klasskamp", och till en opportunist, som yttrar sig så att man i evighet väntar på att kapitalismen ska bli tillräckligt "ren" för att uppkomsten av en "ren" socialism ska bli

”oundviklig”.⁵

När det är fråga om att bygga upp socialismen är den ”rena” uppfattningen av socialismen endast av begränsad användning, för historien är aldrig ”ren” och inte heller ”rak som Nevski Prospekt” (vilket bl.a. betyder att de drag som här framstår som karakteristiska för ett utvecklat socialistiskt samhälle inte alls alltid finns med under övergångsstadiet, utan att i själva verket under vissa etapper av detta övergångsstadium vissa drag som man kan tycka tillhör det framtida socialistiska samhället eventuellt måste mildras för stunden och inte nödvändigtvis ytterligare markeras.

Vad som alltså är viktigt för att teorin ska kunna klargöra övergångssamhällets inriktning eller den socialistiska uppbyggnadens villkor är en analys av detta övergångssamhälles konkreta utformning eller den socialistiska uppbyggnaden i ett givet land. Denna analys bör naturligtvis spegla den viktiga helheten i situationen. Man måste analysera alla motsättningar, finna huvudmotsättningen och de sekundära motsättningarna och huvud- och sekundärsynpunkter på dessa motsättningar. Det är bara genom detta tillvägagångssätt som man får fram den unika karaktären i varje situation och den unika karaktären hos de motsättningar som gäller i denna situation.

Motsättningarnas unika karaktär (i ett givet land vid en given tidpunkt) är bara ett uttryck för detta lands levnadsförhållanden (dess produktivkrafters utvecklingsnivå, dess kultur, dess tradition, dess storlek, det samhällsmedvetande som existerar där vid en viss tidpunkt) i förhållande till motsättningarna i allmänhet och huvudmotsättningen i synnerhet. Det är av det skälet som det inte är under samma ”förhållanden” som man bygger upp socialism på Kuba, i Ryssland, i Kina, etc. Om man låter bli att teoretiskt sätta sig in i dessa ”enskildheter” är man inte marxist. Då hemfaller man åt empirism och elekticism, just därför att man *vill hålla teorin utanför den historiska verkligheten*.

Men praktiken och teorin ligger, utom ifråga om ideologin, aldrig utanför den historiska verkligheten. Vad de har att bemöta i verkligheten och i tanken är aldrig ett ”rent” produktionssystem, utan alltid en historiskt given samhällsstruktur, med alla dess unika motsättningar, med dess huvud- och sekundärmotsättningar, etc. Marxismen är den enda teori som gör det möjligt att praktiskt och teoretiskt analysera denna verklighet (vilket Ernest Mandel avstår från, både i teorin och i praktiken).

Naturligtvis är inte motsättningarna och begreppen under en så levande metod entydiga; de har inga en gång för alla bestämda roller och betydelser. Man kan alltså inte ”missta sig”, för om dessa motsättningar och begrepp inte längre en gång för alla bestäms till sin roll och betydelse ”visar de sig bero på den strukturella mångfalden”, som ger dem deras roll (Jfr. Louis Althusser, *Om den materialistiska dialektiken*, s. 37)

⁵ Det är just denna pseudo-vänsterinställning som framgick ur den formulering som Marx kritiserade i Gotha-programmet: ”Arbetets befrielse måste vara ett verk av arbetarklassen gentemot vilken alla de andra klasserna utgör en reaktionär massa” (Jfr. *Kritik av Gotha-programmet*, a.a.)

Marx ställde emot denna ensidiga formulering *Det Kommunistiska Manifestets* ord: ”Av alla de klasser som i detta ögonblick står i en motsättning till bourgeoisin är endast proletariatet en sant revolutionär klass. De andra klasserna avtynar och försvinner när storindustrin utvecklas, proletariatet är däremot dess mest äkta produkt”.

I *Kritik av Gotha-programmet* gör Marx en beundransvärd distinktion mellan motsättningar, t.ex. då han visar att bourgeoisin kan anses vara en revolutionär klass gentemot feodalklassen och medelklassen (alltså, tillägger han, utgör feodalklassen och medelklassen inte en enda ”reaktionär massa” tillsammans med bourgeoisin). Han påpekar också, som *Det Kommunistiska Manifestet* uttrycker det, att medelklassen ... är revolutionär ... när den förenas med proletariatet. Här har vi huvudmotsättningen proletariat-bourgeoisin och sekundärmotsättningen medelklass – bourgeoisin.

Problemet vid den materialistiska dialektikens analysmetod är att belysa varför och hur de olika successivt dominanta motsättningarna inte avlöser varandra godtyckligt, och problemet vid marxistisk praktisk handling är att veta vilken motsättning som är den dominanta vid varje givet tillfälle, och hur det när man handlar i enlighet härmed (dvs. när man handlar på ”den avgörande punkten” enligt Lenin) är möjligt att gå över från en situation där det har rått en motsättning till en situation där det råder en annan motsättning.

Vad beträffar de allmänna begrepp som det vetenskapliga tillvägagångssättet utgår ifrån är de inte produkter av ett abstraktionsarbete, utan resultat av invecklade samhällsprocesser på teknikens och ideologins plan. Det är från dessa abstraktioner som vetenskapen utgår för att så småningom övergå till nya abstraktioner, som berikas med alltmera ”konkreta” kunskaper och således skapar vetenskapliga begrepp (som slutligen utvecklas till en negation av de tekniska och ideologiska begrepp som man utgick ifrån).

Det är denna berikande process (denna inriktning på det konkreta) som är väsentlig för den vetenskapliga tanken och för den dialektiska materialismens tillvägagångssätt. Man måste emellertid akta sig för att ersätta vetenskapliga och dialektiska tillvägagångssätt med en förenklade slutledningsteknik, dvs. med enbart formell logik.⁶

IV. Den dialektiska syntesen och en början till praktisk handling

Ernest Mandel har synbarligen rätt när han säger: ”Man måste undvika att förväxla den mångsidiga verkligheten med en förenklad återgivning av denna verklighet i teorin, dvs. inte blunda för verklighetens hela mångfald, som är oändligt mycket rikare än teorin som har till egenskap att vara förenklade”,⁷ men vad han här säger gäller inte för andra än de allra mest avskrapade formerna av teoretisk tanke. Dessutom begår han felet att inte själv tillämpa den åsikt han har framfört; han bemödar sig i själva verket att behandla den mångskiftande verkligheten under övergångssamhället i de mest förenklade och abstrakta ekonomiska kategorier tagna från det ”rena” och fullt utvecklade socialistiska samhället.

Mandel försöker att ur det socialistiska samhällets mest abstrakta begrepp härleda de mera konkreta ekonomiska kategorier som kännetecknar vårt samhälle eller ett eventuellt övergångssamhälle liksom dessa samhällens praktiska funktionsregler. Han avstår från att gå från de mest allmänna abstraktionerna över till det konkret tänkta. För att gå den vägen måste han söka bortom de allra enklaste formellt logiska sambanden (deduktion och förenkling) och slå in på den dialektiska syntesens vägar.

Man kan inte återskapa det konkreta genom att lägga abstraktioner till det. Man måste använda dialektiken, vilket är rätta metoden att återskapa det konkreta och nå verkligheten. Och för att nå verkligheten måste man mediatisera* genom att i begreppstermer återge den *samhällsekonomiska situationens organiska helhet*, vilket inte är möjligt om man inte tar med *alla de* moment som ingår i denna helhet, vilket naturligtvis inkluderar den praktiska handlingens moment, och påbörja analysen i själva den praktiska ekonomiska handlingen; detta gäller även då man vill uppställa en teori för den socialistiska ekonomin.⁸

* Mediatisera = införa i ett större sammanhang.

⁶ Naturligtvis har slutledningstekniken också en plats i den vetenskapliga tanken (men denna plats är underordnad), t.ex. för att penetrera ett område som redan har definierats och avgränsats.

⁷ S. a., s. 10.

⁸ Marx visade i *Kapitalet* hur det är möjligt att analysera fram inre sammanhang, t.ex. mellan konstituerande och konstituerade instanser, från mervärdeskala till medelvinstskala (där medelvinsten vid ytligt betraktande framstår som en ickedialektisk negation av mervärdeskalan).

Men för att uppställa en ”socialistisk ekonomisk teori” tvekar inte Mandel att som Bucharin fyrtio år före honom⁹ använda sig av de mest avskalade begrepp, de enda som kunde utvecklas vid den tiden, före all *praktisk prövning* av socialistisk uppbyggnad i samhället. Däremot förkastar han de begrepp som ”orena” och utan varje teoretiskt värde som efter den tidpunkten kom att utvecklas i och med den praktiska prövningen av socialistisk uppbyggnad i samhället.¹⁰

Det händer ofta att det positivistiska tillvägagångssättet, dvs. att mekaniskt ställa en död ”verklighet” och ett lika dött abstrakt begrepp mot varandra och göra om det hela till en idealism som inte kan fås att närma sig verkligheten i praktisk prövning.

En sådan användning ligger mycket nära Marx motståndares, då de som Böhm-Bawerk och andra, försökte ställa innehållet i *Kapitalets* första del (värdeteorin och prisbildningslagarna i det enkla köpsamhället) mot *Kapitalets* tredje del (teori och prisbildning i det kapitalistiska samhället) genom att säga att i den senare delen förnekar Marx vad han påstått i den första. Dessa motståndare förebrådde Marx just att han gled från det abstrakt analyserande planet i Första delen över till Tredje delens ”praktiska” begreppsplan. Enligt dem finns det i Tredje delen bara en pragmatisk beskrivning av kapitalisternas praktiska agerande. En sådan bedömning missar det väsentliga, nämligen att Marx' vetenskapliga tillvägagångssätt just gör det möjligt för honom att beskriva den teoretiska grundvalen för detta praktiska agerande (som är kapitalismens). Inte heller kan socialismens politiska ekonomi begränsa sig (om den inte vill vara statisk) till att återge de vanligaste abstraktionerna eller till att försöka dra fram socialismens hela ekonomiska politik ur dem. Man måste teoretiskt förklara (dvs. ta fram den teoretiska betydelsen av) de praktiska tillämpningarna i länder som går mot socialism.¹¹

⁹ Jfr. Bucharin: *Ekonomi under övergångsperioden*

¹⁰ Det är naturligtvis inte frågan om att utan någon form av kritik acceptera de många begrepp som naturligtvis också kan vara frukten av en ickevetenskaplig teknisk och samhällelig praktisk prövning. Vad det gäller är att utgå från dessa begrepp och den praktiska prövning som de vill vara ett uttryck för, för att i enlighet med den dialektiska materialismens metod utveckla nya vetenskapliga begrepp. Naturligtvis är varje förklaring inte samtidigt ett försvar: övergångarna från det förra till det senare är en böjning åt ideologin i opposition mot vetenskapen. Den vetenskapliga analysen kräver en öppen redovisning av den praktiska prövningens motsättningar.

¹¹ I en artikel från 1964 (*Cuba Socialista*, juni, 1964, s. 21) förebrår mig ”Che” Guevara att jag pragmatiskt av *blotta förekomsten* av allmänna handelsbegrepp (med de tillhörande juridiska kategorierna) i de socialistiska länderna har dragit slutsatsen att de därför är nödvändiga, och att jag kommit i ett läge där ”teorin och praktiken står i konflikt”. Han tillägger också att jag har glömt att i Kubas fall ”är övergångsperioden historiskt sett ung” och att ofrånkomligt misstag i bedömningen har kunnat begås. Han skriver vidare: ”Varför tro att det som ’är’ under en övergångsperiod nödvändigtvis ’måste vara’? Varför hävda att de dråpslag som verkligheten utdelar mot en del djärva experiment beror helt och hållet på själva djärvheten och inte också, eller helt och hållet, på administrationens tekniska felsteg?”

Frågan är väl ställd. Det kan verkligen inte vara tal om att påstå att ”allt som är verkligt är rationellt” eller nödvändigt. Men det kan inte heller vara tal om att genomtrumfa de mest abstrakta planer eller de mest grova ståndpunkter, på bekostnad av alla experiment vid uppbyggandet av socialismen.

Dagens problem är inte att i fantasin bygga upp socialismens eller övergångsperiodens ekonomiska politik, vilket Marx och Engels och även Lenin avhöll sig från att göra, utan att teoretiskt analysera vad som är huvudinnebörden av den praktiska ekonomi som existerar i de olika länderna på deras olika stadier i riktning mot socialism, eller under ett socialistiskt uppbyggnadsarbete.

Denna analys måste för att vara vetenskaplig också vara kritisk. Den måste klargöra både det som hör till utvecklingslagarna för ett samhälle på väg mot socialismen, och det som utgör detta samhälles speciella motsättningar och de lämpliga åtgärderna för att bemästra dessa motsättningar, och klargöra vad som skiljer sig från dessa lagar. För detta krävs en konkret analys av de problem som uppstår eller har uppstått i de olika länderna vid olika tidpunkter. Man måste sedan kritiskt analysera vad som har gjorts för att möta dessa problem.

Dessutom får inte heller proletariats revolutionsteori efter nästan ett århundrade av praktisk tillämpning (från Pariskommunen till den kubanska revolutionen) begränsa sig bara till de allmänna kategorier som man kan finna i Marx och Engels arbeten före Pariskommunen. Revolutionsteorin måste ta upp erfarenheterna från den ryska revolutionen, dvs. den praktiska tillämpningen av leninismen och de övriga revolutionernas praktiska erfarenheter; annars kan den inte utveckla en teori som är berikad av att den i sig har upptagit alla direkta erfarenheter. En vägran att ta hänsyn till det praktiska samhällsarbetet följer att bygga en levande teori leder till dogmatism först i tanken men även, underligt nog, på ett synbarligen paradoxalt men ändå strikt logiskt sätt, på handlingsplanet, m.a.o. kan det i avsaknad av en revolutionär teori inte finnas något revolutionärt handlande.

På det socialistiska uppbyggnadsplanet leder en sådan uppfattning bl.a. till att man betraktar ett praktiskt handlande, som *formellt* ser ut att vara ett uttryck för de mest abstrakta begrepp, som grundat på en teori.

Dessutom föder denna metodologiska syn en illusion att man i det "möjliga" praktiska handlandet (som man tror att det ser ut på det praktiska planet) kan välja de handlingar som ur "moralisk synpunkt" verkar vara bäst.

I brist på en breddning av begreppen genom praktisk handling och samhällserfarenhet (denna praktiska handling inkluderar naturligtvis också den teoretiska praktiska handlingen) verkar de abstrakta begreppen stå öppna i riktning mot en mängd "möjligheter", vilka gör att praktiken går över i subjektivism och voluntarism.

V. Det praktiska handlandets teori och motsättningar

För en marxist kan det inte vara önskvärt att göra teorin magrare för att göra den mera "förståelig". Tvärtom, problemet är att berika teorin för att kunna få en ständigt mera praktisk vägledning av den.

Marx har korrekt beskrivit den metod han följer:

"Med denna metod utgår vi från det första sammanhanget, och det allra enklaste vi känner till historiskt och i praktiken analyserar vi. Då det är frågan om ett samband måste detta också ha två sidor som står i relation till varandra.... Av detta följer att det finns motsättningar som måste lösas ... dessa motsättningar kommer också att utvecklas i praktisk handling och finner troligen en lösning. ... Vi studerar denna lösning och kan konstatera att den har kommit fram genom skapandet av ett nytt samband, varav vi i vår tur måste finna de två motsatta sidorna."¹²

Denna text visar klart och tydligt att den dialektiska materialismen kräver en analys av de historiskt givna och i praktiken utvecklade motsättningarna.

Det gäller alltså inte att försvara eller beskriva utan att få fram ny kunskap. Denna nya kunskap utgör övergångsökonomin och den socialistiska ökonomin teori. Den kan tjäna till att lösa nya praktiska problem. Naturligtvis gör både övergångsökonomin och den socialistiska uppbyggnadens inte enbart politiska utan också ekonomiska karaktär att problemen inte kan lösas endast med hjälp av en ekonomisk teori, som ändå är ofrånkomlig, men bredda den teoretiska kunskapen genom ett konkret analysarbete som tar upp de speciella motsättningarna i varje samhällssituation på rätt stadium av deras reella utveckling. Detta ständiga aktualiseringsarbete, både vad gäller huvud- och sekundärmotsättningarna, och av dessa motsättningars skiftningar under produktivkrafternas och samhällsmedvetandets utveckling, utgör kärnan av den revolutionära praktiska tillämpningen. Denna praktiska tillämpning avser inte bara att visa eller förklara utan också att göra det möjligt att utföra allt det som den har tillkommit för.

¹² Marx, *Till kritiken av den politiska ekonomin*, a.a. 48

Socialismens politiska ekonomi eller mera allmänt den politiska ekonomin i de samhällen som bygger socialismen, utarbetas på ett annat sätt än genom att söka de motsättningar som är karakteristiska för denna ekonomi eller dessa samhällen, och speglar hela den levande verkligheten, samt genom att undersöka hur dessa motsättningar löses i praktiken. Naturligtvis måste man härvid undvika att ställa huvudmotsättningarna på samma plan som sekundärmotsättningarna eller att glömma att huvudmotsättningen inom ett produktionssätt måste ligga i själva produktionen. Marx lade grunden för den ekonomiska vetenskapen genom att låta sin analys gälla produktionen; han visade att de fenomen som äger rum inom distributionen är avhängiga av andra mera grundläggande fenomen som äger rum inom produktionen.

Den grundläggande motsättningen under övergångsperioden (dvs. den period då socialismen ännu inte har byggts upp därför att produktivkrafternas utvecklingsnivå ännu är otillräcklig) ligger mellan en avancerad tillämpningsform (som är nödvändig på grund av produktivkrafternas globala utveckling) och den *lokalt* låga utvecklingsnivån för dessa produktivkrafter.

Sett från denna synpunkt blir det viktigaste problemet vid uppbyggandet av socialismen – på det ekonomiska området – att bemästra denna motsättning genom att så snabbt som möjligt utveckla de lokala produktivkrafterna till den nivå som tillämpningen är avsedd för, och samtidigt skydda dessa tillämpningsformer mot de risker för degenerering som hotar dem så länge de inte tillämpas på tillräckligt utvecklade produktivkrafter. Kampen mot en eventuell degenerering av de avancerade socialistiska tillämpningsformerna är alltså en kamp mot den borgerliga ideologin och mot inträngandet av borgerliga handlingsnormer.¹³ Kampen kräver också en korrekt syn på huvudmotsättningen, dvs utvecklandet av den nödvändiga medialiseringen¹⁴ mellan samhälleliga tillämpningsformer och en ännu inte genomförd samhällelig dominans över alla produktionsled.¹⁵

”Che” Guevara kritiserar med rätta¹⁶ – men förebrår mig felaktigt – en ”mekanisk” uppfattning av lagen om överensstämmandet mellan produktivkrafternas nivå och produktionsförhållandena.

Att den socialistiska revolutionen har triumferat på Kuba liksom tidigare i Kina och Sovjetunionen, beror inte på att motsättningen mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och produktionsförhållandena där hade nått en kulmen utan på att de ”unika omständigheter” under vilka denna motsättning utvecklades kunde leda till arbetarnas seger över ägarklasserna och imperialismen. Dessa unika omständigheter och segern förändrar inte det faktum att produktivkrafternas relativt svaga utvecklingsnivå i de länder där proletariatets revolution hittills har triumferat, nödvändiggör en *övergångsperiod* av varierande längd, en period som alltså kännetecknas av framsteg för nya egendomsförhållanden och nya produktionsförhållanden på de produktiva krafternas lokala utvecklingsnivå.

¹³ Denna kamp uppfattas oftast som om den vore påtvingad av en ”kapitalistisk inringning”. Detta är emellertid bara en andrahandsynpunkt på det verkliga förhållandet. Huvudskälet är att själva motsättningen mellan de mest utvecklade egendomsformerna och en låg lokal nivå i fråga om produktivkrafterna utgör den inre orsaken varur borgerliga eller småborgerliga tendenser kan uppstå, tendenser som måste bekämpas för att bevara de utvecklade egendomsformerna och själva klasskänslan i varje stat som försvarar dessa egendomsformer mot en inre degenerering och en yttre aggression.

¹⁴ De som gör den samhällspraktiska prövningen och praktikens motsättningar till en abstraktion och som alltså inte utvecklar den teoretiska analysen, kan inte inse detta och glider därför ofta över i rollen av moraliserande handlingspredikare.

¹⁵ Detta tema kommer att utvecklas ytterligare i ett senare kapitel.

¹⁶ *Cuba Socialista*, juni, 1964, s. 13 ff.

Detta är ett problem som speciellt gäller för socialismens uppbyggnad i ekonomiskt svagt utvecklade länder. Detta reella problem gör att Mandels och andras försök att från Marx och Engels allmänna utgångspunkter för igångsättandet av ett utvecklat socialistiskt samhälle (där det skulle råda ett samband mellan produktivkrafternas utvecklingsnivå och de nya egendomsförhållandena) utläsa ett *övergångssamhälles* funktionsvillkor, är dömda att misslyckas.¹⁷

Huvudmotsättningen i ett samhälle ska inte förväxlas med huvudmotsättningen inom ett produktionssätt, dvs. med motsättningen mellan produktionsförhållandena och de produktiva krafternas utvecklingsnivå.

Huvudmotsättningen kan i ett givet ögonblick, vilket ofta är fallet, ligga inom den oftast politiska samhällsöverbyggnaden (men också inom den ideologiska eller religiösa överbyggnaden).

Endast den fulla förståelsen av den mångfaldiga enhet som denna huvudmotsättning är förankrad i kan gå till botten med den och även ta fram övriga motsättningar (inklusive huvudmotsättningar).

När huvudmotsättningen inte görs helt klar får man oftast se ofullständiga omstruktureringar. Dessa kan medföra en förändring av huvudmotsättningen i stort, t.ex. genom en regimförändring eller förändrad politisk status. Men de medför ingen förändring av produktionssättet, eller mera exakt, av statens art.

T.ex. utgör motsättningen mellan de nationella målen och det imperialistiska förtrycket huvudmotsättningen under ett koloniserat lands kamp för politiskt oberoende. Alla övriga motsättningar sammanstrålar i denna huvudmotsättning. Ett marxistiskt parti som inte förstår detta (i teori och praktik) missförstår inte bara helhetssituationen utan misslyckas också att leda utvecklingen bort från denna situation. Det är också nödvändigt att förstå vad som är motsättningens huvudaspekt (t.ex. vilken klass som vid ett givet tillfälle står i spetsen för kampen). Det är på detta sätt man kan förutse hur segern i kampen (fusionsprocessen, övergången från motsättning till identifiering), vägen till oberoende, med ett slag kommer att förändra situationen, och motsättningarnas struktur och skapar en ny motsättning (t.ex. bönder mot jordägare eller arbetarklass mot bourgeoisie) i sin tur blir den nya huvudmotsättning, som man måste ha klarlagt för att kunna leda kampen (behålla eller erövra ledarskapet). Med gripandet av makten uppstår en ny motsättningsstruktur, och därifrån går det vidare ...

Av detta framgår alltså att efter en revolutionär omstörtning är det inte längre samma aspekt på situationen (den nya situationen) som man måste ta itu med för att fortsätta framåt, och det är inte heller samma attityder, paroller, eller samma medvetenhet som är avgörande. Av detta följer att i brist på *en högre rad av teoretisk medvetenhet* uppstår svårigheter vid övergången från väpnad kamp till det ekonomiska uppbyggnadsarbetet. Likaså föreligger det stor risk att man under uppbyggnadsperioden stöder sig på samma värderingar eller attityder som under tidigare skeden. Trots att vad som kännetecknade det revolutionära medvetandet under åren för kampen om makten var försakelseanda, disciplinkänsla, militär organisationstalang, etc. är det ändå i allmänhet andra egenskaper som blir avgörande under uppbyggnadsstadiet: kunskaper i ekonomisk analys, förmåga att klarlägga de nya samhällsmotsättningarna, teknisk organisationstalang, etc.

¹⁷ Ett annat metodologiskt misstag som tyvärr är vanligt består i att föra över de analyser som Marx har avsett för det kapitalistiska samhället, på ett socialistiskt eller ett övergångssamhälle. Denna "metod" har ofta använts i diskussionerna av prispolitikens problem.

Uttalanden om vikten av ”revolutionär medvetenhet” i kampen för socialismen brukar oftast vara opreciserade (de är alltså varken sanna eller felaktiga). Det enda som kan ha en avgörande betydelse är raden av konkreta bekräftelser på en sådan ”medvetenhet”.

VI. Vetenskap och ideologi

I diskussionen om den roll som medvetenheten i vidaste bemärkelse kan komma att spela som en nästan fristående kraft i kampen för socialismen eller i uppbyggandet av socialismen stöder man sig ofta på teserna i den ”unge Marx” *Anteckningar om ekonomin*. Detta beror på dessa tesers ”humanitära” karaktär och den centrala plats som ”människan” intar i dem. Ofta citeras en text ur *Ekonomisk-filosofiska anteckningar*, 1844, där den från Feuerbach lånade likhetstesen: ”humanism är lika med naturalism” förekommer.

”Kommunismen som det *faktiska avskaffandet av den privata äganderätten* (en rätt som i sig själv utgör ett exempel på mänsklig alienation) och följaktligen som det reella tillägnet av mänsklig natur genom människan och för människan; ett återställande av människan i sig i egenskap av samhällsindivid, dvs. det mänskliga i människan, ett medvetet återställande som sker utan att avstå från den tidigare utvecklingens rikedom. Kommunismen, som en form av utvecklad naturalism = humanism, som en form av utvecklad humanism = naturalism: denna form av kommunism är den sanna lösningen på antagonismen mellan människan och naturen, mellan människan och hennes gelikar, den sanna lösningen av kampen mellan tillvaro och mänskligt väsen, mellan protest och bejakande, mellan frihet och nödvändighet, mellan individ och medmänniskor. Den är en gåta i historien som har lösts och den ser sig själv som denna lösning”.¹⁸

När man använder sig av detta citat glöms ett väsentligt faktum bort, som Louis Althusser senare har påpekat:

”Marx grundade hela sin syn på den politiska ekonomin på kritiken av denna förutsättning (homo oeconomicus och dennas juridiska eller moraliska abstraktion, filosofernas människa) ...”
(Motsättning och förutbestämmelse, *För Marx*, a. a.).

Det faktum att Marx vid denna tid ännu använder den likhetsteori som han har lånat av Feuerbach blir uppspaltnings-punkten mellan de konsekventa materialistiska ståndpunkter som han intar i sina senare skrifter och de humanistiska ståndpunkter som han i *Ekonomisk-filosofiska Anteckningar* ännu försvarar. I den sistnämnda texten uttrycker sig Marx i följande termer om materialismen:

”Vi ser här att den konsekventa naturalismen eller humanismen skiljer sig både från idealism och materialism och samtidigt är den sanning som förenar dessa båda”.¹⁹

E. Bottigelli säger mycket riktigt att materialismen vid denna tid ”ännu för Marx är en åskådning som måste föras vidare på grundval av en humanism, vars definition enligt *Ekonomisk-filosofiska Anteckningar* han sedan inte vidare använder”. E. Bottigelli gör följande korrekta anmärkning:

”1844 är Marx tankar således ännu långt ifrån definitiva. Och *Anteckningarna* är mera ett vittnesbörd om klargörandet av tankegångar som på många punkter är oavslutade än ett uttryck för en avslutad tanke”.²⁰

I själva verket återfinns man i *Anteckningarna* den feuerbachska idén om människans väsen som något givet, som ännu inte har övervunnits, eller som en ”sanning” om människan. Det är

¹⁸ Den franska texten till detta citat har hämtats ur Emile Bottigellis översättning av *Ekonomisk-filosofiska anteckningar*, 1844, (Editions sociales, Paris, 1962), s. 87.

¹⁹ S. a. s. 136.

²⁰ Dessa båda citat har lånats ur förordet till det ovan citerade verket, s. LXIX.

inte heller av en slump som dessa *Anteckningar* har varit föremål för motsättningar och polemik och att vissa uttolkare där har sökt beviset för att Marx filosofi, åtminstone i Anteckningarna, är en i grund och botten etisk filosofi.²¹

Engels har i ett brev till Lafargue, daterat den 11 augusti, 1884, tillbakavisat den åsiktsriktning som vill göra marxismen till etik:

”Marx skulle ha protesterat mot det politiska och samhällsekonomiska ideal som ni vill tyda honom till. När man är en ”vetenskapligt arbetande” man har man inga ideal, man utvecklar vetenskapliga resultat, och när man är partimedlem kämpar man för att föra ut resultaten i praktiken. Men när man har ett ideal kan man inte vara vetenskapsman, för man har då redan valt sida”.²²

Även om en del av tankegångarna i Anteckningarna ännu verkar ligga mycket nära Feuerbachs linje, inser Marx emellertid senare att människans väsen inte kan existera fristående från historien och alltså inte kan fastställas en gång för allt. Marx skriver också: ”Historien är den sanna naturhistorien om människan”.²³

Den produktiva människan, den självproducerande människan, och inte den självmedvetna människan, det är utgångspunkten.

Då ligger alltså människans sanning i hennes framtid. Det gäller här, trots att det ser så ut, inte enbart en intellektuell hållning, man har här kommit långt förbi det självmedvetande som Hegel har formulerat.

Sammanfattningsvis: hänvisningarna till humanismen och till medvetandets roll vid begreppsdefinitionerna i *Anteckningarna* är en antydning om Marx filosofi som den såg ut innan han själv definitivt slog in på den dialektiska materialismens väg. I dessa texter förekommer ännu inte tesen om produktionsförhållandena och inte heller tesen om klasskampen som historiens drivkraft.

Det finns ytterligare en faktor, som man inte bör förbigå, nämligen att i *Anteckningarna* begreppet ”alienation” (ett begrepp som förekommer i den ovan citerade texten) fortfarande är ett fundamentalt begrepp. Men Marx ändrade senare attityd och ersatte begreppet alienation med ”praxis”. Det är säkert inte av en slump som de som med förkärlek återoppar *Anteckningarna* och Marx s.k. etiska ståndpunkter inte lämnar praxisbegreppet det utrymme som tillkommer det i Marx senare produktion.

Dessa anmärkningar om den ovan citerade textens betydelse kan synas onödigt ingående. Jag tror ändå inte att det är så. Denna text och hela avhandlingen i stort är inte bara en hållhake för en hel grupp författare som vill kalla sig marxister utan att vara leninister, den är också en sorts skiljelinje i Marx eget arbete. Det är i denna text som Marx verkligen har fört den filosofiska analysen längst och givit den (som Louis Althusser säger) dess ”betydelse och som han sedan skulle villkorlöst fördöma”.²⁴

Att *Anteckningarna* ger bilden av en ”triumf för den obegränsade teoretiseringen” av filosofin och en ”överväldigande dominans” för filosofin över ekonomin, beror på att Marx vid denna tid ännu accepterar den borgerliga politiska ekonomin, som den då tog sig uttryck, dvs.

²¹ E. Bottigelli anmärker att bland dessa uttolkare finner man också flera socialdemokrater som Landshut och Mayer samt existensialister, ny-thomister, teologer, som t.ex. E. Thier, Fader Bigot, Fader Calvez, m.fl.

²² Brevväxlingen mellan Engels och Lafargue, Paris, 1956, Del I, s. 235.

²³ *Ekonomisk-filosofiska anteckningar*, 1844, a.a., s. 138.

²⁴ Jfr. *Chronique philosophique*, ”Les manuscrits de 1844 de Karl Marx”, av Louis Althusser, i *La Pensée*, februari, 1963, s. 106-109 (Jfr. *För Marx*, a.a.), citat s. 158.

avstår från att ifrågasätta dess begrepp och deras inbördes sammanhang.²⁵ Här utföres ännu hela tankekonstruktioner med hjälp av ”en abstraktion av ekonomin”,²⁶ som, vilket Althusser noterar, också möjliggör en ”abstraktion” av filosofin.²⁷

Att klart se denna utveckling är viktigt. Det ger en bättre förståelse av sambandet mellan en del hänvisningar till *Anteckningarna* och en del ståndpunkter och intellektuella och ideologiska attityder idag. Det kan synas fullt möjligt enligt *Anteckningarna* för filosofin, dvs. ”medvetandet”, att lösa den politiska ekonomins motsättningar i tanken. Det kan likaledes vid läsningen av *Anteckningarna* verka som om man både kunde vara trogen Marx sinne och ur hans verk dra slutsatsen om en enda ”begreppsdiagnostik” utan att gå in på en analys av praxis eller som en utgångspunkt skapa begrepp på praxis-nivå.

En ståndpunkt som är mycket vanlig vad gäller ”begreppsdiagnostiken” är ett bejakande av att t.ex. ”socialismens väsen är planeringen” eller att ”planeringens väsen är budgetsystemet”, vilket helt logiskt måste leda till en slutledning, som bl.a. Mandel omfattar, att det är möjligt att *från början* uppställa en politisk ekonomi, och t.o.m. en filosofi och en samhällsmoral i ett socialistiskt samhälle och tro att det ur denna filosofi, ekonomi och moral går att ta fram begreppen, istället för att vetenskapligt stödja dem på samhällspraxis.

Man ser hur betydelsefull insikten om den fundamentala skiljelinjen mellan Marx i *Anteckningarna* och Marx i *Kapitalet* är.

Alltefter huruvida man inser eller inte inser denna avgörande skiljelinje hos Marx, ser man marxismen som en ny filosofi och en ny moral eller som en dialektisk hållning som länkas mot det *konkreta* och mot *handlingen* och som oupphörligt berikas genom *samhällspraktiken* (vilket tillsammans innebär en politisk, ekonomisk och teoretisk tillämpning, dvs. en vetenskaplig tillämpning).

Om man intar den första ståndpunkten leds man att tro att det är möjligt att ur några ”primära sanningar” eller några ”väsensbegrepp” härleda en mängd normer och därmed en ”moral,” ett ekonomiskt organisationssystem som är överlägset alla andra, en oflexibel och alltid tillämplig ekonomisk politik, etc. Det är dogmatismens ståndpunkt.

Om man däremot anser att marxismen inte är en filosofi, om man ser den framför allt som en teori för verkligheten, samhällets, människans utveckling, får man en helt annan syn på sambandet mellan teori och praktik, mellan medvetande och värld, mellan idé och verklighet.

Från det ögonblicket gäller det inte längre att jämföra verkligheterna med idéerna.

Från det ögonblicket ser man de begrepp som marxismen har utvecklat och fortsätter att utveckla, som ett resultat av en process, en historisk utveckling, under vilken medvetandet visserligen utgör slutmålet, men först efter en utveckling som främst består i samhällspraktik (och inte intellektuella spekulationer).

En sådan teori ger inte bara en tolkning av världen, den öppnar också vägen för ett styrande av verklighetsförloppet genom praktisk handling. Den öppnar vägen för en revolutionär förändring av världen, den gör det möjligt att också *underställa denna nya värld en ny analys, lika levande och lika revolutionär som analysen av den gamla världen.*

²⁵ Vilket inte är detsamma som att han skulle ha accepterat alla dess slutledningar.

²⁶ Denna ”abstraktion av ekonomin” innebär bl.a. att ekonomin ses utifrån som en samling begrepp, fristående från *praxis*.

²⁷ *Chronique philosophique*, a.a., s. 159.

Att medvetandet bara är ett av den revolutionära förändringens beståndsdelar beror på att dessa förändringar inte bara, inte ens i huvudsak, är förändringar av sociala, politiska och ekonomiska realiteter. På en given nivå gäller det naturligtvis ett medvetandegörande, antingen det avser klassmedvetandet eller det teoretiska medvetandet – men vad som är avgörande för huruvida medvetandet ska spela någon roll (och det gör det) är att denna roll tillfogas i de *objektiva krafternas rörelse*, för endast på det sättet kan den påverka dessa krafter.

Vad den levande marxismen sätter i rörelse är de objektiva krafterna, de ekonomiska och sociala krafterna, massorna och organisationerna. Vad den omstörtar är klasstrukturen och vart den leder efter maktövertagandet är mot en utveckling av produktivkrafterna. Om marxismen lyckas med detta, vilket Marx och Lenins arbete (jag menar naturligtvis inte bara det skrivna arbetet, utan också det historiska) bevisar, kan man se att marxismen är något helt annat än en medvetande- och väsensfilosofi.

Artikeln publicerad i *La Pensée*, nr. 125, februari, 1966, s. 3-20

3. Planering och produktionsförhållanden

Karakteristiskt för en del texter och i synnerhet Ernest Mandels tidigare citerade artikel¹ är att man där rör sig med osubstantiella ekonomiska begrepp, vilka trots terminologin inte närmar sig de ekonomiska begreppen i *Kapitalet*, utan mera den ekonomiska ideologin, eller t.o.m. enligt E. Bottigelli i hans uttalanden apropå *Anteckningarna* från 1844 tillhör den ”ekonomiska fenomenologi” som ännu förhärskar i *Anteckningarna*. För att övertyga sig om detta behöver man bara se på vilket för Marx filosofi efter *Anteckningarna* främmande sätt som Mandel behandlar begreppen privat och allmäns egendom.

Mandel tar itu med utvecklingen av privategendomsformer och produktionsmetoder på följande sätt:

”övergången från det privata ägandet av produktionsmedlen till ett kollektivt ägande av dessa är en övergång från den kapitalistiska produktionens anarki till den objektiva möjligheten för en socialistisk planering” (a. a., s. 11).

En sådan formulering utvecklar inte, genom sin vaga och oprecisa utformning, de problem som diskuteras. Den för tillbaka till de allmänna åskådningsproklamationer som Marx och Engels kallade ”vulgärsocialism” och som inte har något exakt vetenskapligt innehåll.

Sådana utläggningar får till resultat att det som idag utgör den verkliga debatten döljs, nämligen hur man ska omsätta den ”objektiva möjligheten till socialistisk planering” i praktiken. Om man nöjer sig med att upprepa att kollektivt ägande ger en objektiv möjlighet för socialistisk planering hjälper man på intet sätt till att lösa det grundläggande problemet: och hur ska man undvika att det på basis av kollektivt ägande inte utvecklas en särskild sorts anarki i produktionen (obalans, ineffektivitet, produktionstillbakagång, etc.), ett förlopp som också är möjligt och som det alltså gäller att undvika.

Men låt oss återgå till vissa synpunkter på den citerade texten.

Man lägger först och främst märke till att det i denna text är frågan om ”det privata ägandet” av produktionsmedlen, som alltså verkar vara helt överförbara till ”kollektivt ägande”. Denna överföring verkar här utan urskiljning syfta både på de små enskilda producenternas *privata* egendom och på den Kapitalistiska egendomen.

I den citerade texten och i dess fortsättning används inte ens begreppet ”kapitalistisk egendom” i dess egenskap av huvudsakligen *privat ägande av samhällsproduktionen* just därför att man står kvar på den mest elementära begreppsnivån, som Marx före *Kapitalet*.

I *Kapitalet* understryker Marx däremot att t.o.m. *privat-kapitalstadiet* bara är ett *övergångsstadium* inom kapitalismen, eftersom denna själv gör slut på begreppet privat egendom i strikt betydelse.

Här återges vad Marx skriver om aktiebolag:

”Kapitalet, som baserar sig på ett samhälles produktionssätt, och som förutsätter en koncentration av produktionsmedel och arbetskraft i samhället, får ... direkt formen av samhällskapital (ett kapital från samgående individer) i motsats till det privata kapitalet; dess företag blir alltså samhällsföretag i motsats till privata företag. Detta förklarar privategendomens tillbakagång inom gränsen för själva det kapitalistiska produktionssättet”.²

¹ *Economica*, Havanna, juni, 1964, jfr. ovan, kap. IV, not 1.

² Jfr. *Kapitalet*, Bok HI, Kap. 27.

Vidare anmärker Marx som en kommentar till betydelsen av aktiebolagens uppkomst, att i dessa är t.o.m. arbetet i ledningen skilt från ägandet av produktionsmedlen. Han skriver:

”I aktiebolag är (lednings)funktionen skild från kapitalägan-det, liksom arbetet är helt skilt från ägandet av produktionsmedlen och arbetsöverskottet. Detta resultat av den kapitalistiska produktionens yttersta utveckling är den väg som återinsättandet av producenternas kapital måste ta, och inte längre i form av privat egendom bland enskilda producenter utan i form av bolagsegendom bland dessa producenter, alltså en direkt samhällsegendom. För övrigt är detta det förlopp som gäller för överförandet av alla produktionsprocesser som ännu är knutna till kapitalägandet från bolagsproducenter till samhället”.³

I denna analys liksom i en del andra nöjer sig inte Marx med att tala om ”privategendom” i allmänhet, utan han är medveten om hur produktivkrafterna påverkas genom antingen individuell privategendom eller kapitalistisk privategendom eller kapitalistisk bolagsegendom, och han förklarar den avgörande betydelsen av de förändringar som sker under produktivkrafternas utveckling och förskjutning av produktionssambandens karaktär. Som en följd av dessa förändringar kommer ett och samma juridiska begrepp, ”privategendom”, att omfatta en rad mycket skiftande ekonomiska realiteter, som går från den enkla handelsproduktionen till monopol-statskapitalism, via privatkapitalistisk produktion, samhällskapitalistisk produktion och monopolkapitalism.⁴

Om man lämnar alla dessa Marx' analyser (så rika på kunskap inte bara genom deras slutledningar, utan också genom den *metod* som de representerar) åt sidan, kan man omöjligt förstå: a) på vilket sätt en ny samhällsordning uppstår ur själva det kapitalistiska samhället; b) vilka de specifika motsättningarna är för de olika stadierna av kapitalism; c) vilka de specifika motsättningarna är i de ekonomier som bygger upp socialismen.

Låt oss emellertid gå tillbaka till Marx' texter om aktiebolagen. Han tillägger:

”De innebär avskaffandet av det kapitalistiska produktionssättet inom själva det kapitalistiska produktionssättet, alltså en motsägelse som förgör sig själv ... Det är alltså privatproduktion utan kontroll från det privata ägandet”.⁵

Och vidare:

”Man måste se de kapitalistiska aktiebolagen och även de kooperativa fabriker som övergångsformer från ett kapitalistiskt produktionssätt till ett kollektivistiskt produktionssätt, med den skillnaden att i det första fallet löses motsättningarna negativt och i det andra fallet positivt”.⁶

Dessa analyser har en vid tillämpning. De visar inte bara att Marx ingalunda, som många påstår, lät sig nöja med att studera en ”ren och abstrakt” kapitalism, utan att han också bemödat sig att teoretiskt studera kapitalismen under utveckling och på olika stadier.

Den praktiska och politiska nyttan av dessa analyser är också klar. Man behöver bara komma ihåg att Engels i sin kritik a Erfurtprogrammet använder sig av samma begrepp som Ma använt i tredje boken av *Kapitalet*. T.ex. då han i sin kritik av fjärde paragrafen i den text som Kautsky tillställt honom, skriver:

³ *Kapitalet*, Bok III.

⁴ Man märker här hur marxismen i analysen av de verkliga samhällssambanden går långt förbi alla strikt juridiska kategorier, vilket bl.a. gör det möjligt att konkret omfatta den rika nyansering av samhällssambanden som avses med de allmänna och abstrakta begreppen ”kollektiv egendom” och ”statsegendom”.

⁵ *Kapitalet*, Bok III.

⁶ *Kapitalet*, Bok III.

”Paragraf 4, ... ‘frånvaron av en planering som beror på de *privat*kapitalistiska produktionens egen karaktär’ kräver en kraftig rättelse. Jag ser den kapitalistiska produktionen som en samhällsform, som ett ekonomiskt stadium, och en privatkapitalistisk produktion som ett fenomen som finns med på; ena eller andra sättet under hela detta stadiums varaktighet. Vad betyder då privatkapitalistisk produktion? Den enskilda, isolerade företagarens produktion? Och blir inte en sådan produktion redan mer och mer ett undantag? Den kapitalistiska *aktiebolags*produktionen är inte längre en *privat* produktion, utan en produktion för ett stort antal bolagsmän. Och om vi går över från aktiebolag till trustar som slår under sig och monopoliserar hela industribranscher så betyder det inte bara slutet på *privatproduktionen* utan också slutet på ett *system utan planering*. Stryk ‘privat-’ så kan meningen gå igenom.”⁷

Vi ser här i förbigående hur Mandels allmänna formulering om den kapitalistiska produktionens ”anarkistiska planlöshet” faktiskt är i grund och botten korrekt men ändå helt otillräcklig.

Lenin citerar Engels (beträffande ”slutet på ett system utan planering”) i Staten och revolutionen, och tillägger:

”Detta är det väsentliga vid en teoretisk bedömning av den moderna kapitalismen, dvs. imperialismen, nämligen att kapitalismen förändras mot monopolkapitalism”.⁸

Att inte den kapitalistiska produktionens anarkistiska planlöshet inskränkts (utan snarare går mot en ännu extremare tendens) genom utvecklingen av monopolkapitalism eller genom statsmonopolkapitalism och kapitalistisk planering, beror på att anarkins innehåll och själva form grundligt förändras⁹ (till vinst för monopolen) och att de planerings- och programmeringsförsök som kännetecknar den nuvarande kapitalismen utgör beviset på att det inom denna kapitalism finns materiella förutsättningar för en annan social ordning: den socialistiska ordningen.

Lenin uttryckte det:

”... den statsmonopolistiska kapitalismen är den mest fullständiga *materiella* förberedelsen för socialismen, *tröskeln* till den, det steg på historiens trappa, där det *inte finns några mellanliggande steg* mellan detta steg och det steg som kallas socialism”.¹⁰

Om det, för att uppställa problemen vid övergången från kapitalism till socialism, är tillräckligt att begränsa sig till allmänna formuleringar angående ”privategendomen”, så är det ännu mera otillräckligt att göra så i fallet ”kollektiv egendom”.

Vi har tidigare sett att Marx använder termen ”kollektiv egendom” också för att beteckna det kollektiva ägandet bland aktieägarna i ett aktiebolag, samt arbetarkooperativens produktionsägarande och statens ägande av produktionsmedlen.

Marx och Engels nöjer sig inte med att enbart analysera de ekonomiska problemen med utgångspunkt från ”juridiska kategorier”.

Deras analyser visar tvärtom att det inte är den ”juridiska formen” för ägandet som bestämmer produktions sättet, utan de konkreta samhällsvillkoren. Därför kan, beroende på statens art,

⁷ Efter *Kritik av Gotha- och Erfurtprogrammet*, a.a.

⁸ V. I. Lenin: ”Staten och revolutionen”, *Skrifter*, Band 25, 1962 års upplaga.

⁹ Till den cykliska tillbakagången av produktivkrafternas utveckling eller t.o.m. till dessas cykliska sönderfall och upphörande, kommer också den systematiska inriktningen av en allt större andel kapitalfonder för ickeproduktiva ändamål (rustning m.m.), dvs. ett försök till permanent sterilisering av en ökande andel av produktivkrafterna.

¹⁰ V. I. Lenin: ”Den hotande katastrofen och hur den bör bekämpas”, *Skrifter*, Band 25, 1962 års upplaga.

”statsegendom” antingen vara ”kapitalism som förts till det yttersta” (enligt Engels formulering i *Anti-Dühring*) eller vara ”övertagandet av produktionsmedlen i samhällets namn”.

För att ”kollektivt ägande” ska kunna öppna dörren för en ”objektiv möjlighet till socialistisk planering” är det nödvändigt att det rör sig om arbetarstatsegendom. Men t.o.m. denna statsegendom är ännu inte *samhällsegendom* (dvs. hela samhällets egendom). Det är endast arbetarstatens övertagande av produktionsmedlen ”i samhällets namn” (som Engels uttrycker det) som för fram till detta sista stadium, och det blir inte ett samhällsövertagande innan staten på något sätt försvinner.¹¹ Under det att statsmaktens styrning av samhällsbanden efter hand blir överflödigt på det ena området efter det andra, upphör och försvinner parallellt därmed också handelsproduktionen och vad som ännu kan återstå av anarki i samhället inom samhällsproduktionen ersätts av en organisation som är mer och mer medveten och systematisk. Arbetarstatens övertagande av produktionsmedlen kan utgöra en ensamstående handling, medan däremot *samhällsövertagandet* av produktionsmedlen, statens försvinnande och upphörandet av handelsproduktionen utgör en historisk process (som möjliggjorts av arbetarstatens övertagande av produktionsmedlen) som måste sträcka sig över en lång tidrymd. Denna period är i sin tur uppdelad på flera skeden.

E. Mandel har alltså i den citerade texten bortsett från skillnaden mellan enkel handelsproduktion, privatkapitalistisk produktion, samhällskapitalistisk produktion, monopolkapitalism och statsmonopolkapitalism; likaså låter han bli att skilja mellan övergångssamhället, det socialistiska samhället och det kommunistiska samhället (och dessas olika stadier). Problemen behandlas alltså som om de kunde lösas genom den enkla motsättningen mellan ”privat ägande” och ”kollektivt ägande”, som om det socialistiska samhället genast skulle vara ett utvecklat socialistiskt samhälle, med full kontroll över produktionskrafterna. Det faktum att så inte är fallet och att det inte heller kan så vara är just dagens problem i den socialistiska världen.

För att summera det föregående och gå in på en fråga som är intimt förknippad därmed, kan man säga att vad som i först rummet är avgörande när arbetarstatens ägande av de viktigaste produktionsmedlen proklamerar, är att detta inte genast möjliggör ett socialistiskt planerande; det framstår endast som en *framtidsmöjlighet*.¹²

Å andra sidan uppnås genast ett fjärmande av bourgeoisin från den ekonomiska och politiska makten, och – vilket är avgörande för framtiden – en förändring av samhällets klass-struktur och statens art.

Det grundläggande är den radikala omvälvningen av samhällsvillkoren. Resten, planeringen och samhällskontrollen över produktionen, är till en början bara en abstrakt möjlighet (vars långsamma förverkligande styr den nya sociala ordningens befastande och utbredning).

I. Möjligheterna och verkligheten

Man ser hur det kan vara farligt att sätta likhetstecken mellan *möjlighet* och *verklighet*. Problemet i och med det socialistiska uppbyggandet är just att skapa de förutsättningar som

¹¹ Stat och samhälle utgör en enhet i motsättning. Ur själva denna motsättning framkommer statsägandets och samhällsägandets motsättning (och enhet).

¹² Måste jag påminna om att det gick tio år mellan sovjetmaktens proklamerande och den första femårsplanen? Måste jag påminna om att den planen inte mera än delvis fyllde måtten för en socialistisk planering, och att detta inte berodde på ”tekniska planeringsskäl” utan på djupa samhällsekonomiska orsaker, som hade att göra med produktivkrafternas verkliga socialiseringsgrad?

ska göra att det som ryms i termen möjlighet (med hjälp av expropriation av kapitalistisk egendom och utveckling av kollektiv egendom) blir verklighet.

Emellertid måste man för att säkerställa övergången från möjlighet till verklighet börja med att ställa några frågor:

Socialismens grundkaraktär – eller den ekonomis grundkaraktär som bygger upp socialismen –, består denna i att vara underställd en planering eller att utvecklas efter en plan? Eller består den av att vara underställd samhällets behov och att utvecklas i enlighet med dessa behov (som det är av vikt att planen är ett så korrekt uttryck som möjligt för, under givna ekonomiska, sociala och politiska omständigheter)?

Räcker det att arbetarstaten framkommer med en plan med bestämda målsättningar, och beslutar vad som ska prioriteras för att denna plan ska överensstämma med de objektiva möjligheterna, och med en maximal arbetskonomi, och med kravet på lika fördelning, och som i föregående fråga: med samhällsbehoven själva?

Räcker det att det beslutas om prioritering i planen för att också den ekonomiska utvecklingen i verkligheten ska anpassa sig till detta?

Det är tillräckligt att ställa dessa frågor, och om man känner till den objektiva verkligheten aldrig så litet, måste man svara nekande på dem, dvs. man inser att vad som är ”möjligt” enligt en oriktig abstrakt uppfattning, inte nödvändigtvis är verkligt.

Man måste alltså inse att det verkliga problemet, som det är synnerligen viktigt att svara på, och som ger lösningen på alla de andra problemen,¹³ består i att fastställa de förutsättningar som på varje stadium och enligt de konkreta villkoren, kan möjliggöra en reell ekonomisk planering och att planen för stadiet i fråga så mycket som möjligt motsvarar samhällets utvecklingskrav, samhällsbehoven, kravet på lika fördelning och kravet på effektivitet, etc.

Om dessa problem inte studeras och om man nöjer sig med att stuva om bland abstrakta begrepp som man har förväxlat med verkligheten, kvarstår man på en felaktig filosofisk nivå, och berör inte de konkreta problemens planering och är alltså oförmögen att formulera ens början till ett svar på dessa problem.

Låt oss ta ett exempel. Mandel inser att det för den socialistiska planeringen krävs att samhället kan beräkna och sprida produktivkrafterna på ett effektivt sätt och sedan ställer han frågan:

”Är det i ett land som Kuba möjligt att 'beräkna och effektivt sprida produktivkrafterna', dvs. planera för maskiner, råvaror och arbetskraft i ett par tusen industriföretag i landet? Svaret är naturligtvis ja. Givetvis kommer det att ske på ett ofullkomligt och otillräckligt sätt i början, men det som saken här gäller, är inte produktivkrafternas utvecklingsnivå, problemet är organisationsbrister och brist på erfarenhet; dessa saker kan och måste lösas fortlöpande genom erfarenhet och tillräcklig utbildning, samt genom massornas kontroll och skapande initiativ, etc. Varje annan slutsats ifrågasätter i själva verket möjligheterna för ett underutvecklat land att överhuvudtaget kunna utvecklas socialistiskt” (a. a., s. 13).¹⁴

¹³ Jfr. Ch. Bettelheim, ”Formes et méthodes de la planification socialiste et niveau de développement des forces productives”, *La Pensée*, februari, 1964, (Kap. 3), samt ”Les cadres socio-économiques et l'Organisation de la Planification Sociale”, *Problèmes de la Planification Sociale* nr. 5, utgiven av Centre d'Etude de Planification Socialiste, E. P. H. E., VI section, 1965.

¹⁴ Vi ska lämna den sista meningen med dess polemiska innehåll åt sidan, ty den kunde vändas mot författaren och utökas med att om han ställer den frågan är det kanske för att han hör till dem som tror att om verkligheten

I sin allmänna utformning har förslaget i textens början ingen betydelse alls, för den verkliga frågan är att veta ”*under vilka förutsättningar*” det är möjligt att planera, eller hur länge man måste vänta, under vilken organisationsform, under vilka sambandsformer mellan produktionsleden och med vilken effektivitet?

I slutet av den citerade texten ger Mandel intryck av att dra upp riktlinjerna för ett svar, när han skriver: ”Det börjar först på ett ofullständigt och oriktigt sätt; men det som saken här gäller är inte produktivkrafternas utvecklingsnivå utan organisatoriska brister och brist på erfarenhet, etc.”

Också här ser man hur författaren misstar sig på verkligheten och själv förfaller till den sorts eklekticism (vilket slutar med att man förklarar allting bero på ”slumpen”) som han så lättvindigt klandrar andra för. Detta ”återfall” beror naturligtvis på att för honom är kategorierna ”rena och abstrakta” i en dålig bemärkelse, och det blir alltså nödvändigt med ett hopp, för att komma förbi dessa ”rena och abstrakta” begrepp, till en analys av den konkreta verkligheten.

Man ser i föregående citat att begreppet ”produktivkrafternas utvecklingsnivå” har mist sin betydelse eftersom bristen på erfarenhet och på utbildade grupper, samt brister av organisatoriskt slag, etc. har uteslutits från detta helhetsbegrepp. Ändå ingår alla dessa faktorer i produktivkrafternas utvecklingsnivå och är ett uttryck för en större eller mindre utveckling av dessa krafter.

Endast genom att räkna med produktivkrafternas högre eller lägre utvecklingsnivå kan man förstå att en och samma juridiska form (arbetarstatens ägande) kan täcka flera olika konkreta produktions samband och få till resultat en mycket tänjbar effektivitetsgrad inom produktionen och distributionen av olika produkter. Av detta kommer det faktum att de juridiska formerna och effektivitetsnivån inom planeringen är nära knutna till produktivkrafternas utvecklingsnivå, vilket naturligtvis gör det möjligt eller icke-möjligt helt i enlighet med denna utvecklingsnivå att avveckla eller icke-avveckla handeln mellan produktionsleden inom den nationaliserade sektorn under proletariats diktatur.

II. Nationalisering, socialisering och övergångsekonomi

De problem som har antytts i föregående stycke är så viktiga, både för Kuba och för alla andra länder som har påbörjat eller kommer att börja en socialistisk uppbyggnad, att vi närmare måste gå in på hur Lenin har behandlat dem, i synnerhet i *Om ”vänster”-barnslighet och småborgerlig mentalitet* som är ett grundläggande arbete på detta område.

Låt oss först studera några avsnitt ur den text där Lenin skiljer mellan, och t.o.m. sätter nationalisering och konfiskering mot socialisering.

”Man kan vara beslutsam eller obeslutsam när det gäller nationalisering och konfiskering. Men ingen 'beslutsamhet', hur stor den än är, kan vara tillräcklig för att gå *från* nationalisering och *från* konfiskering *över till* socialisering ... 'Vänsterkommunisternas' misräkning kommer sig av att de inte ser det 'aktuella lägets' huvuddrag, nämligen övergången från konfiskering (för vilket en politiker framför allt måste visa beslutsamhet) till socialisering (som kräver *andra* egenskaper av de revolutionära)”.

”Förut gällde det främst att nationalisera, konfiskera, besegra och göra slut på bourgeoisin och ointetgöra sabotage, med största beslutsamhet. Idag måste man vara blind för att inte se att vi har nationaliserat, konfiskerat, slagit sönder och förstört *mera än vi kan hålla reda på*. Socialiseringen

inte anpassar sig exakt och omedelbart till den föreställning de har om den socialistiska ekonomin, så måste man tvivla på socialismens möjligheter i de länder som inte godtar deras synsätt från början.

skiljer sig från den enkla konfiskeringen just däri att det går att konfiskera med enbart 'beslutsamhet' utan att därför behöva kunna värdera och rationellt sprida det som konfiskerats, medan man däremot *inte kan socialisera utan dessa kunskaper*".¹⁵

Det framstår klart hur Lenin här ställer nationalisering (eller konfiskering) som juridisk handling gentemot socialisering, dvs. gentemot samhällsinsyn eller statskontroll "i samhällets namn"¹⁶ över de konfiskerade eller nationaliserade värdena.

Den sålunda fastställda skillnaden är alltså en skillnad mellan en juridisk kategori och en samhällsrealitet: storindustrin har, trots att den nationaliserats, ännu inte socialiserats, dvs. styrs ännu inte på ett effektivt sätt i samhällets namn. I denna text är den inriktning som småborgerliga och småhandlarsektorerna måste styras in på inte huvudsaken för Lenin, utan istället den inriktning som den moderna storindustrin måste få. Det är av det skälet som han uppställer det han kallar för en formel för "statskapitalism" under sovjeternas styre. Denna statskapitalism tog sig i den situation som Sovjetryssland befann sig vid den tiden uttryckt på så sätt att den sovjetiska staten var beredd att överlämna ledningen av de viktigaste industrierna till, som Lenin uttryckte det, "upplysta kapitalister", inte så mycket i deras egenskap av kapitalister som i deras egenskap av tekniker-specialister eller organisatörer, med höga löner.

Det gällde den gången (i den form och på den nivå som just då var möjlig) att säkerställa socialiseringen av de stora industrierna, genom att skapa förutsättningar för en effektiv ledning under kontroll från arbetarstatens sida. Vad Lenin förordar är att under rådande omständigheter överlämna ledningen, dvs. ett antal exekutiva poster (under kontroll av Arbetarkommissarier eller Arbetarråd, som bevakar varje drag av företagsledaren, och lär sig av dennes erfarenheter i företagsledningen, och som har möjlighet att inte bara protestera mot hans beslut, utan också att avsätta honom genom ingripande av Sovjetmaktens respektive organ) "inom den viktigaste industrin, som har betydelse för många miljoner människors utkomst" till "upplysta kapitalister".¹⁷

För Lenin innebär alltså nationaliseringen av de viktigaste industrierna inte en sorts magisk formel som "automatiskt" skulle garantera en jämn och balanserad produktionsutveckling och dennas anpassning till samhällsbehoven, etc. För detta är nationaliseringen en förutsättning, men inte nog i sig själv. Vad som därtill krävs är att i praktiken kunna säkerställa en effektiv socialisering av samhällets produktionsmedel, vilket bl.a. innebär en effektiv bokhållning och distribution och effektiv produktionsledning, under samhällets kontroll.

Problemet är naturligtvis inte att veta om den moderna storindustrin är "mogen" för nationalisering eller inte; det är den. Problemet är att fastställa under vilka speciella förutsättningar denna nationalisering kan leda till en verklig nationalisering. Det framstår klart att formeln "statskapitalism under sovjeternas kontroll" inte kunde lösa detta problem annat än mycket ofullständigt och kortsiktigt, under de speciella förhållanden som rådde vid början av den första arbetarrevolutionen. Det har mycket snabbt uppkommit behov att pröva nya vägar, också övergångslösningar, för att statsföretagens ledning och totalekonomins ledning mer och mer ska komma under samhällets verkligt breda kontroll.

Dessa är de konkreta och preciserade frågor som det gäller att ställa och att lösa, för att säkerställa en socialistisk uppbyggnad. Sådana är frågeställningarna vid övergången till en

¹⁵ V. I. Lenin: *Valda verk*, Band II, Andra delen.

¹⁶ Jfr. citat av Engels under fotnot 7 i detta huvudkapitel.

¹⁷ S. a. 67

socialistisk ekonomi.

Det gäller inte bara nationalisering, förstatligande, utan ett effektivt verkställande genom statsmakten, med åtgärder som överensstämmer med landets objektiva politiska, ekonomiska och sociala förhållanden, en sann och effektiv kontroll över produktionen och distributionen. Lenin säger i samma textavsnitt som ovan:

”Den som inte förstår detta, begår ett oförlåtligt ekonomiskt misstag, antingen därför att han är okunnig om de verkliga förhållandena, och inte vet vad som finns på platsen, och inte kan se sanningen i ansiktet, eller därför att han nöjer sig med att på ett abstrakt sätt ställa 'kapitalism' mot 'socialism', utan att företa en konkret analys av *de konkreta formerna och stadierna under hela övergångsperioden ...*¹⁸ Det är inte för inte som socialismens ledare har talat om *en lång övergångsperiod*¹⁸ från kapitalismen till socialismen och ... det är inte utan orsak som de har understrukit 'de långa barnsjukdomarna' som det nya samhället måste genomlida, detta nya samhälle som inte är mera än ett abstrakt begrepp som måste genomgå en hel rad konkreta och ofullkomliga försök för att få sin form, med kurs på en socialistisk stat”.¹⁹

Dessa konkreta problem i samband med övergången från kapitalism till socialism avser ett helt historiskt skede och måste lösas *under olika villkor i olika länder*.

Till idag har ett antal grundläggande problem gällande övergångstidens ekonomi rört sig kring det faktum att Revolutionen inte har ägt rum i de länder där produktivkrafterna varit som mest utvecklade, utan tvärtom i de länder där produktivkrafterna har varit relativt sett mindre utvecklade. Det betyder enligt Lenins formel, att dessa länder befinner *sig politiskt före men ekonomiskt efter*.

Ännu ett par ord om denna så givande text av Lenin.

Lenin visar, samtidigt som han kraftigt understryker den dåtida sovjetiska ekonomins *övergångsposition* mellan kapitalism och socialism, att det faktum att Sovjetrepubliken kallar sig ”socialistisk republik” inte innebär att det ”nya ekonomiska systemet är socialistiskt”²⁰ men kan betraktas som ett uttryck för sovjetmakternas vilja att säkerställa en övergång till socialismen.²¹

Det står idag klart att t.ex. den kubanska ekonomin inte ännu är en socialistisk ekonomi, utan en *övergångsekonomi* mellan kapitalism och socialism. Alla de slutledningar och ”lösningar” som har formulerats med utgångspunkt från en abstrakt uppfattning av ”socialismen” är utan någon som helst praktisk betydelse.

Det är verkligen att falla offer för en ”juridisk illusion” att tro att beslut om konfiskering eller nationalisering är helt avgörande och följaktligen kan garantera ett nytt produktionsätt.

I alla skrifter där Lenin har behandlat den sovjetiska ekonomins organisation, påpekar han den dåtida sovjetiska ekonomins övergångskaraktär, och han bemödar sig om att se till att det sker *en konkret anpassning av organisationsformerna till produktivkrafternas utvecklingsnivå*.²²

¹⁸ Kursiverat av mig. C. B.

¹⁹ S. a.

²⁰ S. a.

²¹ S. a.

²² En särskilt intressant text är Resolutionen vid det Kommunistiska partiets nionde kongress (1920), en text som redigerats under Lenins direkta ledning.

”Industrins nuvarande organisationsformer är övergående. Arbetarstaten har nationaliserat de kapitalistiska trusterna och sammanslagit dem med ytterligare företag inom samma bra branscher; den har enligt föregående modell sammanfört i trust de industrier som ännu inte stod som trust under kapitalismen. Industrin har

Detta innebär att det i varje enskilt fall måste fastställas särskilda former som ska tillämpas inom de nya produktionsförhållandena och för produktionens nyorganisation.

För att garantera effektiviteten hos den ekonomiska ledningen måste dessa särskilda former anpassas till den speciella utvecklingen av produktivkrafterna i varje land samt till hela den historiska, politiska (avseende klassmedvetandet) och kulturella egenarten för detta land och t.o.m. de olika ekonomiska branscherna.²³ Det är inte heller av ett misstag eller en slump som den kubanska jordreformen har fått en speciell utformning som skiljer den från andra socialistiska länders jordreformer.

Om de konkreta styrandeformerna inom ekonomin kunde fås fram ur abstrakta begrepp, skulle det inte finnas mera än en ”modell” för övergången till socialismen, en enda modell för jordreform, etc. De socialistiska ländernas erfarenheter, i synnerhet det kubanska exemplet, visar att så inte är fallet. Vad som finns är bara ”en rad konkreta och ofullständiga försök”,²⁴ som syftar till att skapa en ny samhällsordning.

III. Handelskategoriernas avveckling

Den utläggning som E. Mandel har ägnat handelskategoriernas vara eller icke vara inom konsumtionssektorns distribution behöver inga ytterligare kommentarer. Men han kritiserar även den idé enligt vilken produktionsmedlen ännu idag bibehåller en kommersiell prägel inom den socialistiska sektorn, t.o.m. i de ekonomiskt mest utvecklade socialistiska länderna, som Sovjetunionen. Detta är Bucharins åsikter från dennes ”ultraradikala” period som går igen, enligt vilka det inte behövs mera än ”ett överförande av produktionen mellan de olika fabrikanterna inom ramen för en enda stor statsindustritrust.”

För att gå in på en diskussion om detta viktiga tema blir det nödvändigt att upprepa några av de argument som förekommer i den redan citerade artikeln av Mandel.

Det första ”argumentet” är att påstå att inom framställningen av produktionsmedel i en planerad ekonomi, motsvarar det nedlagda arbetet alltid, under alla förhållanden, ett samhällsnödvändigt arbete.

För att ”bevisa” detta påstående säger författaren att det är endast när det finns en möjlighet att det uppstår en överflödlig produktion som arbete och tid förspills. Men, tillägger han, även

uppdelats i ett antal mäktiga vertikala organisationer, ekonomiskt skilda från varandra och endast underställda Det högsta Ekonomiska Rådet.”

”Under den kapitalistiska regimen kunde varje trustföretag anskaffa material, arbetskraft, etc. På intelligande marknader måste likartade företag idag få erhålla allt vad de behöver på order av den förenade ekonomins centralorgan. Inom detta väldiga land har på grund av den yttersta osäkerheten och tveksamheten bland de främsta produktionsfaktorerna och på grund av transporterarnas organisation ... och på grund av de ytterst osäkra metoderna och resultaten på den ekonomiska statistikens område och på grund av de centralistiska metoder som var resultatet av den första tidens konfiskeringar av den borgerliga industrin, och som oundvikligen har lett till upplösande av företag (både i städerna, i provinserna, i regionerna och i distrikten) haft till följd att det har uppstått en monstruös byråkrati som åsamkar vår ekonomi oersättliga förluster”. V. I. Lenin: *Skrifter*, Band 25.²³ Nödvändigheten av en sådan anpassning (och en mängd skapande initiativ vid dess utformning) får inte förväxlas med något strikt ”balans” mellan de ekonomiska och politiska krafterna, eller mellan de ekonomiska och de organisatoriska formerna. En sådan strikt ”balans” kan inte existera under de förhållanden som råder i en övergångsekonomi, som istället kännetecknas av inre obalans i utvecklingen. Som Lenin säger: de som söker en sådan ”balans” glömmer att det aldrig kommer att finnas någon ”balans”, varken i naturen eller i samhällsutvecklingen, och att den avslutande socialismen inte kan uppstå annat än genom det revolutionära bidraget från alla länders förenade arbetare, och först efter otaliga försök, vilka sedda som enskildheter kommer att te sig ensidigt partiella och lida av en viss obalans (Jfr. V. I. Lenin: *Skrifter*, Band 27).

²⁴ S. a.

om en del konsumtionsvaror som producerats av en socialistisk industri faktiskt kan ligga osålda, är detta dock otänkbart ifråga om produktionsmedel. Han skriver speciellt om detta:

”Kan det förekomma en överflöd av framställning av produktionsmedel inom den socialistiska sektorn? Naturligtvis inte. Om produktionen 'olyckligtvis' överstiger siffrorna för planeringen eller går utanför de teknologiska förutsättningarna, finns det ingenting som hindrar den socialistiska industrin från att använda detta överskott för att övergå till ett nytt utvecklingsstadium med större produktion genast eller i framtiden. Alltså kan de socialistiska produktionsmedlen, eftersom de aldrig är 'osäljbara' inte innehålla ett arbete som är 'improduktivt' för samhället. De främjar alltså omedelbart och automatiskt ett vidare samhällsarbete, och behöver för detta inget handelsutbyte. De är alltså inte handelsvaror.” (a. a., s. 24).

Ytligheten i denna ”bevisföring” är uppenbar.

I övergångsekonomiernas konkreta verklighet, eller t.o.m. under hela första stadiet av en socialistisk ekonomi, kan det finnas många andra orsaker till varför de produktionsmedel som levereras av den socialistiska sektorn och som är avsedda för denna sektor, i praktiken antingen är definitivt osäljbara eller under längre eller kortare tid måste utnyttjas i mindre grad. Särskilt på grund av brister i produktionens kvalitet och på grund av obalans mellan produktionen av nya produktionsmedel, etc. När detta får ske på en för samhället betydande skala (vilket händer, inte bara på Kuba) betyder det att graden av kalkylering av samhällsbehoven inom produktionen med dess tekniska och teknologiska produktionsförhållanden ännu är bristande. Bara en tillräckligt hög grad och kvalitet av kalkylering av samhällsbehoven kan ur det som redan har uppnåtts framräkna det för samhället nödvändiga arbete som måste nedläggas på framställandet av nya produktionsmedel. Så länge denna kalkyleringsnivå inte är nådd (och det är ett problem som sträcker sig mycket längre än till planeringsteknikens område) är det fortfarande så att produktionsmedlen måste säljas och detta till ett pris som i stort sett motsvarar det rätta värdet inom ramen för de produktionsprogram som centralplaneringen har uppställt och som uttrycker den samhällsnödvändighet som det arbete representerar, som nedlagts på resp. varas produktion och de kapitalinvesteringar som låsts för att genomföra produktionen.

Vi finner här ytterligare en grundläggande synpunkt, som rör begreppet ”samhällsnödvändigt arbete”; det räcker inte att en vara blir såld för att det arbete som har nedlagts på den *i sin helhet* ska anses vara ett samhällsnödvändigt arbete. För detta krävs dessutom att det totala samhällsarbetet som ingår i en viss produktion motsvarar *samhällsnyttan* av denna produktion. Detta är vad Marx menar i sitt brev till Kugelmann av den 11:e juli, 1868. Detta brev citeras också av Mandel, men utan att denne kommer fram till den slutsats som brevtextern innehåller, nämligen att ett av de grundläggande problemen är att på ett för hela samhället betryggande sätt fastställa arbetsfördelningen inom olika produktionsgrenar, vilket betyder en uppdelning i proportion till de olika produktionsgrenarnas behov.

För närvarande kan detta inte genomföras i något socialistiskt land enbart genom planering.

I mycket stor utsträckning kan samhällets arbetsfördelning på olika produktionsgrenar och anpassningen av denna fördelning efter de olika behovens inbördes betydelse och efter samhällsnyttan, ske genom mekanismer som liknar dem som reglerar en handelsmarknad, vilkas funktion är underställd planeringens syfte och samhällets krav. När ekonomin blir mera svåröverskådlig går man alltmåra i riktning mot en direktförbindelse mellan produktionsföretagen och i de fall dessa företag inte är tekniskt och ekonomiskt integrerade, går man i riktning mot ett kontraktssystem där det konkret anges vilken kvantitet och kvalitet av olika varor som

levereras från ett företag till ett annat.

Inom den socialistiska ekonomin, även i de länder som har de mest utvecklade produktivkrafterna, åstadkoms fördelningen av produktionsmedel mellan fabrikena *endast delvis* genom planen. I många fall fördelar planen inte bestämda värden (dvs. olika produktionsmedel) utan i stället betalningsmedel.²⁵ Dessa betalningsmedel är av mer eller mindre *allmän* användning. Vad gäller den konkreta distributionen av produktionsmedel sker denna allt oftare, när ekonomin blir alltmera sammansatt, via köp- och säljtransaktioner. Det är för närvarande nödvändigt att miljoner elementära ekonomiska beslut fattas (som berör miljoner produktionsmedel). Dessa beslut och den produktion och distribution som följer därav, *regleras* med hjälp av penningssystemet (naturligtvis i enlighet med de krediter som sprids genom planeringens olika organ). Att det förhåller sig så, beror särskilt på att i många fall kan den *ekonomiska kalkylen* inte ännu helt fungera annat än på företagsnivå.²⁶

Detta är fakta som inte är grundade på misstag eller avsteg från en abstrakt modell för socialistisk ekonomi. De är grundade på en idag aktuell objektiv nödvändighet. Man kan naturligtvis anse, och jag gör det själv, att denna nödvändighet måste komma att försvinna i en nära eller avlägsen framtid – vilket kommer att förändra den planerade ekonomins villkor – men för ögonblicket existerar denna nödvändighet. Att vilja bortse från den leder bara till att producenternas arbete förslösas och att de planerande myndigheternas *effektiva* dominans över ekonomin minskar. När man hyser illusionen att planera ”närmare” planerar man bara sämre.

Om vi fördjupar de ovannämnda problemen återkommer vi till frågan om villkoren för en avveckling av handelskategorierna. En sådan avveckling bidrar enligt min uppfattning ingalunda till ytterligare centralisering, utan snarare till en alltmera utvecklad integration mellan de olika produktionsföretagen, dvs. till ett allt närmare organiskt samband mellan dessa. En av följderna av en sådan utveckling (som i sig själv står i samband med en automatisering av produktionen och produktionsledningen, blir möjligheten att *på förhand* anvisa ett växande antal produktionsmedel till deras slutgiltiga mål, genom en sträng förplanering. Detta skulle vara en av de objektiva förutsättningarna för ett avvecklande av pengarnas roll inom den socialistiska sektorn. Vi har ännu inte nått dithän.

Om man inte kan inse den närvarande situationens unika karaktär, om man vill tillämpa organisationsformer och varudistributionsformer som inte stämmer överens med produktivkrafternas utvecklingsnivå, resulterar det bara i ett betydande slöseri och stor ineffektivitet inom det ekonomiska systemet.

Att vägra inse att det finns objektiva skäl att handelskategorierna fortfarande måste kvarstå inom produktionen eller att vilja ”utdriva” denna verklighet under namn av en abstrakt och ”ren” bild av det socialistiska samhället, det är att driva utvecklingen mot slöseri, och försena den socialistiska ekonomins utveckling och alltså även uppskjuta det ögonblick då handelskategorierna ska kunna försvinna, därför att utvecklingen helt enkelt har nått dithän.

IV. Utsikterna för en teknisk-ekonomisk integration

Det är anmärkningsvärt att se på vilket sätt de begrepp som vi just har kritiserat står i motsättning inte bara till den socialistiska ekonomins verkliga situation eller till de ekonomiers situation, som är på väg mot socialismen, utan även står i motsättning till de

²⁵ Därav den så viktiga finansieringsplanen.

²⁶ En granskning av den elementära ekonomiska kalkylens *förutsättningar* och gränserna för dess fungerande i samhället kan inte beredas plats här. Detta tema tas upp i nr. 5 av *Problèmes de Planification* a.a.

verkliga tendenser, som på nuvarande nivå av produktivkrafternas utveckling kännetecknar dessa ekonomiers senaste utveckling.

Själva tillväxten av produktionsvolymen, den växande diversifieringen av produktionen och av de teknologiska resurser som gör det möjligt att producera varorna, åtföljs numera överallt av nödvändigheten att acceptera handelskategoriernas existens inom den socialistiska sektorn. Denna nödvändighet framträder tydligt när man vill reducera arbetsinsatsen på en produktion som är anpassad efter samhällets behov till ett minimum.

På produktivkrafternas nuvarande utvecklingsnivå i de socialistiska länderna framstår det klart att det inte går att i detalj utarbeta de produktionsprogram som levererar konsumentartiklar i en högre instans, utan detaljplaneringen måste baseras på beställningar som ingått till respektive företag.²⁷ Ur den synpunkten måste den löpande planeringen för konsumtionsartiklar som utarbetas på totalekonomisk nivå verkligen ta stora hänsyn till de behov som uttrycks från konsumenternas sida i den mån det är möjligt (med tillgängliga resurser) och i relation till kravet på enhetlighet i planeringen och särskilt med hänsyn till samhällsprioriteterna.²⁸ Om man bortser från konsumenternas uttryckliga behov blir resultatet slöseri med redan utfört arbete.

Dessutom kan en del av behoven av material för bearbetning (råvaror och halvfabrikat) inom de företag som producerar konsumtionsvaror inte avgöras centralt, utan måste bestämmas genom direkta avtal mellan de konsumtionsvaruproducerande företagen och de råvaru- eller halvfabrikatproducerande företagen. För närvarande är det på den vägen som man verkligen lyckas få en kvantitativ och kvalitativ balans mellan tillgång och efterfrågan.

När en gång planeringen centralt har fastställt investeringsmålen, och deras spridning efter produktionsbranscher, deras huvudlokalisering och de viktigaste nyinstallationsbehoven i överensstämmelse med dessa mål, räknar man med att det konkreta verkställandet av de flesta produktionsprogram och investeringsprogram som utgår från centralplanen sker på företagsnivå, samt att företagen också beräknar produktionsvolym och leveranstider, liksom den kvalitet som erfordras för att garantera planens funktion på de för samhället fördelaktigaste villkoren.

Under nuvarande förhållanden gör den växande, komplexa och alltmera diversifierade produktionen, det mångdubblade antalet företag, osv. det allt svårare, ja, nästan omöjligt, att åstadkomma en central förplanering, som är tillräckligt detaljerad, för produktion och distribution. Omöjligheten att tillräckligt exakt förutse behoven av olika kategorier av produkter på central nivå gör det nödvändigt med direkta förbindelser mellan företagen, och med ett system av order, inköp och försäljning, alltså fortfarande en form av handelsaktivitet inom den sociala sektorn.

Den kvarstående handelsformen används emellertid bara i den grad den expanderande produktionen inte kan lösa sina problem genom en teknisk och ekonomisk integration av de olika produktionsföretagen (som alltså kvarstår som ekonomiska enheter).

Meningen med en integration av produktionen är följande:

²⁷ Oftast kommer dessa beställningar till produktionsföretagen genom de statliga handelsorganisationernas förmedling, vilka står i kontakt med konsumenterna. Sådan är proceduren i Kina, och för närvarande medger detta system en uppföljning var tredje månad av detaljerade produktionsprogram för de företag som levererar konsumtionsvaror (*Se La construction du socialisme en Chine*, Ch. Bettelheim, J. Charrire, H. Marchisio, F. Maspero förlag, Paris, 1965).

²⁸ På nuvarande nivå kan hänsyn till samhällsprioriteterna regleras med utnyttjande av detaljprismekanismen.

inom en stor integrerad helhet (de praktiska formerna för denna integration kan vara flera) återverkar varje förändring av produktionsvolymen och produktionsstrukturen inom en del av helheten på ett exakt (dvs. mätbart) sätt på hur mycket de övriga elementen i helheten måste bidra med. I och med detta är förhands- och optimalkalkyler möjliga (vilket erfarenheten har visat) och det är inte längre nödvändigt att ta till kontraktssystem mellan olika delar av helheten, eller ett värdebaserat handelssystem. Det är beroende på hur den integrerade teknisk-ekonomiska helheten kommer att utvecklas som handelskategorierna verkligen kan avvecklas. Det skulle vara att avlägsna oss långt från ämnet att ta upp den rent tekniska sidan av integrationsfenomenet. Det räcker att säga att denna integration inte nödvändigtvis medför att produktionsföretagen direkt sammangår med varandra. Man kan förutspå att standardiseringen av produktionen, dess växande beroende, automatiseringen och utvecklingen av styrandeprocesserna inom företagen med hjälp av elektronisk utrustning (och telexförbindelser mellan dessa elektroniska enheter) kommer att vara av avgörande betydelse för en sådan utveckling.

Vilka de tekniska villkoren för en integration av företagen än må vara, (som härvid förlorar sin ställning som "ekonomiska enheter"), låter det perspektiv som är för handen ana att från och med ett givet ögonblick kommer planeringen bara att behöva sysselsätta sig med förbindelserna mellan ett relativt begränsat antal stora, ekonomiskt integrerade enheter. I och med detta blir förutplaneringen på samhällsnivå alltmera exakt och giltig. Då kan också handelskategorierna avskaffas.

Det är detta perspektiv som leder till en noggrann uppdelning mellan den administrativa, centraliserade planeringen, som av historiska skäl har varit karakteristisk för de första sovjetiska femårsplanerna (inte så mycket på grund av produktiv-krafternas svaga utvecklingsnivå som på grund av den enastående investeringsansträngningen som måste genomföras under det skedet), och mellan den teknisk-ekonomiska centraliserade planeringen, som enligt min mening kommer att vara karakteristisk för en fullt utvecklad planekonomi.

V. Priser och arbetstidskalkyler

Den föregående diskussionen kan tas upp igen på en annan nivå.

Det är ett faktum att de ekonomiska kalkylerna inte i något av de socialistiska länderna görs med användande av begreppet arbetstimmar. Överallt görs dessa kalkyler i priser och det gäller både konsumtionsvaror och produktionsmedel, både varor som går från den socialiserade sektorn till andra delar av ekonomin och varor som cirkulerar inom den socialistiska sektorn.

Vad detta i realiteten ytterst innebär måste gås igenom och ifrågasättas.²⁹

Den enda möjliga tolkningen av detta fenomen från en marxistisk ståndpunkt, är att de arbetstimmar som verkligen går åt för framställningen av produktionsmedel, under nuvarande omständigheter, inte ännu helt och hållet och "automatiskt" är samhällsnödvändiga arbetstimmar, dvs. inte står i proportion till samhällets användning av olika produkter. Det är bl.a.

²⁹ Det är naturligtvis omöjligt att lämna något svar på de frågor som detta faktum väcker bara genom att säga att det rör sig om ett bibehållande av "yttre former" av handel, under förevändningen att då det rör sig om produktionsmedel som aldrig lämnar den socialistiska sektorn är dessa i själva verket inte handelsvaror. Ett ekonomiskt begrepps uppkomst och försvinnande (här "varuslag") kan verkligen inte bestämmas av några juridiska former för ägande, utan endast genom dess objektiva funktionsbetingelser inom själva det ekonomiska systemet. Man kan inte ge svar på frågan och samtidigt bortse från det samband som binder priserna och även handeln, och avsaknandet (eller den nuvarande omöjligheten) av ett räknasätt i arbetstimmar.

därför som man inte bara måste räkna och kalkylera i *priser*, utan också *betala* på basis av dessa priser, som inte står, och inte heller kan stå, i exakt proportion till de verkliga arbetstimmar som använts i produktionen.³⁰

De priser som används i den nuvarande socialistiska ekonomierna kan och måste skilja sig från egenvärdet, särskilt som det för tillverkningen av en given produkt (konsumtionsvara eller produktionsmedel) har kunnat ägnas mer eller mindre totalt samhällsarbete än vad som är påkallat av samhällets behov av denna produkt. I sin tur kan denna möjliga skillnad mellan de arbetstimmar som verkligen går åt och den tid som samhället kan ge, bero antingen på att det är objektivt omöjligt att *i förväg* mäta samhällsbehovet av en vara (det rör sig alltså inte om tillfälliga misstag) eller på att det är omöjligt att från början fastställa den arbetsmängd som är nödvändig för att komma fram till den produkt det är frågan om, inberäknat den kvalitet som varan måste hålla och de speciella karakteristika som den måste uppfylla för att kunna tillgodose samhällsbehovet.

På samma sätt kan en skillnad mellan pris och värde vara nödvändig om man vill garantera en optimal användning av existerande installationer inom ramen för en plan vars mål har fastställts, och där produktionsföretagen har fått makt att besluta på sin egen kontrollnivå inom produktionsprocessen.

I den mån en tillräckligt detaljerad och bestämd planering av dels samhällsbehoven och dels det arbete som är nödvändigt för att tillgodose dessa, liksom förutsättningarna för en optimal användning av arbetskraften inte är möjlig just nu, är alltså en kalkyl med "priser" (mer eller mindre skilda från värdet) nödvändig.

Av detta framgår att priskalkyl och kostnadskalkyl är två skilda saker. De ekonomiska och sociala skälen till att handelskategorierna kvarstår beror på att sambandet mellan de olika produktionsaktiviteterna för närvarande inte exakt förutbestäms (eller ens är möjligt att förutbestämma på ett exakt sätt) och att därför de olika produktionsföretagen eller ekonomiska enheterna måste handla som "relativt fristående producenter".

Bland dessa producenter (arbetskollektiv) är krediter nödvändiga och krediteringen kan ännu inte helt täckas av planen. Därför måste den socialistiska marknaden stödja krediteringen. Inom denna marknad är de olika ekonomiska enheterna (vilkas grundläggande produktionsmålsättning bestäms av planen) både beslutscentra och specifika kalkylenheter.

³⁰ Detta för över till prissättningsproblematiken och dess betydelse för de nuvarande socialistiska ekonomierna. Det är ett alltför stort problem för att gå in på här. Vi ska bara påpeka att i en socialistisk ekonomi spelar priserna en ytterst sammansatt och komplicerad roll. De uttrycker samtidigt både ett värde och ett samhällsbehov. De ligger till grund för centraliserade och ickecentraliserade kalkyler. De senare på företags- och ekonomisk enhetsnivå, där priserna fyller en funktion av "information". De är en förutsättning för en penningcirkulation mellan företagen.

I den mån priserna inte bara återger det aktuella marknadsläget och de ekonomiska planernas förutplanering, utan samtidigt får uttrycka både värde och samhällsanvändbarhet kan de ligga till grund för en samhällskontrollerad fungerande marknad. Så länge som det föreligger behov av en sådan marknad är prisplaneringen vid sidan av investerings- och vinstplaneringen det effektivaste sättet för samhällskontroll av utvecklingen och produktionen på basis av statsägande.

Om sambanden mellan värde och priser, se Maurice Godelier, i nr 3 av *Problèmes de Planification* (Ecole Pratique des Hautes Etudes).

VI. Ägande och underordnande

Det föregående innebär att ekonomin ännu inte fungerar som en enda enhet i utnyttjandet av naturen eller som ett enda arbetskollektiv. Med andra ord utgör i dagens socialistiska samhälle varje produktionsföretag eller varje ekonomisk enhet ett tämligen fristående centrum för utnyttjande av naturen.

Det juridiska uttrycket för denna ekonomiska situation är att varje produktionsföretag står som ”ägare” till de produktionsmedel som är underställda företaget samt dess produkter. Detta ”ägande” har naturligtvis inte längre samma betydelse som i romersk rätt och inte heller någon motsvarighet i kapitalistiskt ägande, det är ett ”ägande” som är underordnat arbetarstatens ägande av dessa företag i mycket större skala. I praktiken medför statsägandets dominans inte bara att företaget hela tiden underordnas planen utan också att staten – om det är av nytta för samhället – kan avveckla ett företag eller överföra dess produktionsmedel till ett annat företag. Kontinuiteten i produktionen i stort kräver att sådana operationer (avveckling eller överföring) måste vara sällan förekommande.

Detta är något av vad som ingår i en analys av den aktuella konkreta situationen. Att inte känna till dessa förhållanden, antingen på grund av en administrativ attityd i planeringsfrågan eller på grund av ”teoretiska åsikter”, som röjer frånvaron av all konkret analys³¹ av förutsättningarna för en socialistisk uppbyggnad och frånvaron av en exakt uppfattning om de övergångsstadier som ekonomin måste genomgå i ett land på väg mot socialismen³², och att inte känna till dessa fakta kan göra att man försöker se villkor för produktionen som inte är nödvändiga.

På ekonomins reella funktionsnivå kan sådana försök leda till katastrofala resultat och det kan ha många orsaker. Särskilt att försöka insätta ett konstruerat sambandssystem eller en ”rak modell” som inte motsvarar de reella sambanden. Dessa kan man säga utgör en ”underliggande modell” under den ”raka modellen”, men har ändå inflytande över ekonomins reella fungerande, och resultatet måste bli en ”verklighetsmodell” som har sina egna fungerande-regler, regler som delvis döljs av den ”raka modellen”, så att hela den ekonomiska strukturen görs otydligare.³³ På praktikens område leder detta till att man ökar oansvarigheten och slöseriet och försvårar eller omöjliggör en riktig ekonomisk kalkyl och därmed alltså en sann samhällskontroll. Ytterst leder detta till att man sätter hela planeringen på spel.

Det vore att förenkla för mycket att tro att insikten om att det finns en form av underordnat ”ägande” (eller, om man så vill, en viss utnyttjande- och dispositionsrätt) inom företagen skulle leda till ett ”förnekande” av statens ägande. Som jag ovan påpekat är dessa ekonomiska enheter själva underordnade så länge den ekonomiska planeringen och statens ägande är av en grundläggande betydelse vid alla viktigare beslut.

Att de skilda ekonomiska enheterna inom den produktiva sektorn är underordnade enheter visar sig i synnerhet i att Statsplaneringen bestämmer de villkor som kapitalet och konsumtionen är underställda. Kapitalet och dess användande i stort bestäms inte längre av

³¹ Ofta härrör frånvaron av en konkret analys ur en lättkommen identifiering mellan den ”administrativa planeringen” (genom vilken det tycks som om man vore mer eller mindre tvingad att förbigå djupgående förändringar av produktions sättet) och den ekonomiska planeringen, som hör till en senare utveckling i ett samhälle på väg mot socialismen.

³² Detta påstående betyder inte att övergångsstadierna i alla länder måste vara av samma karaktär. Det är en vidare problematik som vi inte kan uppehålla oss vid.

³³ Termerna ”rak modell” och ”underliggande modell” och ”verklighetsmodell” har använts i en teoretisk analys av Isy Johsua, som ännu inte har publicerats,

handelns lagar utan genom samhällets vilja. Fördelningen av investeringsfonderna (spridandet av investeringar mellan olika branscher alltefter utvecklingens målsättning på lång sikt, valet av produktionsteknik i stort, lokalisering, etc.) verkställs alltså i enlighet med den målsättning som samhället bestämmer. Naturligtvis måste det råda samstämmighet i samhällets val, både vad gäller investeringar och målsättning. Strävan från första början efter en sådan samstämmighet och efter ett optimalt samhällsutnyttjande av produktionsmedlen är planeringens främsta uppgift, och bör se till samhällets behov. Så kan det uppkomma en ekonomi som inte längre är underkastade profitlagarna utan är underställd samhällets prioriteter och målsättning.

Skapandet av investeringsfonder på samhällsnivå innebär att genom arbetarstatens ägande det som inte är "arbete för egen del" går över i "arbete för samhället" och inte längre som arbete åt en utsugare.

Alltefter den grad av samhällskontroll som reellt är möjlig över produktionen i stort och i detalj, dvs. alltefter övergångssamhällets eller det socialistiska samhällets utvecklingsnivå kan planeringen vara av helt olika betydelse.³⁴ Det är inte heller främst genom graden av planering och formerna för denna som socialismens "förverkligandenivå" kan bedömas. "Socialismens kärna" (om man vill använda det uttrycket) är *inte ekonomisk planering, utan att göra slut på människans utsugning av människan*. Detta i sin tur förutsätter inte bara statens ägande som juridisk form utan också en bestämd innebörd i termen "statens makt" och bestämda villkor för denna makts utövande (partiets roll ...). »etta är konkreta frågor som nödvändiggör en helhetsbedömning av problemen, med sikte på de givna ekonomiska, sociala och politiska sambanden.

Artikeln publicerad i *La Pensée*, nr 126, april, 1966, s. 57-76.

³⁴ I det föregående kan man urskilja frågan om likheter och olikheter mellan den planerade ekonomin och marknadsekonomin. Det tycks som om den förenklade motsatsställningen mellan dessa båda ekonomiska former faktiskt bara gäller den abstrakta sidan och inte på något sätt berör den praktiska verkligheten. Det reella problemet är klasskaraktären i ett visst samhälle och den reella ekonomins huvudkaraktär. Förhållandet mellan marknadsmekanismerna och planeringsmekanismerna kommer säkert också att förändras med tiden, i och med utvecklingen av produktionskrafterna själva och de samlade förändringar som följer. Med denna utveckling, både på organisations- och medvetenhetsplanet.

4. Prisproblematiken i Europas socialistiska länder (några anmärkningar med anledning av en aktuell debatt)¹

Sedan ungefär tio år tillbaka är prisproblematiken föremål för en bred debatt i de socialistiska länderna. Debatten är av avgörande teoretisk och praktisk betydelse för den socialistiska ekonomins framtida utveckling: den avser att leda fram till ett prissystem, som kan tjäna som ett verktyg för socialismens uppbyggnad och för en kontinuerlig, fungerande styrning av företagen och för en god ekonomisk planering.

Ett sådant prissystem är faktiskt nödvändigt från första början av övergången från kapitalismen till socialismen, men det känns desto angelägnare allteftersom ekonomin utvecklas och sambanden mellan dess olika sektorer och produktionscentra också utvecklas. Det är endast på en ännu högre utvecklingsnivå som begreppet ”värde” kan försvinna och därmed prissättningens funktion.²

För närvarande är prisernas inflytande ännu ofrånkomligt, men dessa kan inte helt fylla sin roll om de inte fastställs ”efter övervägande”, dvs. är ett uttryck för de samhällsvillkor som ställs för produktionen och kraven på en förändring av den ekonomiska och sociala strukturen.

Under många år fattades de flesta beslut angående priserna i Europas socialistiska länder mer eller mindre godtyckligt. Mera allmänt sett uttryckte dessa beslut ingen teoretisk helhetssyn.³

Ekonomerna i de socialistiska länderna begränsade sig länge till att beskriva den ekonomiska praxisen och försöka rättfärdiga den och att analysera vissa av dess konsekvenser för att sedan föreslå förändringar på olika punkter, oftast på detaljnivå.

Den nyare debatten skiljer sig också radikalt från den föregående genom sin räckvidd. Men resultaten av denna debatt är ännu mycket begränsade.

När man försöker att finna en helhetssyn i de här frågorna slår det en särskilt att det saknas en stabil och enhetlig problematik. Detta har inte så litet bidragit till att delvis göra debatten ofruktbar. På det teoretiska planet är det ingen överdrift att säga att diskussionen inte har fört till några avgörande framsteg, vilket inte är detsamma som att det inte skulle ha framkommit några viktigare bidrag, genom vilka problematiken idag har klarlagts betydligt.

Under dessa förhållanden är det inte underligt att diskussionen om de praktiska åtgärder som det blir nödvändigt att vidtaga har varit ganska begränsad även om en del av de beslut som klubbats under de senaste åren i några socialistiska länder i Europa ändå har varit inspirerande

¹ Denna text har tillkommit i samband med ett arbete om övergångsekonomiernas struktur och deras ekonomiska kalkylmöjligheter. De numererade litteraturhänvisningar avser litteraturförteckningen i anslutning till texten (bibliografen i slutet av boken)..

² Här kan man komma ihåg vad Engels sade: Den direkta samhälleliga produktionen liksom den direkta fördelningen utesluter allt varuutbyte, alltså även produkternas förvandling till varor ... och samtidigt deras förvandling till värden.

Naturligtvis kommer samhället att tvingas ta reda på hur mycket arbete det krävs för att producera varje enskild vara. Samhället måste anpassa produktionsplaneringen till produktionsmedlen och i synnerhet till arbetskraften. Det är i sista hand de olika varornas effektiva användning som avvägd från fall till fall och i relation till det nödvändiga framställningsarbetet, bestämmer planeringen. Människorna kommer att kunna lösa allt detta på enklaste sätt, utan att använda sig av det berömda ”värdet”, (F. Engels, Nr 21, s. 428-430).

³ Inte ens de få stora ”prisrevideringarna” som har ägt rum i Sovjetunionen efter femårsplanernas införande vilade på teoretiskt utarbetade grunder: de skulle vid varje tillfälle möta praktiska krav, mest i samband med den växande skillnaden mellan vinster och försäljningspriser.

av vissa teser som dykt upp under den teoretiska diskussionen. Man bör för övrigt lägga märke till hur det motsägelsefyllda i dessa teser kommer i dagen genom de skilda åtgärder som de olika länderna har vidtagit.⁴

Den teoretiskt föga tillfredsställande grunden för denna debatt om priserna i sin helhet förklarar också varför reformen inom det sovjetiska prissystemet (särskilt industrins partipriser) i Sovjet har uppskjutits år efter år, trots att den har satts till 1960. Det är naturligtvis praktiska skäl som är förklaringen till detta uppskjutande, men det medför så stora olägenheter för den sovjetiska ekonomin att en reform av priserna under alla förhållanden måste komma till 1:a juli 1967⁵; den berör i första hand partipriserna inom den tunga industrin (Jfr. V. Sitnin, Nr 57, s. 45).

Att man kan tala om en tämligen ofruktbar debatt beror mest på att på den teoretiska nivån har denna debatt inte nämnvärt fört fram analysen av problemen, vilket märks genom det faktum att samma teman och samma argument återkommer under hela den gångna perioden.

Under den senaste tiden har man emellertid brutit sig ur denna cirkel, debatten har ändrat riktning och öppnats mot nya problem. Denna förskjutning av målsättningen i debatten (som från början var centrerad kring prisproblematiken och som därefter gick över till att beröra företagsledningsmetoder och ekonomisk planering), så att den tidigare problematiken förblev otillräckligt besvarad, har befast den teoretiska problematikens svagheter; vi ska senare återkomma till detta.

Det är viktigt att reflektera över diskussionens innehåll och över dess viktigaste teman, men vi ska inte ge en historik av själva debatten, eftersom den har givit så magert resultat.

Däremot förefaller det nödvändigt att erinra om vad prissystemet betyder och har betytt i Sovjetunionen, dvs. i det land där diskussionen började och vars prispolitik tidigare i stor utsträckning har influerat de beslut som de andra socialistiska länderna i Europa har fattat på detta område. En snabb genomgång av detta prissystem gör att vi bättre kan förstå vilka problem som har kommit i första hand för de i diskussionen inblandade, och inom vilka gränser problemen har rört sig, och alltså var de mest på djupet gående formuleringarna har varit nödvändiga.

1. Prissystemet i Sovjetunionen i början av 50-talet

Det sovjetiska prissystemet i början av 50-talet såg ut som en verklig produkt av historien. Det härstammar ytterst från NEP:s efterlämnade prissystem. Det var i stort sett ett system med marknadspriser, vilket redan delvis hade modifierats via en lång rad politiska och sociala regleringsåtgärder och ännu mera på grund av den statliga industrisektorns ledande roll.⁶

Vid början av femårsplanerna reglerades de priser som då ännu inte hade åtgärdats, så att alla

⁴ Man kan finna en redogörelse för sådana åtgärder i en artikel av O. Tarnovski (Nr. 60).

⁵ Den senaste prisrevideringen avseende partipriserna i Sovjet skedde 1955; inom vissa industribranscher, i synnerhet inom maskinindustrin säljs mera än 50 % av produktionen, 1966, till ”provisoriska priser” ty sedan 1962 har inga definitiva priser satts på nya produkter. (Jfr. A. Komin, Nr. 31, s. 10).

⁶ Den analys som följer, liksom för övrigt också diskussionen av priserna, gäller huvudsakligen statsindustrisektorns prisproblematik. Frågor som rör priserna på kolchos- eller bondemarknaderna eller de synnerligen viktiga priserna vid handeln med kolchoserna, bönderna och kooperativerna tas inte upp här. Dessa frågor hör delvis till en annan problematik än industripriserna, eftersom förhållandet mellan arbetarklassen och bönderna ingår däri på ett mycket direkt sätt. Man kan finna en redogörelse för prissystemet i Sovjetunionen i helhet och dess historia i H. Denis och M. Lavignes arbete (Nr. 19).

industripriser därefter blev ”styrda priser” eller ”reglementerade priser”.⁷

Dessa priser har fastställts av vederbörliga statliga organ.⁸

Det är på basis av dessa priser som speciellt transaktionerna mellan statliga företag måste ske. Då även lönerna är reglerade (från början utgående från deras historiska nivåer) arbetar de statliga företagen inom ramen för helt ”reglerade kostnader”.

Med tiden har det prissystem som ärvdes av NEP naturligtvis genomgått väsentliga men oftast dock endast partiella förändringar, som kom till stånd utan att den ”historiska grunden” någonsin ifrågasattes. När alltså nya produkter tillkom i produktionen (det rör sig om miljontals nya produkter mellan 1927 och idag) sattes priserna på basis av fabrikationspriset – som i sin tur bestämdes av historiskt givna priser – vid fabrikationens igångsättande (eller på basis av det fabrikspris som väntades då tillverkningen skulle komma upp i tillräckligt stor skala) och till detta lade man en viss ”vinstmarginal”. Införandet av nya varor har för de olika företagen ständigt inneburit reviderade försäljningspriser. Men prissystemet omstöptes aldrig helt med sikte på en planekonomis speciella krav.⁹

Om priserna tagna för sig skiljer sig mycket från 1927 (på grund av de tekniska förändringarna och löneförändringarna) så har däremot *prissystemets struktur* förblivit i stort sett densamma.

Under hela perioden har denna struktur påverkats av en mängd beslut som var relativt oberoende av de förändringar som skett inom produktionsprocesserna och i varans självkostnad. En del av dessa beslut har varit grundade på finansiell nödvändighet; andra har avsett att använda priserna som redskap för en ”ekonomisk kalkyl”.

Vad gäller den finansiella nödvändigheten vid olika tidpunkter, ledde denna till att det vinstpålägg som lades på självkostnaden förändrades, och även beskattningen (den viktigaste var företagsomsättningsskatten) som ingick i det pris som köparna fick betala.

Därför har förhållandet mellan självkostnad och försäljningspris varierat avsevärt under de olika perioderna. Det har varit och är fortfarande ytterst olika för olika produkter.

Allmänt sett har skillnaden mellan självkostnad och försäljningspris inte uppstått efter tillämpning av en likartad princip i olika situationer utan snarare varit resultatet av beslut som fått en annan inriktning under utvecklingens gång på grund av de olika kraven vid olika tidpunkter, eller helt enkelt efter hur enkelt det har varit att använda sig av den ena eller den andra varan som en kapitalinkomstkälla.

Detta begränsade naturligtvis starkt möjligheterna att använda priserna som ett redskap för ekonomisk kalkyl. I stort lät man dem inte heller spela en sådan roll. Priserna betraktades framför allt som ett medel för att kunna hålla ordning på företagets inkomster och utgifter,

⁷ Det rör sig mera om styrda priser eller reglementerade priser än om *planerade priser*, dvs. priser som fastställts för planeringens skull. En verklig prisplanering skulle förutsätta lösningen på en del teoretiska problem som ännu bara har påbörjats.

⁸ Det har varit olika under olika perioder. Och inte heller administrerar samma organ samtliga produkter. Men vi ska inte uppehålla oss vid denna organisationsfråga.

⁹ Den enda ”prisreformen” av någon betydelse var 1949 men den gällde huvudsakligen industrivaror; å andra sidan inspirerades den (liksom en mindre betydelsefull ”prisreform” före kriget) huvudsakligen av budgethänsyn. Det gällde att så snart som möjligt återställa den tunga industrins finansiella lönsamhet med en lönsamhetsnorm på mellan 3 och 4 % på fabrikspriset. Av den anledningen steg industripriserna med ungefär 80 % men prisstrukturen har ändå hela tiden fortsatt att vara mycket dåligt avvägd.

dvs. att kontrollera deras göranden ur finansiell synpunkt. Investeringsbesluten och produktionsplaneringen var inte heller från början berörda av företagets eller branschernas finansiella resultat. Utarbetandet av planeringen i liten skala skulle framför allt underordna sig den större målsättningens perspektiv därför att denna ansågs strategiskt viktig för den nationella ekonomins allmänna utveckling och för tillgodoseendet av befolkningens behov. Anpassningen till målsättningen skedde alltså på planeringens förarbetsstadium, huvudsakligen genom tekniska koefficienter och materialbalanser.

Det har i själva verket aldrig gått att hålla sig strikt till dessa principer. I praktiken dikterades vissa beslut, särskilt rörande användandet av vissa råvaror eller som innebar användandet av en viss teknik, av prishänsyn eller ”effektivitet” mätt i värde, trots det senares ringa inflytande på ekonomins funktion.

Å andra sidan ansågs det allmänt, även innan reformen av de sovjetiska företagets ledning som beslöts i september 1965, att man kunde bedöma företagsledningens duglighet genom att se på fabrikspriserna. Inom ramen för Chosrastjet (företagets självständiga bokföring) som existerar sedan NEP:s dagar, har en av bedömningsgrunderna för ledningens duglighet alltid valt vinstutvecklingen inom varje företag och företagets förmåga att följa en planerad vinstkalkyl; om man hade förutsett en förlust, vilket gäller många företag och t.o.m. hela produktionsbranscher var ett nerbringande av dessa förluster en av bedömningsgrunderna för ledningens duglighet.

I praktiken var alltså ett stort antal beslut både på högre och lägre nivå, men vars betydelse ändå alltid var avgörande, baserade på kalkyler där olika priser ingick.

Konsekvenserna av detta förhållande var betydande, både vad gäller det teknologiska valet och den löpande produktionen. Det blev praktiskt taget oundvikligt att de som hade på sitt ansvar att utarbeta den tekniska projekteringen eller att de som ansvarade för ledningen av företagen valde lösningar som ”såg ut att vara” mera fördelaktiga, därför att de möjliggjorde billigare tillverkningskostnader och ”inbesparingar” av investeringskapital, kanske trots att ”fördelarna” eller ”inbesparingarna” som på detta sätt räknades fram, oftast var följden av en viss prissättning och alltså långt ifrån alltid innebar verkliga ekonomiska fördelar för landets ekonomi.

Tendensen att använda priserna som ett stöd för ”ekonomiska kalkyler” har alltid hållits för självklar. T.ex. sattes priserna för en mängd maskiner avsiktligt ganska lågt för att ”uppmuntra” deras användning. Likaså infördes komplicerade produktionssätt (som ofta måste subventioneras) för att stödja produktionen och användandet av vissa produkter.

Användandet av priserna som stöd för ekonomiska kalkyler och som ett medel för att bedöma företagsledningens goda eller dåliga arbete, blev alltmera en objektiv nödvändighet, som stod i konflikt med själva prisstrukturen, på grund av denna strukturs sammansatthet och t.o.m. dess obalans.

II. Utgångspunkterna bland deltagarna i debatten om priserna

Det tillstånd som prissystemet befann sig i Sovjetunionen för tio år sedan och även i de övriga socialistiska länderna i Europa var alltså en av orsakerna till att en prisdebatt kom igång. Debatten avsåg att nå fram till en samlad revidering av prissystemet.

Till en början var ett av de stora bekymren för nästan samtliga deltagare i debatten att kunna förenkla prisstrukturen. Detta skulle kunna uppnås om man kunde uppställa några enkla regler för prisbildning och prisutveckling. Det ansågs ganska allmänt att enkelhet och enhetlighet i

prissättningen skulle göra priserna jämförbara och alltså ”ekonomiskt signifikativa”; man medgav dessutom att priserna måste garantera lönsamheten inom de allra flesta företag. Man ställde problemen i nästan samma termer i Sovjetunionen och övriga socialistiska länder i Europa, särskilt Ungern, där man först och främst önskade göra slut på vad man kallade för ”det sönderfallande systemet” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 256). En del ekonomer, t.ex. Novozjilov (Nr. 54 och 55) accepterade inte denna ”förenklade” syn, utan var övertygade om att priserna måste uttrycka komplexiteten i produktionskostnaderna för samhället och att det därför var nödvändigt att använda matematiska metoder för att utföra den ekonomiska kalkylen. Men de tankegångar som dessa ekonomer representerar kom, trots deras teoretiska betydelse, i minoritetsställning både i Sovjetunionen och i de övriga socialistiska länderna. Detta berodde helt säkert på att de teoretiska och praktiska problem som väcktes genom dessa ekonomers förslag var av en sådan räckvidd att de krävde kompletterande undersökningar. Sådana undersökningar utförs numera också i samarbete med matematiker.¹⁰

I förhållande till den centrala debatten intar i alla fall synpunkten bland de ekonomer som är anhängare av användandet av matematiska metoder för prissystemets utarbetande en plats för sig. Vi ska återkomma till det.

Även om de föreslagna formerna för prissättning har varit mycket olika så utgick de ändå från två gemensamma utgångspunkter, vilka tillkom förutom den allmänna målsättningen –enkelhet, enhetlighet och lönsamhet i stort.

En av dessa utgångspunkter var att göra slut på ”subjektivismen” i prissättningen. Detta krav har funnits med sedan länge. Dess nödvändighet påpekades redan av Stalin i *Socialismens ekonomiska problem i SSRU*.

Den andra utgångspunkten, som utan tvivel är den mest djupgående, är att utforma prissystemet så att det kan vara till hjälp vid *den ekonomiska kalkylen*, dvs. fungera som ett medel att styra en del beslut. Detta hänger som vi sett samman med en praktik som använder sig av priserna för att värdera de ”fördelar” eller ”nackdelar” som ett visst beslut kan innebära: detta är för övrigt också ett oundvikligt praktiskt tillvägagångssätt.

Innebörden av detta uttrycks vanligen i formuleringar som denna:

”Priserna måste återspegla den socialt nödvändiga arbetsinsatsen, dvs. de socialt nödvändiga kostnaderna.” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 255).

Eller:

”Den allra viktigaste principen vid utformandet av priser under socialismen består i att varupriserna motsvarar den för deras framställning nödvändiga arbetsinsatsen från samhällets sida” (Tsagalov, Nr. 61, s. 405).¹¹

III. De viktigaste förslagen

Enigheten bland författarna upphör i och med att man lämnat utgångspunkterna och går in på konkreta förslag. Det föreligger mycket stora åsiktsbrytningar mellan dem vid preciseringen av hur man bör ”mäta värdet” och hur man etablerar praktiska ”regler” för prissättning och i vilken mån man bör medge ”undantag” från dessa ”regler”.

¹⁰ I Sovjetunionen äger dessa undersökningar främst rum i Institutet för Ekonomisk Matematik. Detta Institut som är underställt den Ryska Vetenskapsakademien grundades på initiativ av akademiledamoten Nemtjinov. Det leds för närvarande av akademiledamoten Fedorenko.

¹¹ Lägga märke till att man här talar om ”den viktigaste principen”, av vilket framgår att det inte är den enda principen, dvs. att priserna kan ”avvika” från värdet.

För att direkt lämna en kommentar till det sista: man kan se att de oftast medgivna undantagen från de föreslagna reglerna gäller samhälleliga och politiska hänsyn. Dessa hänsyn kan bestå i att sälja vissa produkter som t.ex. ”kulturprodukter” till relativt låga priser, eller andra till relativt höga priser, trots att man ändå vill se dem använda i hög grad (som t.ex. nya produktionsmedel). Undantagen från de föreslagna reglerna gäller också hänsyn till en varas kvalitet vid prissättningen, eller vidare enligt en förekommande praxis, hänsyn till en önskan antingen att ”uppmuntra” en viss produktion genom att betala ett högt pris till de företag som levererar produkten i fråga, eller tvärtom att ”begränsa efterfrågan” på svåröverkomliga varor (Tsagalov, Nr. 61, s. 405).

Mängden av undantag kan leda till att man frågar sig om dessa inte är utslag av en lagbundenhet som de föreslagna reglerna inte har gett uttryck åt, men frågan har sällan ställts på det sättet, om det inte har varit av ekonomer som intagit en annan ståndpunkt än den som har föreslagit reglerna, med tillhörande undantag, dvs. ekonomer på matematikståndpunktens sida.

Som vi har påpekat är det inte bara vad gäller undantagen från reglerna för prissättningen som det föreligger avvikande meningar, utan också vad gäller reglerna själva. m.a.o. sättet att beräkna de nödvändiga samhällsinstanserna.

Om man skulle granska de föreslagna reglerna närmare skulle man säkert komma fram till några tiotal olika förslag. I Ungern där debatten har varit särskilt häftig har Nationella Byrån för Prisfrågor fått in trettio två olika prissystem (eller ”modeller”) (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 255), för att bland dessa räkna fram det bästa systemet.

Trots deras stora olikheter omfattar de flesta förslagen tre grundläggande uppfattningar eller kombinationer av dessa. Vi ska först gå igenom de tre grundläggande uppfattningarna och därefter några ytterligare, som mera i sig själva förtjänar uppmärksamhet.

1. Priser som beräknas på ”Värdet”

Den första i raden av uppfattningar är ett prissystem ”på basis av värde” i överensstämmelse med Första Boken i *Kapitalet*.

I praktiken innebär denna uppfattning att man till de olika varornas *kostnad i pengar* ska lägga en *nettovinst* i proportion till de löneutlägg som produktionen kräver. En av de främsta försvararna av denna uppfattning var den sovjetiske ekonomen Strumilin. Trots att praxis alltid legat långt från denna uppfattning eller ens någon liknande har man ofta officiellt medgivit att priserna är (eller borde vara) ”baserade på värde”; samtidigt som man har medgivit nödvändigheten av otaliga ”undantag”.

Tsagalovs *Kurs i Politisk Ekonomi* (Nr. 61) som utgavs 1963 uttrycker som vi redan har nämnt också denna ståndpunkt. Han uppräknar ungefär samma sorts undantag från ”värde”-regeln som Handbok i Politisk Ekonomi.

De beräkningar som har gjorts för att jämföra de olika priserna (om det har varit möjligt) med de verkliga priserna är naturligtvis mycket komplicerade. Man kan inte nöja sig bara med att utforma separata beräkningar för varje vara, och lägga/ till de direkta produktionsutgifterna den verkliga löneandelen multiplicerat med en koefficient som ska motsvara förhållandet mellan medelnettovinsten (i hela samhället) och den produktiva (industriella) sektorns totala lönekostnader. Om man verkligen gick till väga på det sättet skulle man totalt bortse från det faktum att produktionsutgifterna för alla branscher också förändras inom ramen för omstrukturering av priserna då dessa också skulle förändras för deras egna underleverantörer.

Problemet kan inte lösas på annat sätt än genom att *samtidigt beräkna alla prisförändringar*,

för vilket det krävs uppställningar över leveranser mellan olika industrier. Med nuvarande kalkyleringsmöjligheter är det otänkbart att bearbeta dessa miljoner reella priser. De kalkyler i denna riktning som man har försökt sig på har gällt branschernas medelpriser.

Ändå är det inte utan intresse att skissera upp riktlinjerna för dessa förslag och använda resultaten av kalkyler som utförts i Ungern där man särskilt har intresserat sig för denna fråga.

För att kunna utföra kalkylerna använde man sig av en uppdelning av landets ekonomi på 56 produktionssektorer som indelades i 7 branscher. Beräkningarna visade att i förhållande till de reella priserna låg de ”priser som baserats på värde” 10,5 % nedanför inom industrin, 49 % ovanför i jordbruket, och 18 % ovanför inom transportväsendet (Ganczer Sandor, Nr. 24). Detta visar hur långt de reella priserna är från att följa de ”regler” som priser ”baserade på värde” följer. Med samma sorts beräkningar skulle man komma fram till liknande resultat för de andra socialistiska länderna, särskilt Sovjetunionen.

2. Priser som beräknas på ”kostnaderna i sig”

En andra uppfattning ligger till grund för de förslag som vill revidera prissystemet genom en ”normreglering”, dvs. en så systematisk och enhetlig reglering som möjligt för den prissättning som i praktiken mer eller mindre naturligt redan har uppkommit.

Denna andra uppfattning kallas ofta prissättning ”på basis av medelvärde”. Meningen med en sådan benämning tycks framför allt vara att dölja vad det i själva verket är frågan om, nämligen en uppfattning som inte har något samband med ”prissättning på basis av värde”. Denna andra uppfattning beskrivs ofta något egentligare som en prissättning som svarar mot ”kostnaderna i sig”.

Det är i praktiken en fråga om följande tillvägagångssätt: för att beräkna vilket försäljningspris som bör sättas lägger man till självkostnaden uttryckt i pengar en nettovinst som man räknar fram genom att multiplicera denna självkostnad med en viss ”vinstnorm”.

I stor utsträckning är det på detta sätt man i praktiken har gått tillväga i Sovjetunionen och de flesta andra socialistiska länder under en längre tid¹², men som vi ska se, lämnar man mer och mer detta tillvägagångssätt.

Till praxis kommer två viktiga synpunkter:

a) Den självkostnad som ligger till grund för kalkylerna är inte nödvändigtvis den verkliga självkostnad, utan ofta en ”officiell självkostnad”. Det rör sig alltså om en självkostnad som ”godkännts” av en administrativ instans. Denna officiella självkostnad är oftast (men inte alltid) ett *självkostnadspris*, som har uträknats vid ett givet tillfälle. Det kan alltså ligga mycket långt ifrån den ”reella medelsjälvkostnaden”.

Frågan om man som en utgångspunkt för beräkningar ska ta *medelsjälvkostnaden* eller

¹² Lagg märke till att även då det förelåg en ganska stor likhet mellan tillvägagångssätten i de olika socialistiska länderna i Europa förekom det icke desto mindre en viss skillnad i utgångspunkter vid prissättningen. Dessa skillnader gällde inte bara ”vinstnormer” utan också fabriks-priskalkyler. Fabrikspriset är inte givet: det är konstruerat enligt bestämda regler (regler för värdering av produktionsfinansiering, amorteringsnormer, normer för avdrag av utgifter av allmänna medel för större produktionskomplex, etc.). Dessa regler varierar från land till land och inom ett enda land vid olika tidpunkter och ibland mellan olika industrigrenar.

Även om dessa regler är bestämmande för prissättningen varje gång det ska uträknas ett samband mellan fabriks- och försäljningspris (vilket gör att beräkandet av fabrikspriserna blir mycket viktigt) har diskussionen ganska sällan gått in på reglerna för fabriksprisberäkning. Detta är dock ett problem som allt oftare börjar göra sig påmint (t.ex. Sitnin, Nr. 57, s. 45-46).

gränssjälvkostnaden (självkostnaden för varje tillkommande produktenhet eller självkostnaden för det företag som arbetar på den högsta kostnadsnivån) diskuteras alltmera. Förutom några undantag, t. ex. råvaruindustrins priser, lutar praxis åt användandet av medelsjälvkostnaden som en utgångspunkt för kalkylen; detta är också måna ekonomers synpunkt; det finns emellertid en kraftig opinion för användande av gränssjälvkostnaden, främst bland de ekonomer som intar en kritisk hållning gentemot systemet med "kostnaderna i sig".

b) "Lönsamhetsmarginalen" är i allmänhet mycket varierande från en produkt till en annan.

Trots olikheterna mellan de olika praktiska tillvägagångssätten, dvs. den stora mängden av lönsamhetsnormer och de olika förhållanden som gäller för kalkyler av självkostnaden och av olika skatter som ingår i kalkylerna, visar dessa att om man valde en lämplig enhetlig lönsamhetsnorm, skulle man på det sättet lyckas komma fram till ett prissystem som i allmänhet skulle skilja sig ganska litet från de reella priserna.

För att återgå till det ungerska exemplet finner man att på basis av sådana kalkyler som just nämnts har man nått fram till en prissättning (med hjälp av en enhetlig lönsamhetsnorm som är så utformad att medelvärdet på detaljprisnivå är lika med de reella priserna) där industripriserna kommit att ligga olika förhållanden som gäller för kalkyler av självkostnaden bara 0,4 % över de verkliga priserna. Dock blir prisstegringen större för jordbruket (27,5 %) och transportväsendet (14,4 %) (Ganczer S., Nr. 24, s. 74). Storleken på ökningen inom jordbrukssektorn beror på att jordbrukspriserna intar en särställning, dvs. de tillkommer inte genom en addition av en "lönsamhetsnorm" till en självkostnad.

De författare som är anhängare av systemet med "kostnader i sig" har främst grundat sig på den praxis som gällde vid debattens början. Vad de kritiserade i denna praxis var främst den stora skillnaden mellan "lönsamhetsnormerna" för olika varor. Enligt dessa ekonomer krävde "prisernas inneboende realitet" att man gjorde normerna enhetliga.

En av deras främsta kritiska synpunkter på "traditionell praxis" var "undervärderingen" av priserna för produktionsmedel (undervärdering i förhållande till vad produktionsmedelspriserna borde vara om man hade använt sig av en enhetlig lönsamhetsnorm).

Till en början reagerade länderna också på den kritik som riktades mot traditionell praxis, så länge kritiken inte syftade till att förkasta praxis, utan att "rationalisera" den. På så sätt närmade sig i Sovjetunionen sakta de lönsamhetsnormer som lades till självkostnaden (utan att bli enhetliga). Inom den tunga industrin var lönsamhetsmarginalen inte mera än 2,6 % 1940, och gick upp till 13 % 1960 (Tsagalov, Nr. 61, s. 509). Under samma tid minskades nettovinsten i priset på konsumtionsvaror, men förblev i stort större än nettovinsten i priset på industrivaror. Man kan inte längre i fråga om Sovjetunionen tala om en olönsam tung industri till skillnad från en höggradigt lönsam lätt industri. Just på grund av jordbrukspolitikerna arbetar flera branscher inom den lätta industrin på förlust (charkuteriindustrin) eller på gränsen till olönsamhet (fiskindustrin och mejerihanteringen).

Mera allmänt fortsätter prissystemet i Sovjetunionen, trots de "rättelser" som införts de senaste åren, att vara föga sammanhängande och visa upp många felaktigheter.

V. Sitnin, ordförande i Priskommittén i Gosplan, har klarlagt vissa av dessa brister i en artikel där han också skisserar upp huvuddragen för den pågående prisreformen inom den tunga industrin (Nr. 57).

En av V. Sitnins kritiska synpunkter på det rådande prissystemet i Sovjetunionen är att många försäljningspriser inte ens täcker självkostnaden.

En annan synpunkt gäller de mycket varierande ”vinster” som nuvarande prissättning för med sig.

Stenkolsindustrin arbetar med en planerad förlustsiffra på 16 % av produktionsvärdet (1964) medan industrin för precisionsinstrument arbetar med en vinst på 50 %. Författaren konstaterar att man kan finna ännu större variationer mellan vinster på produktioner som levereras av ett och samma företag (vissa produkter går med förlust och andra med vinster på 200-300 % eller mera, utan att det finns något skäl till detta) (Nr, 57, s. 37-38).

Det nuvarande prissystemets dåliga överensstämmande i Sovjetunionen gör också en ”rationalisering” svårare; en sådan skulle (om den inte vore ganska begränsad) medföra mycket stora förändringar av prisstrukturen. Detta är helt säkert en av de praktiska orsakerna till att det har måst dröja så länge med prisreformen som proklamerades 1960.

Den aktuella situationen innebär så stora olägenheter att ett stigande antal sovjetiska företag sedan 1965 har övergått till ett annat system som fungerar så att företagets verksamhet delvis värderas efter deras lönsamhet.

I andra socialistiska länder i Europa har prisreformen gått ännu längre än i Sovjetunionen. Detta har oftast fått till följd att man har övergett systemet med ”kostnader i sig”. Denna form används dock fortfarande åtminstone i viss utsträckning, i Polen, DDR och Rumänien. Men t.o.m. i dessa länder lämnar man mera och mera det ”rena systemet” med kostnader i sig, och kombinerar detta system med andra (främst genom att tillfoga en ”vinst” till priset, som beräknas i proportion till de fasta investeringarna i produktionen ifråga).

För att inte behöva återkomma till systemet med ”kostnader i sig” kan det genast sägas att dess främsta berättigande ligger i enkelheten i dess användande: vid varje tillfälle kan den verkliga självkostnaden beräknas på basis av de verkliga produktionsutgifterna och detta utan att vara tvungen att fråga efter utgifternas relevans eller vad anläggningsskapitalet representerar.¹³

Det är helt säkert på grund av att tillvägagångssättet är enkelt som denna form av priskalkylering har stått sig under så lång tid och fortfarande i praktiken har många anhängare.

Men man måste lägga märke till att inte ett enda allvarligt teoretiskt argument har rests till detta systems favör. A. Emmanuel har rätt, när han sedan han jämfört de olika prissystemen, om systemet med kostnader i sig skriver:

”Det är här frågan om det mest irrationella och mest absurda system som tänkas kan, både vad gäller dess interna resultat och för de avgöranden som måste ske vid utrikeshandel”.

”Detta system fördyrar produkterna från de branscher som har en stor materialförädlingskoefficient, vilket inte är detsamma som att dessa branscher har en stor åtgång av organiska ämnen utan oftast en mindre åtgång av sådana ämnen, i synnerhet inom den lätta industrin, och sänker priserna i de branscher som har en låg materialförädlingskoefficient, och som oftast har en stor åtgång av organiska ämnen, alltså den tunga industrin.” (A. Emmanuel, Nr. 20, s. 5).

Frånvaron av teoretiskt innehåll i systemet med kostnader i sig förklarar att de författare som har analyserat de viktigaste prissystemens matematiska struktur (för att klarlägga de ekonomiska följderna av övergången från ett system till ett annat) (A. Brody, Nr. 15) inte i allmänhet har ansett det nödvändigt att analysera strukturen i systemet med ”kostnader i sig”.

¹³ Vi har redan visat att problemet med ”reglerna” för värdering av detta kapital och reglerna för amortering inte alls är löst och alltså är föremål för en viss debatt.

3. Priser som beräknas på basis av ”produktionskostnader”

Det sista av de tre huvudförslagen som vi har nämnt, kallas ofta ”produktionspris”-systemet. Denna benämning beror på att de ekonomer som är anhängare till ett sätt att kalkylera priserna, där både de *direkta kostnaderna* för varje produkt och om möjligt det mesta av *samhällskostnaderna* för samma produkt medräknas har trott att de kunde hålla sig till begreppet ”produktionspris” som det är menat i Tredje Boken i *Kapitalet*. Dessa ekonomers förslag motsvarade därigenom inte de utgångskrav som de själva har utgått ifrån, och de var förtjänta av det mesta av den kritik som kom dem till del. Men man bör därför inte förlora ur sikte kalkyleringsproblemen för de olika produktionsinriktningarnas kostnader för samhället.

Inom ramen för denna artikel är det inte möjligt att i detalj gå in på de problem som uppstår vid kalkyleringen av olika produktionsinriktningars *kostnader för samhället*. Det skulle föra för långt från en granskning av prisdebatten (där en av bristerna har varit att inte gå in på dessa problem eller att endast delvis beröra dem). Om man emellertid vill sammanfatta det väsentliga i vad saken gäller kan man uttrycka sig enligt följande: om man inte beräknar alla kostnaderna samtidigt kan en minskning av produktens direkta kostnader inte garantera en liknande minskning av den totala samhällskostnaden, därför att genom att nedbringa den direkta kostnaden för vissa produkter skapas en höjning av de direkta kostnaderna för andra produkter, åtminstone sedan en viss grad av socialisering av produktivkrafterna har inträtt.

På basis av det privata ägandet av produktionsmedlen är de negativa följderna ur samhällskostnadssynpunkt eller ur teknisk eller fungerandesynpunkt likgiltiga för kapitalisterna, eftersom den kapitalistiska produktionsformens objektiva lagar gör att de beslut som fattas inom denna form domineras av sökandet efter maximal enskild vinst.

I en ekonomi där samhällets ägande av produktionsmedlen dominerar och som inte söker efter enskild vinning utan efter ett maximalt tillgodoseende av samhällsbehoven kan ingen likgiltighet inför samhällskostnaderna accepteras, varav följer en rad förslag för värdering av dessa kostnader, eftersom kostnaderna aldrig *direkt* framstår för producenterna.

På ett som det kan tyckas paradoxalt sätt verkar de flesta förslag som framkommit på detta sätt vilja ”återinföra” produktionspriset, som ju är karakteristiskt för det kapitalistiska produktions sättet. I viss utsträckning är denna paradox ett sken: produktionspriset utgör en elementär (eller primitiv) form för beräkning av vissa samhällskostnader, vilka kapitalismen ålagt detta produktions sätt att indirekt svara för. Novozjilov anmärker mycket riktigt att det är bara genom en analys av funktionsvillkoren för en produktion på ett högre stadium av socialisering som man kan se denna ”produktionspriset” funktion. Men samtidigt som man ser detta pris måste man också inse dess *kapitalistiska begränsning* och därmed den speciella överföring som det måste genomgå för att bli ett verkligt samhällspris, som kan uträknas genom en viss ekonomisk kalkyl under övergången från kapitalismen till socialismen.

Det kan inte vara frågan om att här utarbeta alla följder av de ställda förslagen (det vore att gå över i ett annat ämne). Jag vill begränsa mig till en kort antydan:

a) En synpunkt på de indirekta kostnaderna för samhället är: när man låser arbetskaptal i ett givet syfte höjer man oftast kostnaderna för den produktion där detta arbetskaptal annars kunde ha använts (eftersom ju mera man investerar i en given produktion för att sänka dess kostnader, desto mindre kan man samtidigt investera i en annan produktion, vars kostnader då alltså blir indirekt och relativt sett större). Detta samband mellan olika kostnader betyder att en *minskning av samhällets totala produktionskostnader* inte kan uppnås annat än då minskandet av vissa kostnader inte medför en ökning av andra kostnader. Bruket med en medel-

vinst på kapitalinvesteringarna inom olika produktioner och beräkandet av ett produktionspris på basis av detta, gör att man i stort kan mäta denna sida av de indirekta samhällskostnaderna för varje kapitalinvestering.

b) Detta kapitalistiska mått på de indirekta samhällskostnaderna kan inte överföras hur som helst på den socialistiska ekonomin eller på en övergångsekonomi.

Utan att gå in på en detaljgranskning av de förändringar som måste ske i priset,¹⁴ kan man säga att de viktigaste aspekterna är följande:

a) För en ekonomi på väg mot socialism finns det inte något som heter ”fast medelvinst” (grundad på värdelagens tillämpning både på varor och arbetskraft); men däremot finns det och måste det finnas ett *fastställt minimum för arbetsbesparing*. Detta kan inte beräknas inom planens ram, det framkommer inte av det ”ekonomiska systemet” utan det grundar sig på politiska och sociala beslut.

b) Mätandet av samhällskostnaderna kan inte bara begränsas till en enkel ”matematisk regel”, emedan en given produktions indirekta samhällskostnader beror på strukturen inom den större ram där produktionen äger rum; under det att produktionens helhetsstruktur under kapitalismen domineras av lagen om kapitalets utvidgade reproduktion, domineras denna struktur inom ramen för socialismen eller inom övergångsekonomierna mellan kapitalism och socialism av planeringen, som är ett uttryck för en samhällsvärdering av samhällsbehoven. Det är bara med planen som utgångspunkt som det är möjligt att värdera samhällskostnaderna. Vi ska återkomma till detta längre fram.

Tyvär har de flesta ekonomer som velat finna beräkningsmöjligheter för produktionskostnaderna i samhället, med undantag av i viss mån Novozjilov, inte sett alla brister i produktionspris-begreppet som sådant. Därför blir det som borde vara en skiss över en beräkningsmöjlighet av samhällskostnaderna i allmänhet bara en enkel ”tillämpning” av ett system för mätning av ”produktionspriser.”

Efter denna parentes, som avsåg att visa arten av de problem som uppstår vid de olika förslag som här går igenom, och den otillräckliga penetreringen av dessa problem, kan vi återgå till beskrivningen av huvuddragen i dessa förslag.

Enligt dessa förslag skulle priset på varje vara mera allmänt kunna beräknas genom att man till varans självkostnad¹⁵ lade en nettovinst i proportion till det anläggningskapital som finns för tillverkningen av denna produkt.

Den sålunda föreslagna priskalkylen ter sig formellt som en tillämpning av en ”fastställd

¹⁴ I *Kapitalet*, Tredje Boken, har Marx skisserat upp problemet med värde- eller produktionsprisomvandlingen under inflytande av allmänna lagar. Han understryker samtidigt att ett givet försäljningspris beror på spridningen av samhällsarbetet på olika aktiviteter i proportion till samhällsbehoven. Han skriver:

”Om fördelningen är proportionell säljs produkterna i de olika grupperna till sitt värde (och vid vidareutveckling till sitt tillverkningspris) eller också till pris som är föränderliga enligt de allmänna lagarna för detta värde eller tillverkningspris” (Jfr. Marx, Nr. 46).

Som synes är detta förslag särskilt viktigt, eftersom det understryker att priser som medför ”förändringar av värdet som i sin tur är beroende av allmänna lagar” också uttrycker kostnaden för det socialt nödvändiga arbetet; om det finns en handelsproduktion är en *fördelning av arbetet i proportion till samhällets behov* inte möjlig annat än då lika mängder av samhällsarbete utväxlas.

¹⁵ De problem som uppstår vid kalkylering av självkostnaden och valet av relevant medelsjälvkostnad är samma som vid systemet med kostnaderna i sig (Jfr. ovan, fotnot 12). Bland de ekonomer som förordar ett prissystem av typen ”produktionspris” finner man många mycket olika förslag på lösningar av dessa problem.

vinst” för kapitalinvesteringarna i de olika produktionerna, varpå som vi har sett benämningen ”produktionspris”-system grundar sig.

Enligt detta systems upphovsmän måste det investeringskapital som man åsätter en sådan ”vinstprocent” eller ”lönsamhet” antingen utgöras av hela kapitalinvesteringen inom en viss produktion (dvs. både anläggningskapitalet och rörelsekapitalet) eller bara anläggningskapitalet.

Vad gäller förutsättningarna att kunna fastställa ”lönsamhetsprocent” finns det mycket olika förslag, något som beror på förslagens empiriska eller eklektiska karaktär. Det har föreslagits att man skulle differentiera procenten beroende på vilken sektor det gäller (jfr. Nemtjinov, Nr. 51) eller införa en enhetstariff som antingen bestäms på basis av förhållandet mellan de i planen för alla investeringar fastställda procenten och storleken på de redan gjorda investeringarna, eller av förhållandet mellan det planerade sparandet och konsumtionen eller slutligen, en minimimedeltariff på basis av beräkningar av variationerna i planeringen.

Under de senaste åren har ett ökat antal ekonomer i Sovjetunionen och i de socialistiska länderna i Europa uttalat sig för sådana synpunkter. I Sovjetunionen kan bland anhängarna av detta system särskilt nämnas Z. Atlas (Nr. 4, 5 och 6), I. Malyhev och V. Sobol (Nr. 42), V. D. Belkin (Nr. 11), E. Kats och A. Rojanskij (Nr. 29) och med vissa förbehåll Novozjilov (Nr. 54 och 55) och Nemtjinov (Nr. 51, 52 och 53).

Tvärtemot en utanför de socialistiska länderna ganska utbredd åsikt, hör denna uppfattning inte nödvändigtvis samman med den uppfattningen som förordar en vittgående decentralisering och ”uppmjukning” av planeringen, samt uppmuntrandet av materiella incitament eller användandet av ”vinsten” som främsta vägledare för företagets verksamhet.

Lieberman (Nr. 38 och 39) försvarade länge sina åsikter, som syftade till att i stor utsträckning använda sig av vinstmätning och materiella incitament utan att vare sig uttala sig positivt för en grundläggande förändring av prissystemet eller för införandet av ett system av ”produktionspris”-typen. T.o.m. då han uttalade sig för ”lönsamhet” som ett förhållande mellan vinst och kapitalstorlek (1962) tyckes han inte ha anslutit sig till åsikterna om en omstöpfung av prissystemet i riktning mot ”produktionspris”-typen. När för övrigt uppfattningen om ”produktionspris” försvaras, avses en avgift för det fasta kapitalet, som ska ingå i tillverkningspriset och som inte kommer företaget till del, utan som *går till budgeten*. Alltså tenderar detta förslag istället för att gynna tillväxten av företagsvinsterna, att enligt sin egen princip, minska dessa vinster.

Omvänt bör man lägga märke till att de flesta av anhängarna till ett produktionsprissystem samtidigt har uttalat sig för en stark centralisering. Detta gäller särskilt Nemtjinov (jfr. särskilt Nr. 51, s. 40-42) och Novozjilov.¹⁶ Båda har långtifrån uttalat sig för ett ”rent tillverkningspris”, utan snarare för vissa närliggande former för beräkning av samhällskostnaderna.

Det är också nödvändigt att betona att de flesta av dem som är för ett mer eller mindre rent produktionsprissystem har intagit denna hållning, inte på grundval av teoretiska diskussioner,

¹⁶ Denne skriver: ”Det är lätt att öka företagets rättigheter. Det är däremot svårt att försäkra sig om att de människors intressen som arbetar i företagen överensstämmer med den nationella ekonomins intresse, m.a.o. i en rationell planeekonomi kan man inte ge självständighet åt företagen annat än på de områden där företagets intressen överensstämmer med planeringen. För att åstadkomma detta är det nödvändigt med ett ordentligt mätsystem ... vilket kräver att den centrala ekonomiska ledningen förbättras” (Novozjilov, Nr. 55). I samma artikel betonar Novozjilov den magra information som alla dessa prissystem ger, och därför nödvändigheten att företa beräkningar som särskilt koncentreras på bruksvärde och samhällsbehov.

t.ex. för att klarlägga de olika indirekta produktionskostnaderna för samhället., utan snarare på grundval av ”argument från praktiken”.

Ett av de argument som oftast har tagits upp av anhängarna till denna typ av prissättning, är att de centrala planeringsorganen härmed får bättre kontroll över användandet av företagets anläggningsskapital.

Det påstås ofta att införandet av detta förslag skulle kunna minska det lösa kapital som företagen måste ha. Det är vanligt att företagets tillgängliga lösa kapital går långt utöver deras verkliga behov. Företagsledarna försöker på detta sätt att skapa ”reserver” i produktionskapacitet. Detta tillsammans med de svårigheter som företagen möter då de behöver maskiner eller reservdelar (på grund av de funktionella bristerna i systemet för teknisk utrustning) leder till ett betydande slöseri med kapital. 1962 visade en undersökning som företogs av Sovjetunionens Statistiska Centralbyrå att halva det totala lagret av maskindelar inte kom till användning (med utgångspunkt från att tvåskiftsarbete var det normala). Detta lager värdesattes i denna undersökning till en miljon rubel. Samma undersökning visade att det fanns för omkring sex miljarder rubel icke-installerad utrustning. Det motsvarar ungefär halva den årliga investeringen av ny utrustning (F. Chatjurov och D. Lvov, Nr. 30).

Det är inte nödvändigt för denna framställning att gå in på alla de argument som framlagts för eller emot en sådan syn på prissystemet. Det vore att gå för långt in på debattens detaljer.

Däremot kan nämnas att det prissystem som har börjat tillämpas i Sovjetunionen är inspirerat av produktionsprissystemet, även om det innehåller en del mycket viktiga skiljaktigheter från vad detta system kräver, vilket kommer fram i följande siffror.

För den tunga industrin är den planerade lönsamhetsprocenten (som mäts i förhållande till det investerade kapitalet) i medeltal omkring 15 %, vilket medför en höjning av partipriset för industriprodukter med 11-12 % (Se. Sitnin, Nr. 57, s. 41). 15-procenttariffen föregicks av en siffra på omkring 10 % (A. Komin, Nr. 13, s. 13).¹⁷ Men av olika skäl speglar detta medeltal i själva verket användandet av olika lönsamhetstariffer för olika branscher: 7,5 % i stenkolsindustrin (tidigare olönsam), 15 % inom järnindustrin (där siffran förut var 8 %) och den övriga metallindustrin, samma siffra för olje- och naturgasindustrin, lite lägre än 15 % inom maskinindustrin, 15 % i den kemiska industrin (tidigare genomsnitt 20 %), 20 % i träindustrin (tidigare 8 %), 10 % i elkraftindustrin. Inom den lätta industrin kommer nu lönsamhetsprocenten att ligga mellan 30-35 % om Statliga Priskommitténs förslag antas.

Även om priserna tydligen formellt ska vara utformade som produktionspriser (plus lönsamhetsprocent efter insatt kapital) styr införandet av vitt skilda lönsamhetstariffer för olika branscher den reella prisstrukturen ganska långt bort från ett system av typen ”produktionspris”.

Skälen för dessa skiljaktigheter är främst av praktisk natur. En snabb granskning av några av dessa skäl skulle klarlägga svårigheten i att gå över från ett prissystem till ett annat, och samtidigt också vidden av den aktuella prisreformen i SSRU.

¹⁷ Denna tariff på ungefär 10 % hindrade inte att många branscher inom den tunga industrin gick med förlust. A. Komin som lämnar siffran 10 % skriver också att för att kunna höja den tunga industrins lönsamhet med 1 % måste man räkna med en medelprishöjning på 22 % av partipriserna inom den tunga industrin. En höjning av lönsamheten med 5 % och en balansering av detta mellan alla branscher skulle innebära en höjning av den allmänna prisnivån på omkring 20 %. Därför har man åtminstone för närvarande avstått från att nivellera lönsamhetstarifferna mellan olika branscher. Då man tillämpar olika tariffer för olika branscher använder man sig inte längre av ett ”produktionsprissystem” i detta ords direkta betydelse.

Man bör främst lägga märke till att införandet av en enhetlig lönsamhetsprocent för alla branscher skulle ha fördyrat vissa priser som det föreföll nödvändigt att hålla stabila (detaljpriser och priser på vissa varor för jordbruket).

Därnäst måste man också tänka på problemet med utbytbarheten mellan de varor, vilkas priser man absolut inte vill ändra. Det mest typiska fallet är ”energi”-varorna. Där skulle en enhetlig tariff på 15 % ha fått till följd att ett ton kol kom att kosta fyra gånger så mycket som dess motsvarighet i kalorier i form av olja, och tjugo gånger så dyrt som dess motsvarighet i form av naturgas. Men genom att sätta priset för lika kalorivärde lika, och med en lönsamhet på noll för kolgruveindustrin skulle man få en lönsamhet (i förhållande till insatt kapital) på 41 % för oljeutvinning, 108 % för råoljeförädlingsindustrin och 250 % för naturgasindustrin (Komin, Nr. 31, s. 15): medellönsamheten inom energibranschen skulle alltså ligga på 36,8 %. Den antagna lösningen tar hänsyn till dessa problem men får till följd att ett stort antal kolgruvor fortsätter att arbeta med förlust.

Detta för över till ett annat problem, som har att göra med den betydande skillnaden i självkostnad mellan de olika produktionsenheterna inom samma bransch. När denna prisskillnad går över en viss nivå arbetar en del av produktionsenheterna på förlust (om den självkostnad som ligger till grund för försäljningspriset är en medelsjälvkostnad) och andra lämnar en mycket hög vinst. I fallet med energiindustrin har dessa svårigheter delvis undanröjts genom användandet av olika bokföringspriser för de olika kolgruvorna och genom att ta som utgångspunkt fabrikspriserna vid de minst givande olje- och gaskällorna, och låta de andra bidra med en utjämnande avgift (Sitnin, Nr. 57, s. 43).

Slutligen måste det betonas att de olika produktionsprocessernas varierande kapitalintensitet tillsammans med olikheterna i omsättningen av dessa kapital, också skapar en rad problem. T. ex. inom oljeutvinningsindustrin är förhållandet mellan det anläggningskapitalet och de årliga driftskostnaderna 7 till 1 medan siffrorna ligger på 1 till 7 inom konfektionsindustrin. Det betyder att en lönsamhetstariff på 15 % för dessa båda industribranscher ger en lönsamhetsnorm (förhållandet mellan vinst och fabrikspris) på 100 % för oljeindustrin och 2 % för konfektionsindustrin. Med en sådan svag marginal skulle mera än hälften av konfektionsindustri-företagen gå med förlust. Då situationen är likartad på många håll inom den lätta industrin har det förefallit nödvändigt att driva upp lönsamhetsmarginalerna till 6-8 %, vilket medför att lönsamhetsprocenten för investeringar i dessa industrier höjs avsevärt. Denna typ av svårigheter gör att man använder sig av medelsjälvkostnaden som utgångspunkt för beräkningen av försäljningspriserna.

Sammanfattningsvis kan man säga att reformen av partipriserna inom den sovjetiska industrin nu är ganska långt från att föra fram till en förenklad form för prisberäkning genom nya enhetliga regler. Härav följer att prissystemet endast mycket bristfälligt uttrycker samhällskostnaderna i jämförelsen mellan olika produkter. Prissystemet kan bara ha en begränsad tillämpning på de ekonomiska kalkyler som sker på planeringsorganens nivå, då dessa har tillgång till andra informationer om kostnader, men kan ha en ofördelaktig inverkan på de beslut som företagen skulle kunna fatta på basis av priserna, reformen inom företagsledningen tvingar dessa att basera sig på priserna för att fatta en rad beslut och för att öka sina vinster. Det är viktigt att lägga märke till att även om lönsamhetstarifferna tjänar till att fastställa försäljningspriserna, så går inkomsterna av dessa tariffer långt ifrån alltid direkt till nationalbudgeten (vilket vore logiskt under ”produktionsprissystemet”) utan kommer i huvudsak fram i form av företagsvinster. Bara en relativt liten del av dessa vinster återgår till nationalbudgeten i form av amorteringar på investeringskapital. Dessa amorteringar ligger

omkring 6 % för de flesta industrier.

De svårigheter som prisreformen skapar, framför allt efter reformen av företagsledningen, erkänns i allmänhet av sovjetiska ekonomer. Dessa anser att de aktuella reformerna är en början på en lång övergångsprocess för prissystem, företagsledning och ekonomisk planering.

Som det tidigare har framgått i texten har det förutom de tre grundläggande systemen för prisberäkningar, även föreslagits en del andra system. Vi måste nämna ett par av dessa förslag, särskilt ett som syftar till att "basera" den inrikes prisstrukturen på världsmarknadens priser och ett par som i någon form kombinerar de tre grundläggande systemen.

4. Priser som beräknas efter världsmarknadspriserna

Ett inrikes prissystem baserat på världsmarknadspriserna har haft många anhängare, framför allt i Ungern, och helt säkert av det skälet att förhållandet till den kapitalistiska världsmarknaden spelar en stor roll för detta land. För dem som framfört de mest genomtänkta förslagen i denna riktning är det inte bara priserna på varor som importeras och exporteras som borde nivelleras med världsmarknadspriserna, utan det skulle även gälla övriga varor, eftersom världsmarknadspriserna är "ett uttryck i pengar för den för samhället nödvändiga arbetstiden, på internationell nivå" gällande en viss produkt (jfr. Tarnovskij, Nr. 60). Detta är ett ytterst diskutabelt argument under en tid då världsmarknadspriserna alltmera kommer under internationellt monopolistiskt och oligopolistiskt inflytande och under de främsta kapitalistiska staternas politiska styrning.

S. Ganczer (Nr. 24, s. 69) tillägger efter att ha presenterat denna tes, att enligt honom är den oacceptabel, eftersom det i varje land nödvändigtvis är prissystemet som först och främst återspeglar de nationella produktionsförhållandena. Han anmärker också mycket riktigt att det är mycket svårt att överhuvudtaget fastställa världsmarknadspriser.

I stort sett har de förslag som syftat till att "basera" de inrikes priserna på världsmarknadens priser inte haft någon större betydelse i praktiken. Emellertid har ett inflytande gjort sig märkbart inom handelsutbytet mellan de socialistiska länderna i Europa, där det har beslutats genom Rådet för Ömsesidigt Ekonomiskt Bistånd (COMECON), att priserna i princip bör följa dem som råder på världsmarknaden vid samma tid¹⁸; å andra sidan har det i flera socialistiska länder vidtagits åtgärder för att komma i nivå med världsmarknadspriset. I Bulgarien har man t.ex. börjat utarbeta ett nära samband mellan inrikespriserna och utrikespriserna och att etablera ett direkt samband mellan företagens vinster och deras "kapacitet" inom exporten. I Ungern genomförs närmandet mellan industriföretagens prissystem och utrikeshandeln så att företagen får ut världsmarknadspriset för sina produkter. Liknande åtgärder förbereds i Polen och Tjeckoslovakien (Tarnovskij, Nr. 60).

Trots dessa åtgärder är priserna i de socialistiska länderna i Europa i huvudsak beräknade på basis av ett av de tre grundläggande systemen eller av en kombination av dessa.

IV. Kombinationer mellan olika prissystem samt "tvåvägspriser"

De skäl som anförts för en "kombination" av olika prissystem har huvudsakligen haft en praktisk motivering.

Mot användandet av priser som i huvudsak eller enbart "baseras på värde" har man invänt att

¹⁸ I relationerna med de kapitalistiska länderna tillämpar de socialistiska länderna samma priser som dessa, utom då de vill ge (t.ex. vissa u-länder) mera fördelaktiga villkor än dem som det löpande världsmarknadspriset indikerar.

sådana priser inte medger en beräkning av de kostnader för samhället som en del större tekniska investeringar innebär.

Mot användandet av ett rent produktionspris har det – på basis av genomförda beräkningar – inväntats att om man vill täcka investeringar och andra kollektiva utgifter med en ren ”nettovinst” som skulle läggas till självkostnaden i proportion till de gjorda investeringarna, skulle detta få till resultat en överdriven ”uppbromsning” vid införandet av ny utrustning för att spara på arbetskraft, och följaktligen skapa ett arbetskraftsbehov som överskred de tillgängliga resurserna. Detta argument har särskilt framförts av András Brody (Nr. 15, s. 65).

Bakom detta argument ligger i själva verket ett annat som berör sambandet mellan villkoren för den utvidgade reproduktionen av arbetskraften och villkoren för den utvidgade reproduktionen av anläggningskapitalet. De ekonomer som framför detta argument anser att fabrikspriset berättigar ett vinststillägg endast i den mån det är nödvändigt för investeringsfonderna, och endast intill det att dessa fonders nödvändiga tillväxt är säkerställd.

Vad som däremot enligt A. Brody krävs för den utvidgade reproduktionen av arbetskraften är en samhällelig omfördelning av konsumtionskapital, vilket skulle betraktas som en form av ”lön” sett ur den utvidgade reproduktionens synvinkel.

Som man märker syftar en sådan argumentering framför allt till att bygga upp ett prissystem som ska täcka investeringsbelopp och kollektiva konsumtionsbelopp, medan däremot de problem som mätandet av de olika produktionernas totala kostnader för samhället kommer i andra hand.

I varje fall är det med utgångspunkt från en mängd praktiska överväganden i likhet med de här nämnda som de olika mer eller mindre utförliga prissystemen har utvecklats, däribland ett som man har kallat ”tvåvägsprissystemet”.

Man menar med det uttrycket ett system där priset för varje produkt ska framräknas genom att lägga ihop följande:

1. Löner som betalas till de arbetare som står bakom produkten ifråga;
2. En viss procentsumma i anslutning till detta som ska motsvara ”sambällsinkomst”;
3. Utgifter för inköp av produkter som ingår i tillverkningen av den vara som ska prissättas;
4. Amorteringar på investeringskapital i den berörda produktionen;
5. En avgift för upptagande av investeringskapital som beräknas enligt den avkastningsprocent som gäller för det upptagna investeringskapitalet.

Tillämpningen av ett sådant system kräver särskilt att man fastställer:

- a) ”Sambällsinkomsten” i procent;
- b) Den avkastningsprocent som ska tillämpas för investeringskapitalet.

Naturligtvis måste man här för att uppehålla en given prisnivå, om man vill ändra ett av dessa procenttal, också ändra det andra i motsatt riktning.

När det gäller vilka tariffer man borde tillämpa har talrika förslag framkommit.

T.ex. i Ungern, där detta problem har studerats mycket ingående har det särskilt föreslagits:

- a). Att ta ut ett tillägg på investeringskapitalet (vilket skulle innebära att nationalprodukten med stabila produktions- och varutillgångar kommer att öka med 10 % om året) samt att sätta

”samhällsinkomsten” antingen till 25-30 % av den utbetalade arbetslönen (ett av de ungerska förslagen, se A. Brody, Nr. 15, s. 65) och låta företaget inbetala denna summa till statsbudgeten i form av en skatt på lönerna, eller (enligt ett annat förslag) genom att beräkna vad skattesatsen på lönerna bör vara för att den ska täcka skillnaden mellan avkastningen av 10 %-skatten på det insatta kapitalet och hela •den nettoavkastning som är nödvändig för finansieringen av återinvesteringar och andra kollektiva utgifter (S. Ganczer, Nr. 24, s. 69);

b) Att sätta ”samhällsinkomsten” till 35 % av den totala lönesumman (fortfarande i form av skatt från företagen till statsbudgeten) så att det saldo från nettoproduktionen som är nödvändigt för den önskade tillväxttakten och finansieringen av kollektivkonsumtionens kostnader kommer i överensstämmelse med värdet av det insatta kapitalet, och alltså anger vilken lönsamhetstariff som bör sättas på det produktiva kapitalet som investerats i de olika produktionsföretagen.

Som synes, har dessa olikartade förslag en helt och hållet empirisk inriktning. Man har också, som i fallet Ungern, genom en mängd kalkyler (för vilka man naturligtvis har varit tvungen att använda datamaskiner, eftersom vissa prisförändringar återverkar i en •kedjereaktion på alla andra priser) försökt fastställa de mest ”korrekta” procenttalen, dvs. de procenttal som närmast ”överensstämmer” med ekonomins struktur, på så sätt att de medger en ”rimlig” användning av produktionskapaciteten, och en för samhället acceptabel och genomförbar arbetsnivå, samt en nöjaktig produktionsutvecklingskurva.

I fallet Ungern, där ”tvåvägspris”-systemet *delvis har börjat användas*, har man gått i riktning mot en prissättning av följande innehåll (det rör sig inte längre om förslag, utan om beslut, som i stort sett avses träda i kraft helt och hållet 1968): för att beräkna priset på en industriprodukt lägger man till vinsten ytterligare 25 % av totala lönesumman för varornas produktion (10 % går till socialförsäkring och 15 % är en ”skatt” på lönen som företagen får betala) och en avgift för det investerade kapitalet motsvarande 5 % av detta kapital. Lönsamhetsprocenten ska antagligen senare höjas till 10 %.

För en del varor som det har bedömts som nödvändigt att de säljs till ett högre pris än det som resulterar av detta prissystem (t.ex. för att begränsa efterfrågan) och som alltså skulle tillföra företagen en mycket hög vinst (som kallas ”avkastning”) har man börjat med en tillverknings-skatt.

Alla dessa utgifter och procentavgifter ingår i ”produktionskostnaderna”; det är alltså inte frågan om en inkomstkälla för företaget, i motsats till vad som är fallet vid prisreformen för storindustrin i Sovjetunionen. De olika ovannämnda avgifterna måste utgöra 50 % av hela nettovinsten på industrivaruförsäljningen. Ytterligare nettovinst skattebelägges med en 20 %-ig omsättningsskatt som tas ut på olika sätt för skilda varor (inkomsterna från denna beskattning går naturligtvis också till statsbudgeten) och belägges med en 30 %-ig vinstskatt på nettovinsten. Villkoren för fastställandet av dessa nettovinstandelar är variabla och skapar alltså ett strikt proportionsförhållande mellan ”priser” och ”kostnader”, i synnerhet som den vinstmarginal som tillfaller företagen har en ”reglerande” verkan, som består i att de verkliga priserna kan varieras runt normerna, för att kunna anpassas till ”marknads”-villkoren (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 263). Detta senare ska vi gå in på närmare längre fram.

Ovanstående text visar att trots de ansträngningar som gjorts för att förenkla prissystemet och göra kalkyleringsnormerna mera enhetliga samt att jämka priserna med de ”verkliga samhällskostnaderna”, är man fortfarande långt ifrån målet. Både då det rör sig om ett system vars huvuddrag är anpassning till begreppet ”reella kostnader” eller då det rör sig om ett system

som baseras på begrepp av typen ”tillverkningspris” eller ”tvåvägspris”.

V. Frågor i samband med den konkreta prissättningen

(Ovanstående text visar också att *den konkreta prissättningen* ständigt skapar problem som för ”prissystem” med flera olika ”modeller” framstår som ”särproblem” vilka kräver ”undantagsregler”).

Utan att uppehålla oss vid denna fråga, måste den ändå kommenteras med några ord, då den blottar några av svagheterna i de ovan genomgångna tillvägagångssätten, svagheter som visar att man inte har åstadkommit en nöjaktig teoretisk lösning för de problem som man avsett att lösa, när debatten om prissättningen började.

När man går över från ”prismodellerna” till den konkreta tillämpningen av prissättningen eller dess planering, uppstår en mängd frågor som ”modellerna” inte kan ge något svar på.

Vi ska ta upp ett par exempel.

1. Vad ska man t.ex. göra när vid strikt tillämpning av det pris som modellen anger, den producerade varumängden inte motsvarar behovet, dvs. antingen är för stor eller för liten? Måste priset då justeras uppåt eller nedåt? Eller produktionsplanen ändras? En differentierad prissättning användas? Rationalisera och tillgripa distributionsregleringar (vid varubrist)? På alla dessa frågor som har att göra med problemet med en ”öppning mot värdelagen” har svaren givits alltefter ”omständigheterna”.
2. Hur kan man garantera att företagen gör de inköp som ska förse dem med nya produkter som man anser vara fördelaktigare för nationalekonomin än de gamla produkterna, då de nya produkternas pris fortfarande är högt (antingen därför att produktionstekniken är outvecklad eller därför att produktionen börjar i liten skala)? Måste varorna säljas under ”normalpris” och sålunda ”straffa” några företag (som just är de företag som utvecklar produktionen)? Eller måste man, samtidigt som man tvingar företagen att sälja med förlust, subventionera dem? Eller måste man subventionera företagen som köper? Eller måste man tvinga en del företag att köpa de nya varorna till höga priser? Också i detta fall har svaren på problemen givits och, alltefter omständigheterna, börjat tillämpas i praktiken.
3. Hur ska man förfara då olika företag inom samma bransch tillämpar mycket skilda försäljningspriser? Måste man ta medelpriset i branschen som utgångsvärde för prissättningen? Om man gör det, måste man då subventionera de företag som med detta pris inte längre täcker sina kostnader? Eller måste man avbryta produktionen och modernisera företagen? Eller måste man avstå från ett enhetligt pris och tillämpa priser som motsvarar ”varornas individuella produktionsvärde”? Om man går tillväga på detta sätt, hur ska man då kunna värdera de företag som använder sig av olika priser? Måste man skapa en differentierad beskattning? Även här har nästan alla svaren givits och börjat tillämpas.
4. Hur ska man förfara då ”samma produkt” visar mycket olika kvaliteter? Måste man ta hänsyn till kvalitetsskillnader vid prissättningen? Men, om man gör det, bryter man då inte med värdelagen, enligt vilken priset för en vara måste baseras på den för samhället nödvändiga arbetstiden för varans produktion, och inte på varans användningsområde.¹⁹ Och om man handlar annorlunda, hur ska man då göra för att köpare av varor av sämre kvalitet inte ska ”bestraffas” eller t.o.m. vägrar att köpa varorna ifråga? Måste man hänvisa köpare till en

¹⁹ Hur osannolikt det än kan förefalla så dyker denna typ av fråga ofta upp i debatten om priserna och besvaras också på ytterst olika sätt, ofta med stöd av citat från *Kapitalet*.

enda leverantör? Eller ta till subventioner? Också här har alla tänkbara lösningar föreslagits och tillämpats i praktiken.²⁰

Den praktiska tillämpningen måste under alla förhållanden se till dessa frågor och många flera. Men när frågorna en gång har besvarats, har man kommit fram till ett verkligt pris-system som inte har mycket gemensamt med den ursprungliga ”modellen”.

I och för sig är detta inget allvarligt fel. Man kan t.o.m. säga att om ”modellen” inte kan ge lösningen på de konkreta problemen är det för att den är oriktig och att det därför spelar föga roll om de verkliga priserna inte motsvarar denna på förhand uppgjorda modell.

Tyvärr kan man inte inta en sådan attityd, eftersom problemen som man utgick ifrån fortfarande finns där olösta. Det är ytterst nödvändigt att den socialistiska ekonomin använder ett ”meningsfullt” prissystem. Det är nödvändigt att detta prissystem är tillräckligt ”åskådligt” för att det som ter sig fördelaktigt efter en prisberäkning enligt detta system inte bara ska vara fördelaktigt för dem som utför beräkningen utan också för den nationella ekonomin. Det är nödvändigt att prissystemet inte övergår till subjektivism och att alltså priserna är ett uttryck för ”samhällskostnaderna”.

Men vad ska man göra för att åstadkomma något sådant? Debatten om priserna har inte spridit tillräckligt med ljus över frågeställningarna, även om det har varit dess avsikt, och av detta kan ganska avsevärda negativa följder uppkomma.

VI. Några följder av prisdebatten

Det faktum att debatten bara har bidragit svagt till en lösning av de från början ställda problemen har haft negativa följder på den praktiska ekonomins område, i synnerhet på den löpande beslutsnivån. Att prisproblematiken har debatterats och varit i blickpunkten under så lång tid bland ekonomer och ledare i Europas socialistiska länder beror naturligtvis inte bara på ”teoretiska” skäl. Det har förhållit sig så, vilket vi också erinrade om i början av denna artikel, därför att problemet har varit brännande.

Det finns och kommer att finnas kvar, ibland ytterligt tillspetsat, allteftersom det gamla prissystemet ”föråldras”, så att priserna ännu mindre svarar mot aktuella produktionsförhållanden.²¹ Visserligen har det sedan tio år tillbaka skett stora förändringar inom priserna, men det är ändå inte alldeles säkert att vare sig de prisjämkningar som beslutats efter debattens början eller de påbörjade reformerna alltid har haft en gynnsam inverkan, så att prisstrukturen bättre kommit att uttrycka de verkliga samhällskostnadernas struktur.

Vi har sett att de ”allmänna regler” som har väglett de olika reformerna är ytterst empiriskt baserade och att deras teoretiska underlag alltså är svagt. Detta förklarar att debatten om

²⁰ För att visa på vilket sätt frågeställningarna ovan fungerar i praktiken kan några exempel citeras: I Tyska Demokratiska Republiken var fram till 1:a april 1964, då ett nytt prissystem för energiprodukter trädde i kraft, priset på brunkol räknat i ton detsamma för alla kvaliteter av varan: 3,51 DM som ren råvara och 16,56 DM i form av briketter. Efter april 1964 räknade man med ett flertal olika kvaliteter av brunkol med en prisvariation mellan 6 och 9,2 DM för ren råvara och 30 till 42 DM för ett ton briketter (Tarnovskilj, Nr 60). Kvaliteten fastställs genom brunkolens olika kalorivärden. Efter införandet av de nya priserna som också väl att märka innebär en generell prishöjning, gick industrins totala energikonsumtion ner. (Lefranc, Nr. 37, s. 88).

²¹ Vi har påpekat att utgångspunkten för prissystemet i Sovjetunionen fram till de allra senast åren har varit 1926-27 års priser; vilka förändringar som än har skett i den individuella prissättningen sedan den tiden har ändå den belastning som dessa utgångsvärden inneburit för ekonomin i helhet varit mycket svår. I DDR var prisbasen fram till den senaste prisreformen 1937 års priser för maskinindustrin och 1944 års priser för energisektorn (Lefranc, Nr. 37, s. 80).

priserna fortsätter och att man fortsätter att söka en mera fördjupad teoretisk analys. Detta förklarar också att nästan alla de europeiska socialistiska länderna har en "egen formel" för hur prissystemet ska byggas upp.

Skillnaderna mellan prisstrukturen och kostnadsstrukturen ökar, eftersom "reglerna" av en mängd praktiska skäl (av vilka vi har uppehållit oss vid de viktigaste) inte har kunnat tillämpas på ett enhetligt sätt. Följaktligen har man inte lyckats åstadkomma den önskvärda helheten i prissystemet.

En sådan situation kan endast inverka negativt på effektiviteten i det ekonomiska systemet, framför allt när de reformer som gäller företagets styrning gör att företagen får ännu större självbestämmande och alltså självständigt måste fatta allt flera beslut, även vad gäller investeringar, hela tiden på basis av det prissystem som bestämmer den relativa penninglönsamheten i de olika alternativen. På detta sätt är samhällsekonomin mycket känsligare än förut för prissystemets svagheter.

Även om prissystemet efter de förändringar som genomförts har gjorts aktuellare och även om vissa brister har avhjälpts är man fortfarande långt från det från början eftersträvade målet. Debatten avsåg i själva verket något annat än bara en "modernisering" av priserna. Det är något annat som behövs: produktivkrafternas utveckling mångdubblar på ett lavinartat sätt antalet tekniska och ekonomiska alternativ att ta ställning till. Dessutom ökar utvecklingen på ett sätt som saknar motsvarighet i historien de direkta och indirekta konsekvenserna av de olika alternativen. Där förut de begränsade tekniska möjligheterna och även problemens brådskande karaktär *framtvingade* lösningar (dvs. i praktiken inte gav något utrymme för olika alternativ) är idag läget ett helt annat. För genomförandet av vilket större projekt som helst kan man nu välja mellan ett stort antal möjligheter och man kan ta till hjälp hundratals företag som levererar utrustning och maskiner, mot förut ett eller två företag i en liknande situation.²² Det är av den anledningen som det är nödvändigt att man förfogar över fungerande kalkyleringsmöjligheter. Om sådana saknas har man ingen möjlighet att välja i rätt riktning, vilket inte är detsamma som att det planerade projektet inte kommer till stånd, men det kommer att kosta landet mycket mera än om man hade kunnat skapa en fungerande planering. Det slöseri som kan vara resultatet av detta försenar nationalinkomstens tillväxt och bromsar ett höjande av levnadsstandarden.

Oriktigt satta priser och en felaktig uppfattning av vad "kostnaderna" omfattar, kan systematiskt resultera i ett slöseri av resurser som inte går att se, så att konsekvenserna inte märks förrän de får oroväckande proportioner.

De gamla prissystemen och de uppfattningar som låg till grund för dem ledde också till att besparingar av den levande arbetskraften som är *direkt* nödvändig för varje produktion²³, samtidigt som de tenderade att bortse från tidigare utförda arbetsbesparingar²⁴ och inte lät de

²² Ett exempel: för att bygga oljeraffinerikomplexet i Schwedt i DDR togs produkter från över 3 000 företag i anspråk (Lefranc, Nr. 37. s. 89).

²³ I tron att bara den levande arbetskraften är värdeproducerande ansåg många att man kunde dra som konsekvens av detta att det bara är denna form av arbetsskatt som det gäller att spara maximalt.

²⁴ Ett positivt resultat av debatten har alldeles säkert varit att den har riktat uppmärksamheten på den tidigare uppfattningens orimligheter. P. Bunic skrev 1965: "Man kan inte tillåta att en mängd företagsanställda ska kontrollera arbetarnas närvaro på arbetsplatserna, när man samtidigt inte håller räkning på den tid maskinerna står stilla; att man nogsam avräknar varje kopek i lön samtidigt som fonder för investeringar som är hundra gånger viktigare ges ut utan den nödvändiga kalkyleringen; att hela ämbetsverk bara arbetar på upprättandet av normer för den levande arbetskraften, när samtidigt kalkyler över lönsamhetsnormer och det investerade

ekonomiska fördelarna av en snabb omsättning av produktionskapital eller kapitalets fulla utnyttjande framstå klart.

Denna syn på problematiken och denna uppfattning om prissystemet leder till ett ökat slöseri allteftersom arbetets teknologisering, dvs. storleken på det per arbetare investerade kapitalet ökar. Prissystemets oriktiga utformning har verkligen sin del i ansvaret för den avstanning som de senaste tio åren har kunnat observeras inom den ekonomiska tillväxten i de mest industrialiserade socialistiska länderna i Europa²⁵, även om det inte har varit den enda anledningen, eftersom det här gäller en ytterst komplex företeelse som inte kan förklaras i denna artikel.

Det råder inget tvivel om att prisdebattens begränsade resultat oavsett vilka de andra faktorernas inverkan kan ha varit²⁶, har haft en negativ inverkan på ekonomins funktionsduglighet, eftersom ju mera ekonomin växer ut i komplexitet, desto nödvändigare är det att man har funktionsdugliga och exakta mätningmetoder.

Men också den relativa orörligheten i debatten om priserna ger negativa följder på den teoretiska eller ideologiska nivån. Det är nödvändigt att granska detta i detalj, särskilt för de resultat som utvecklandet av en teoretisk helhetsuppfattning kan ge, inte bara vad gäller prispolitiken, utan också ifråga om andra aspekter av ekonomins funktion. Detta för oss över till själva debattens problematik.

VII. Prisdebattens problematik

Som det konstaterades i början av denna artikel har ett av huvudskälen till att prisdebatten framkommit med så motsägande och oförenliga förslag och onöjaktiga resultat (i allmänhet erkänner man också detta) varit otillräckliga förstudier av problemen, vilket har haft till följd att de verkligt stora frågorna, dvs. de som är av avgörande betydelse, inte har framställts tillräckligt klart.

Ofta har det t.o.m. varit felformulerade frågor som ställts, i synnerhet de som stött sig på *Kapitalet*, och för vilka det har varit omöjligt att få fram användbara svar.

kapitalet och över produktionskapaciteten får komma av en slump och mera sällan" (Bunic, P., Nr 16, s. 22).

²⁵ I stort har dessa länder, trots att den årliga tillväxttakten av deras nationalinkomster klart har gått ner, fortfarande en lite snabbare ökning än de industrialiserade kapitalistländerna. Men under de senaste åren har tillväxttakten för dessa båda ländergrupper närmast sig betydligt. I de mest industrialiserade socialistiska länderna var tillväxtsiffrorna från 1958 som följer:

Nationalinkomstens årliga ökning

	Sovjet	Tjeckoslovakien	DDR
1958	12,5	8,0	11,0
1959	8,0	6,0	8,5
1960	8,0	8,3	4,6
1961	6,8	6,8	3,5
1962	5,7	1,4	2,2
1963	4,1	2,2	2,9
1964	9,0	0,9	4,5
1965	6,0	2,5	4,7
1966	7,4		

Före 1958 var siffrorna omkring 10-12 %; de har mer eller mindre kvarstått på den nivån i Rumänien, Albanien och Bulgarien, och har legat på 6-7 % (genomsnittet mellan 1961-65) i Polen och Ungern, med en tendens att sjunka i det senare landet år 1964 (4,7 %) och 1965 (2 %) (Källa: FN, Nr. 50, samt H.V. Babaikov, Nr. 7).

²⁶ Bland dessa faktorer bör nämnas en minskning av sparbenägenheten. Vissa år har denna minskning reducerat den absoluta storleken av det löpande sparandet.

Detta förklarade varför under det allra senaste skedet, då man gjort en sammanfattning av de dåtida resultaten och har kunnat konstatera hela debattens relativa orörlighet, man har frestats att lämna utgångspositionerna för att söka nya och som man hoppas mera fruktbara. Men ett sådant byte av utgångsposition kan ta många riktningar.

Antingen kan man komma att inse att det gäller att ställa andra frågor till *Kapitalet* än de som tidigare förekommit, dvs. att det gäller att uppställa en ny teoretisk problematik, alltså att ta upp den gamla problematiken till kritik. Eller också fastställer man att *Kapitalet* och Marx inte ger svar på de ”nya” problemen, och följaktligen frestas man att vända sig till de otaliga existerande tekniska ideologierna och tro att det väsentliga är att förse sig med ”effektiva ekonomiska hjälpmedel”.

Det finns flera vittnesbörd om att risken för detta inte är illusorisk. Vi kan t.ex. åter citera Csikos-Nagys tidigare nämnda artikel (ref.). Vi kan där utläsa två olika sorter av typiska förslag:

a) Csikos-Nagy skriver efter att ha påmint om hur prisdebatten utvecklades i början:

”Karakteriseras prisdebatten än idag av dessa speciella drag? Nej, långt därifrån. Prissystemet kritiserar idag inte längre för att priserna avviker ’godtyckligt’, antingen från värde eller från produktionspris. *Kritiken gäller främst prisernas orörlighet, prissystemets administrativa karaktär. Den främsta invändningen är att vi behandlar en företeelse som huvudsakligen är en ’marknadsfråga’ på ett administrativt sätt*” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 256, kursiveringar av förf.).

Det som alltså kritiserar i debatten är följande formulering: ”Hur ska man fastställa priserna, dvs. hur ska man planera priserna?” En fråga som det idag förefaller riktigare att ställa är denna: ”Hur ska man låta bli att fastställa priserna administrativt och låta marknadsmekanismerna spela in?”

b) På teoretisk nivå riktar debattens relativa orörlighet och i och med detta tendensen att bereda större utrymme för marknadens mekanismer ”de marxistiska ekonomernas intresse på de resultat som nåtts av deras icke-marxistiska kolleger” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 259) och författaren tillägger:

”Värdet är prisproblematikens nyckelfråga. Det är första tesen i den socialistiska pristeorin. Men bör inte denna tes revideras? Har inte gränsnytteskolans representanter rätt i det att de förkastar värdekategorin eller då de ersätter begreppet ’arbetsvärde’ med begreppet ’gränsnytta’? Denna fråga kan och måste besvaras från en praktisk utgångspunkt. Om alla åsikter och synpunkter på prislesteelsen kan bestämmas med hjälp av marknadens skiftande utseende är varje hänsyftning på värdet definitivt bara en sorts ideologisk presentation som man kan göra sig av med. Men om praktiken kan övertyga oss om att de väsentliga problemen kring prislesteelsen fått stå obesvarade, i de fall då man har frångått principen om kostnaden, kan utgångspunkten för den socialistiska pristeorin anses fastställd” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 259).

Csikos-Nagy själv anser att arbetsvärdeteorin ger ett tillräckligt svar, och att ”ingenting rättfärdigar att man bygger upp den socialistiska pristeorin på en ny grund” (Csikos-Nagy, Nr. 17, s. 265).

Men en sådan synpunkt är huvudsakligen ”akademisk”, så länge man inte med utgångspunkt från värdeteorin framkommer med ett begreppssystem som kan användas för att utarbeta en prisplanering inom den totalekonomiska planeringen, i den mån man önskar mera ”effektivitet” med marknadspriser än med planerade priser, vilket är den ståndpunkt som Csikos-Nagy och en del andra ekonomer i de socialistiska länderna intar.

I några av dessa länder blir den roll som marknadspriserna får spela i den ekonomiska

praktiken allt större. Så är förhållandet, som vi har sett, i Ungern, i detta lands pågående reform av företagslednings- och driftssystemet. I Ungern har företagen numera rätt att låta priserna variera ganska mycket och rätta sig efter tillgång och efterfrågan. Så är det också i Tjeckoslovakien, där på grund av de beslut som fattats under senare år, priserna för ett flertal varor också har upphört att planeras centralt (Jiri Kosta, Nr. 27, s. 146).

I Sovjetunionen ställs problemen inte på samma sätt. Debatten fortsätter där och det förekommer både synpunkter som är för ett införande av marknadspriser, och helt motsatta synpunkter. Under 1966 har en liten grupp sovjetiska ekonomer uttalat sig för konkurrens och marknadspriser och fastslår att de priser som fastställts centralt är skadliga för ekonomins goda funktion. Denna ståndpunkt intogs framför allt av Lisitjin i *Novy Mir* och av B. Rakitskij (Nr. 56). Denna ståndpunkt har bekämpats av många författare, främst Kronrod (Nr. 36) och A. Batjurin, vicepresident för Gosplan (Nr. 8).

Att frågan om arbetsvärdeteorins giltighet har kunnat tas upp i de termer som har skett i Csikos-Nagys text, där det frågas om det inte vore riktigt att ändra den socialistiska pristeorin efter nya utgångspunkter och därvid stödja sig på begreppet ”gränsnytta”, visar i hur hög grad grundproblematiken varit otillräckligt och hur den nuvarande problematiken fortfarande är det.

Problemet med en vetenskaplig teoris giltighet kan naturligtvis inte lösas genom att direkt stödja sig på den dagliga praktikens problem och svårigheter, även om det är frågan om praxis för planeringsorganen. Kriteriet för en vetenskaplig teoris giltighet måste komma av den teoretiska praktiken, det kan inte komma av den tekniska praktiken. Det går inte bättre att direkt bedöma ”arbetsvärdeteorin” vetenskapliga giltighet på grundval av en eller annan svårighet inom den ekonomiska tekniken, än det går att bedöma giltigheten av diverse teorier om materiens elementära struktur på grundval av svårigheterna vid dessas tekniska utprovning, eller än det går att bedöma ett teorem i geometrin på grundval av mätningar med faktiska objekt.

Övergången från en vetenskaplig teoretisk nivå till en teknisk praktik kräver ett parallellöpande tillvägagångssätt på basis av dels teoretiska begrepp och dels tekniska begrepp inom den direkta praxisen. Det som man vanligen benämner den vetenskapliga teorins ”verifiering” och som alltså avser *den tekniska tillämpningen* av teoretiska begrepp, dvs. *det praktiska igångsättandet*, kräver ett ”förverkligande” av de teoretiska begreppen, både de begrepp som verkar på verklighetens engångshändelser, och de *tekniska* begrepp som gör det möjligt att upprätta fungerande situationer (mätningar, kalkyler, etc.) och att fixera deras begränsning i tillämpningen.²⁷

Detta betyder inte att de teoretiska begreppen i avsaknad av detta dubbla tillvägagångssätt på det praktiska planet, inte skulle kunna åtminstone påverka en del effektivt praktiskt handlande. Ett praktiskt handlande kan i själva verket igångsättas genom dels en intensifierad empirisk bearbetning och dels allmänna teoretiska begrepp, som kan tjäna som en vägledning för utvecklingen. Men med detta bortser man, hur effektivt systemet än kan förefalla vid en viss tidpunkt, från skälen till dess framgång, och följaktligen också dess praktiska begränsning (i rum och tid): så snart dessa okända gränser har överskridits kommer man att riskera ett oundvikligt bakslag. Detta system kan i varje fall vare sig bekräfta eller upphäva den teoretiska uppfattning som det grundar sig på.

²⁷ För uttrycket ”den vetenskapliga teorins giltighet”, se L. Althusser, Nr. 2.

Det är endast en korrekt differentierad behandling av teoretiska begrepp i både empiriska och tekniska begrepp, som kan resultera i en *enhet* mellan teorin och praktiken. Denna enhet kräver först och främst att innehållet utvecklas på det teoretiska planet. Debatten om priserna har inte bidragit till en sådan utveckling på debattens eget område, därav dess relativa stagnation. Av detta följer också, allvarligt nog, ett tvivel på den vetenskapliga giltigheten av vissa grundläggande teoretiska begrepp inom marxismen, och tendensen att på ett icke-dialektiskt sätt framställa problemen med de eventuella förbindelserna mellan marxistisk och icke-marxistisk teori på prissättningens område.

Vad gäller de icke-marxistiska teorierna, är problemet inte som några av de i debatten ställda förslagen vill ha det till, att acceptera eller förkasta dessa teorier i sin helhet eller att låna vissa av deras slutsatser i fristående form. Problemet består i att företa en (i vetenskaplig betydelse) kritisk analys av dessa teorier, dvs. påvisa deras utgångspunkter, den struktur som förutsätts för de begrepp som de begagnar sig av, och därefter att göra en bedömning av betydelsen av deras olika slutsatser.

På så sätt är det möjligt att påvisa teoriernas apologetiska attityd, alltså frånvaron av vetenskaplig grund för deras försök att förklara det kapitalistiska produktionssättet och på samma gång avslöja var de olika delåtgärderna verkligen hör hemma. Det är för övrigt i var de hör hemma och i fastställandet av deras begränsning inom det gällande ideologiska systemet som deras ickevetenskapliga karaktär ligger gömd.

För analysen av prisernas betydelse för den löpande ekonomins fungerande, och det inflytande ett givet prissystem har som ekonomiskt kalkylinstrument, är det vetenskapligt berättigat att utröna i vilken mån och inom vilka gränser de icke-marxistiska teorierna har kommit fram till vissa slutledningar, som då de omtolkas av marxismen kan hjälpa till att på teknisk nivå utforma en prispolitik. Detta är ett viktigt område för kritisk analys, men det kan inte göras fruktbart om man inte använder sig av en underbyggd teoretisk problematik, om man inte bara i *Kapitalet* vill se en källa för ”lösningar” som direkt kan tillämpas, utan uppfattar detta verk som en vetenskaplig begreppsstruktur som kan tjäna som en utgångspunkt för att utarbeta de nödvändiga tekniska begreppen för en ekonomisk praxis, i synnerhet en ekonomisk praxis för samhällsorganisation under övergångsstadiet mellan kapitalismen och socialismen.

Det första villkoret för all vetenskaplig tolkning och för varje igångsättande av olika förslag från de icke-marxistiska teorierna är att man avslöjar de ideologiska och apologetiska grunderna för dessa teorier och att man därefter fastställer dessa förslags begränsning, som bestäms av själva det begreppsområde där de har formulerats. Det finns en klar tendens hos vissa marxister att acceptera vissa icke-marxistiska teoretiska förslag utan att ta hänsyn till dessa förslags förutsättningar.²⁸

Så har alltså insikten gått förlorad att det begreppssystem som dessa förslag utgår från inte är ett vetenskapligt system. Detta system består av en mängd hypoteser som i centrum sätter konsumenten på jakt efter ”behov” som står utanför varje produktionssammanhang. Det maximala tillgodoseendet av dessa ”behov” får vara kriteriet för den ”ekonomiska förnuftigheten”. Ett sådant begreppssystem kan inte förklara något produktionssätts fungerande, vilket inte hindrar att en del av de förslag som framkommer därur kan ha en viss

²⁸ I Frankrike har t.ex. Maurice Godelier i sin bok om den ekonomiska rationalismen (Nr. 25) accepterat en rad förslag som härstammar från Pareto och som har vidareutvecklats av de främsta bland teoretikerna kring *Welfare Economics*-teorierna utan att kritiskt analysera dessa tillräckligt på djupet.

giltighet. Men gränserna för denna likgiltighet är mycket snäva, vilket också har klarlagts under de senaste åren, t.o.m. av ekonomer vars ideologiska positioner inte har något gemensamt med marxismen, t.ex. T. C. Koopmans (Nr. 32), William J. Baumol (Nr. 10), G. C. Archibald (Nr. 3), E. J. Mishan (Nr. 49), och många andra.²⁹

Att man har frestats att i *Kapitalet* söka efter ”regler” eller ”formler” för prissättning, ”regler” som kan komma att jämföras med andra regler som lånats från diverse andra system för ekonomiskt tänkande beror på att man i *Kapitalet* har velat se en ”pristeori” på samma plan som de icke-marxistiska uppfattningarna och som alltså skulle kunna ”bedömas” enbart efter den rådande ekonomiska praxisen. När man går så tillväga bortser man från att *Kapitalets* pristeori oskiljaktligen hör samman med helhetsstrukturen inom det marxistiska tänkandet; man bortser alltså från att marxismen som filosofi är en teori om sambandet mellan den teoretiska praktiken och andra praktiska nivåer, och som historievetenskap är en teori om produktions sättet, dess struktur, dess tillkomstlagar och utvecklingslagar och dess upplösningslagar, och vidare, en teori om samhällsklasserna och klasskampen. Det är inom denna teoretiska struktur som den marxistiska värde- och pristeorin har sin plats och sin mening och inte i pragmatismens teoretiska tomhet.

Det är därför man inte kan ställa frågan om den marxistiska värde- och pristeorins giltighet samtidigt som man intar en mycket snäv ”ekonomisk praxis”-hållning.

På denna nivå, som inte har något att göra med vetenskap, d.v.s. beskrivning och förklaring, är det i själva verket lätt att påvisa likvärdigheten mellan de praktiska slutsatser man kan dra från en pragmatisk eller empiricistisk tolkning av den marxistiska pristeorin, och de slutsatser man kan dra från ett antal andra, tillräckligt konsistenta teorier.

Antirás Brody har t.ex. genom att analysera den enkla reproduktionens villkor, visat att man ur Leontievs uppställning av de avgörande produktionssambanden kan dra slutsatsen att priser som ”baserats på arbetsvärde” utgör ett tillräckligt ekonomiskt kalkyleringshjälpmedel, eftersom de garanterar systemets fortsättning under tekniskt optimala omständigheter (A. Brody, Nr. 15, s. 58-60). Men han påpekar också att vid en sådan strukturindelning är det möjligt att bygga upp ett prissystem med vilken vara som helst som ”värdenorm”. Detta system skulle ha samma ”praktiska egenskaper” som ett som baserar sig på arbetsvärde, eftersom prisets radius vector* kommer att vara densamma, så när som på en multiplikationsfaktor (prisstrukturen kommer alltså att vara enhetlig).

* *Radius vector* = linje från en fixerad punkt, särskilt linje från ett koordinationssystemets origo ö.a..

Brody analyserar sedan villkoren för den utvidgade reproduktionen och visar att ”produktionspriset” spelar samma roll som arbetsvärdet. Han visar också att för att beräkna dessa produktionspriser kan man lika gärna utgå från ”arbetskostnader” som ej innehåller några materialkostnader; man får ändå samma prisstruktur (A. Brody, Nr. 15, s. 63). På liknande sätt visar han samtidigt som han redogör för de formella villkoren för vinstprocenten att den vinst som svarar mot Marx' definition är lika med den tillväxetsiffra i ekonomisk jämvikt som Von Neumann har definierat (A. Brody, Nr. 15, s. 64). Av detta drar han slutsatsen att för de *praktiska* följderna kan ekvationerna översättas till arbetsvärdetermer lika väl som till gräns-

²⁹ Det finns i A. N. D. McAuleys artikel (Nr. 40) en mycket fin kritik från en icke-marxistisk synvinkel av *Welfare Economics* grundförutsättningar. Denna kritik pekar på de mycket snäva gränserna för *Welfare Economics*-”teoremens” giltighet. I synnerhet att det bland dessas grundförutsättningar finns produktionsvillkor som inte stämmer med dagens, eftersom de underförstår en form av kontinuitet för produktionsmekanismerna, och ingen minskning av marginalkostnaderna inom alla industrigrenar, samt inga yttre kostnader, etc.

nyttetermer eller programmeringsspråk.

De fundamentala skillnaderna mellan Marx teoretiska uppfattning och ”pristeorierna” framkommer inte direkt på ”praktisk priskalkyleringsnivå”, dvs. då det gäller att direkt tillämpa de olika ”formlerna” utan på tolkningsnivå, dvs. på en vetenskaplig nivå:

1. Vad Marx' analyser främst klarlägger är själva anledningen till värdets, dvs. prisernas existens, m.a.o. skälen till att i en del samhällsformer varorna rätt och slätt är produkter, medan de i andra samhällsformer blir handelsvaror med ytterst känsliga prissättningsegenskaper. Marx förklarar detta med att det finns givna samband mellan dels de olika varuproducenterna, och dels mellan dessa och deras produkter. Det är dessa samband som framkommer i form av värde och som gör arbetet till ”värdeproducerande” ur samhällets synpunkt, vilket upphör att gälla när dessa produktionssamband inte längre är givna, då också själva priserna försvinner. Det är i denna mycket exakta betydelse som det arbete som är knutet till en *viss struktur av samhälleliga relationer* är källan till värdet.
2. Marx' analys är dessutom den enda som kan ge en förklaring till det historiska, ekonomiska och sociala skeendet i stort, det skeende som är bestämmande för de överförda formerna av värde och sambanden mellan prisstrukturen och produktionsförhållandena. Detta är utgångspunkten för en undersökning om arbetskraftens speciella karaktär av handelsvara, som är grundläggande för klassambanden i det kapitalistiska samhället, vilket i sin tur förklarar varför förändringar av arbetskraftens pris eller arbetstider är föremål för en intensiv social kamp, vars utgång bestämmer prissystemets förändringar och produktivkrafternas utvecklingsform.
3. Marx' fullt utvecklade analys ger en förklaring till prisbildningen inom det kapitalistiska produktionssättet och utgör den nödvändiga grunden för en pristeori som ska gälla för övergången från kapitalismen till socialismen.³⁰

Marxismen ger både en värde- och en pristeori och en enhetlig samhällsteori, i stånd att förklara samhällsuppbyggnadens speciella karaktär och lagarna för dess funktionssätt och förändringar. De icke-marxistiska ”pristeorierna” ger däremot i bästa fall en av de möjliga *beskrivningarna* av de för ögonblicket rådande prissambanden, och detta under vissa ”förutsättningar”. De ”förklaringar” som dessa teorier ger gäller inte reella sociala samband utan snarare psykologiska kategorier (”människan som söker efter nya behov”) eller tekniska kategorier som är fristående i en ideologisk tomhet, dvs. inte kan insättas i någon analys av den historiska process som de bidrar till, utan tvärtom döljer deras art, när de inte helt enkelt förnekar all utveckling genom att hänvisa till en ”allmän ekonomi” utanför historien och tiden.

Vi ska lämna detta problem och diskutera de brister i problematiken som framkallat en avstanning i prisdebatten och som har givit just de formuleringar som vi har gått igenom.

VIII. Värdeteorin och prisplaneringen

Det finns många aspekter på bristerna i problematiken som alla hänger samman, men det förefaller riktigt att säga att den främsta aspekten på dessa brister är den oftast empiristiska metodiken i den diskuterade problematiken. Man har istället för att i *Kapitalet* söka en utgångspunkt för en förklaring och en teori (som delvis fortfarande återstår att formulera) där sökt praktiska svar på praktiska frågor. Man har sett de grundläggande tankarna i *Kapitalet* som empiriska begrepp för empiriskt mätbara ting och inte som teoretiska begrepp för att

³⁰ Härigenom uppfylls Engels krav då han en gång skrev: ... ”Det är tack vare Marx' upptäckter som socialismen har blivit en vetenskap, som det nu gäller att utveckla i alla detaljer” (Nr. 21, s. 58).

beskriva teoretiska ting.

Därför har man inte med utgångspunkt från *Kapitalet* och framför allt dess metod och teoretiska begrepp försökt formulera de nödvändiga vetenskapliga begreppen för att helt kunna se och bemästra problemen vid övergången från kapitalismen till socialismen.

1. Värde och arbete som är samhällsnödvändigt

Då man försöker att direkt ur *Kapitalet* utläsa ”regler” eller ”modeller” för prissättning i övergångsekonomierna har man alltså ställt fel frågor till detta verk, på vilka det inte finns något svar, eftersom *Kapitalet* avsåg något helt annat.

Eftersom ett av de givna syftena är ett prissystem som gör det möjligt att kunna beräkna de minimala samhällskostnaderna för produktionen, har man först ställt följande fråga: *Hur ska man kunna mäta de samhällsnödvändiga kostnaderna?* I allmänhet har man trott att det går att få svaret ur *Kapitalet*: *Genom att värdera produktionen efter dess ”värde”.*

Av detta följer ytterligare en fråga: *Hur ska man företa denna värdering.*

Också här har man trott att ett svar står att finna i *Kapitalet*: *Genom att beräkna de arbetstimmar som i verkligheten åtgått för olika produkters framställande.*

Sedan har man trott att det går att multiplicera dessa arbetstimmar med de reella lönerna plus en viss ”nettovinst”, som uträknats med olika mer eller mindre komplicerade metoder. Detta beräkningssätt har också sitt ”rättfärdigande” i en viss ”läsning” av Marx' analys av den kapitalistiska ekonomins funktionssätt.

Det har framför allt förefallit viktigt för dem som har studerat Marx på detta sätt att söka prisernas gemensamma grund, dvs. *de reglerande storheterna* inom kapitalismens reproduktionsprocess (värde, produktionspris eller andra storheter av samma slag). Denna gemensamma grund har ansetts utgöra den representativa prisnivån för samhällskostnaderna, medan de andra prisnivåerna har ansetts utgöra enstaka undantag eller dåliga lösningar, som är ”missbildningar” som måste avlägsnas från den socialistiska ekonomin, vilket kan ske genom att priserna planeras och inte är utlämnade åt marknaden prisfluktuationer.

Bristerna i en problematik av en så empirisk karaktär syns tydligt när man ställer frågor kring de grundläggande tankarnas position i *Kapitalet* och i synnerhet de åsikter som vi nyss har gått igenom.

Vi ska först ta begreppet ”den för samhället nödvändiga arbetstiden” och ta dess ställning i *Kapitalet*. Medan den empiristiska problematiken (som i *Kapitalet* vill finna *direkta svar* på ekonomisk-tekniska frågor) sätter likhetstecken mellan det för samhället nödvändiga arbetet och den empiriskt konstaterade arbetstiden, kan man genom en lösning som förkastar den empiristiska illusionen tvärtom *se* att dessa två begrepp betecknar *helt skilda saker*.

Begreppet ”för samhället nödvändig arbetstid” är oändligt mycket mera vitt förgrenat än begreppet ”empiriskt konstaterad arbetstid”, eftersom det särskilt syftar på produktmängden ställd mot samhällsbehoven. Denna sista term betecknar vare sig ett empiriskt eller ett ideologiskt begrepp av typen ”de mänskliga behoven” utan ett teoretiskt begrepp som har en exakt betydelse inom ramen för *Kapitalets* strukturindelning och som man måste finna en motsvarighet till för den teori som gäller övergången från kapitalismen till socialismen.

Man kan inte påstå att man har lyft fram begreppet ”den för samhället nödvändiga arbetstiden” ur dess teoretiska sammanhang om man inte samtidigt avstår från att intressera sig för de totala varumängder som produceras, för att i stället intressera sig för endast medel-

kostnaderna för en viss produkt räknat i arbete.

En sådan inställning kan inte föra långt vare sig i teorin eller i praktiken. Särskilt om det problem man vill lösa gäller priser typiska för de samhälleligt nödvändiga kostnaderna, är det omöjligt att analysera problemet genom att uppskatta varje kostnad tagen för sig. Problemet kan inte beaktas annat än genom att klargöra sambandet mellan olika parallella produktionsmoment, alltså även med beräkning av de framställda mängderna och de totala samhällsbehoven.

När det gäller att utföra kalkyler *för framtiden* har den nuvarande medelkostnaden i arbete ingen alls betydelse eftersom den framtida kostnaden för varje produkt kommer att bero på hur man förfar *under framtida år*; man kan inte välja dessa förfaranden inom ramen för en planering om man inte samtidigt kan fastställa vilken arbetstid som måste vara nödvändig för samhället för varje produkt och sedan ge produkten precis denna arbetstid. Här frångår man t.o.m. det område där det behövs arbetstidsberäkningar på samhällsnivå, och dessutom tillämpade av arbetsbesparing.

De försök att med hjälp av kalkyleringsmetoder (dvs. utan att först komma fram med de rätta teoretiska begreppen) ”minska” den empiriskt använda arbetstiden i produktionsprocessen till en ”för samhället nödvändig arbetstid” i samma process, är helt och hållet förgäves. Och ännu mera förgäves är de försök vid vilka man utför beräkningar av ren arbetstid som om det vore detsamma som för samhället nödvändig arbetstid. Dessa kalkyler kan aldrig ge önskat resultat, t.ex. hur man bör använda det disponibla investeringskapitalet, inom vilka branscher man bör investera, och vidare, inom vilken bransch det är att föredra ur samhällssynpunkt att åstadkomma en arbetsordning. För att kunna svara på alla dessa frågor måste man använda sig av begreppet ”för samhället nödvändig arbetstid” och använda det rätt, (dvs. att begreppet anpassas *till just den samhällsformation det gäller*) och att med utgångspunkt därifrån uppställa de nödvändiga empiriska begrepp som sedan måste konkretiseras.

Med utgångspunkt från de misstag som ett empiristiskt läsesätt av *Kapitalet* har belastat prisdebatten med just vad gäller de grundläggande begreppen ”för samhället nödvändig arbetstid” och ”produktionsvärde” är det lämpligt att åter gå in på vissa teoretiska synpunkter som ofta återkommer i prisdebatten i övergångsekonomierna från kapitalismen till socialismen.

Det har ofta formulerats analysresultat där det är den *i verkligheten* använda arbetstiden för en varas framställning som bestämmer ”storleken av dess värde” på ett ”mekaniskt sätt”, dvs. ungefär som om man skulle beräkna den vattenmängd som åtgår för att fylla ett kärl genom att mäta den tid det tar att öppna en kran och fylla kärlet multiplicerat med antalet liter som levereras per minut.

Tolkningar av detta slag döljer vad de i själva verket är –och de motsättningar de leder till – med hjälp av undersökningar av kvantiteten av ”individuell prestation” hos arbetarna i produktionen, eller uppskattningar av ”kvalitet” i de skilda arbetsmomenten. Så länge man fastnar i sådana uppskattningar, dvs. så länge man bara räknar med arbetets *tekniska* karaktär, kan man aldrig komma bort från en mekanisk tolkning av värdets bestämmande genom arbetstiden: eller annorlunda uttryckt, man kan inte se den grundläggande skillnaden mellan Marx och Smith och Ricardo. Man nöjer sig alltså med att i Marx se en vetenskapsman som bara har ”förbättrat” värde- och pristeorierna (främst tack vare dels analysen av lönen som arbetskraftsvärde och dels produktionspristeorin) och inte som en vetenskapsman som har ställt värde- och pristeorin *på ett helt annat plan* än sina s.k. ”föregångare”.

Annorlunda uttryckt utelämnar detta tolkningssätt (som är grunden för ”mätning av värdet” på basis av den empiriskt fastställda arbetstiden eller på basis av den i verkligheten använda arbetstiden och de prissystem som *direkt stödjer sig på* denna mätning) ett av Marx viktigaste bidrag till den ekonomiska vetenskapen, nämligen att den skenbara egenskap som arbetet har att skapa värde inte är en ”egen” egenskap utan en samhällelig egenskap, vilket bl.a. innebär:

a) Att man alltid måste skilja mellan arbetets produktiva karaktär i teknisk betydelse och dess produktiva karaktär i *ekonomisk betydelse*.

I den första betydelsen menar man ett konkret arbetes karaktär av producent av nyttovärden. Denna produktivitet mäts i tekniska termer, dvs. i form av ett samband mellan det antal arbetstimmar som verkligen åtgår och den mängd produktion som därvid erhålles.

Med ”i ekonomisk betydelse” menar man ett abstrakt arbetes karaktär av bytesvärde. I ekonomisk betydelse bestäms arbetets produktiva eller icke-produktiva karaktär av de sociala sambandens sammanställning. För det kapitalistiska produktionssättet är bara det arbete som deltar i överskottsproduktionen ett ”produktivt” arbete.

b) Att det är själva arbetsprocessens struktur insatt i en viss social inramning som bestämmer arbetets produktiva eller icke-produktiva karaktär. Från det ögonblicket då ett arbetskollektiv står mot produktionsmedlen i den kapitalistiska storindustrin är det inte vars och ens arbetsuppgift inom detta kollektivarbete som avgör det egna arbetets produktiva karaktär, utan arbetskollektivet.³¹ Detta är en annan aspekt på ett strukturalistiskt bestämmande av huruvida arbetet är produktivt eller icke-produktivt.

c) Att vad som ger ”värdet” inte är ”arbete i allmänhet” och att därför produktionen inte är ett resultat av en ”övergående orsak” utan av en ”strukturell orsak”.

d) Att storleken av det per arbetstimme producerade värdet i sig självt beror på de lokala samhällsförhållandena (och inte bara på produktionsförhållandena): det är detta som kallas ”samhällsbehov.”

e) Att en ”minskning” av den verkliga arbetstiden till den *för samhället nödvändiga arbetstiden* går genom hela samhällsstrukturen och alla dess instanser, vilket naturligtvis är riktigt vilken samhällsstruktur som än råder, även om denna inte också omfattar en handelsproduktion.

Därför är det nödvändigt att alltid vara på sin vakt mot en viss antropologisk ståndpunkt som prisar ”det mänskliga arbetet, som är värdeskapande och den enda källan till rikedomar”.³² Det är en ståndpunkt som även om den kanske inte är naivt empirisk, oftast försöker (jag ska här låna antropologins eget språkbruk) dölja att det värdeskapande arbetet alltid är ett ”alienerat” arbete, som är underkastat den egna produktionen och till slut alltid exploateras eftersom handelsproduktionen alltid är det viktigaste under kapitalistiska produktionsförhållanden. Långt ifrån att vara en symbol för människans herravälde över sina produkter är

³¹ Marx skriver också: ”Från det ögonblick ... då den individuella produktionen övergår till en samhällsproduktion, ett arbetskollektivs produktion, där de enskilda medlemmarna har medbestämmande av olika slag, mycket eller litet eller inte alls, förstoras alltså begreppen *produktivt arbete och produktiva arbetare*. För att vara produktiv är det inte längre nödvändigt att ensam gripa sig an uppgifterna. Det är nog att vara en del av arbetskollektivet, att fylla vilken som helt syssla i det.” (Marx, Nr. 44, s. 183-184)

³² I *Kritik av Gothaprogrammet* (Nr. 47) besvarar Marx denna ståndpunkt och skriver: ”Arbetet är inte källan till all rikedom. Naturen är lika mycket en källa till bruksvärdena (som ändå är den verkliga rikedom!) som arbetet, som i sig självt bara är ett uttryck för en naturkraft, den mänskliga arbetskraften... Bourgeoisin har synnerligen goda skäl till att vilja pådyvla arbetet denna *övernaturliga skapandekraft*...” (a.a. s. 17-18).

det ”värdeproducerande arbetet” symbolen för människans underordnande under sina produkter. Utvecklingen av en samhällsformation i riktning mot socialismen gör successivt slut på denna underkastelse och garanterar alltså att arbetet upphör att vara värdeproducerande, vilket kräver en höggradigt socialiserad produktion och en djupgående förändring av produktions sambanden.

Pris- och värdedebatten om samhällskostnaderna i produktionen, etc. samt dessa debatters relativa orörlighet visar några av de möjliga negativa följderna av ett empiristiskt läsande av *Kapitalet* och den antropologiska stridskraften som stöder denna läsart.

2. Pris och värde

Samma empiristiska problematik leder till att inte bara den för samhället nödvändiga arbetstiden, utan också värdet, produktionspriset, medelvinsten, etc. anses som *empiriskt konstaterbara* storheter, med efterföljande försök att *direkt* ”mäta” dessa storheter för att kunna använda sig av mätresultaten för att ”bygga upp” prissystem. Vilket naturligtvis inte kan leda någonvart.³³

Detta att lägga empirisk status till teoretiska begrepp har gjort att man inte har kunnat dra full nytta av det som Marx säger i *Kapitalet* om begreppet ”priser”, när det han säger är helt avgörande för sökandet av ett svar på prisdebattens frågor.

Man har alltför mycket uppmärksammat en del av de analyser som Marx har ägnat vissa empiriska kategorier som t.ex. priserna, vilket beror på hans utgångsständpunkters själva natur: om den för samhället nödvändiga arbetstiden och värdet betraktas som empiriska ting, som skymms av priserna (eller göms i dem) så betraktas dessa ting som de enda av betydelse; då hänförs priserna till ”företeelserna”, dvs. ”det oväsentliga”, för om man tar begrepp för verklighet så kan man svårligen förstå att den så kallade ”företeelsen” är verkligheten själv.

Marx ståndpunkt är inte att söka och att bakom priserna ”upptäcka en yttersta, grundläggande och enda avgörande verklighet”. Hans ståndpunkt är som bekant en helt annan: han har inte upptäckt utan *framställt* teoretiska begrepp, eller mera exakt uttryckt, framställt den teoretiska struktur som förklarar prisernas vara och deras *storheter*. Dessa begrepp: ”abstrakt”, ”arbete”, ”för samhället nödvändig arbetstid”, ”värde”, etc., utgör alltså en teoretisk struktur vars olika termer är bestämmande för varandra. Man kan alltså inte *empiriskt* isolera något element därur. De grundläggande begreppen, som ”den för samhället nödvändiga arbetstiden”, ”värdet”, ”produktionspriserna”, etc., är de sammanbindande punkterna i denna struktur. Vad de står för är samtidigt produktionsförhållanden och ”reglerande storheter”, vars direkt ej mätbara betydelser avgörs av samhällssambanden i helhet.

Dessa ”reglerande storheters” ställning inom pristeorin kan liknas vid ”gravitationscentra” inom fysiken. Ett gravitationscentrum existerar inte i sig självt som en empiriskt konstaterbar ”verklighet”. Det är en *geometrisk position* som bestäms av en struktur och som inte visar sig mera än genom sin effekt. Detta innebär inte att man måste känna till alla dess effekter för att fastställa gravitationscentrums position. Tvärtom räcker det, vilket är känt sedan Arkimedes, att känna till strukturen för att kunna fastställa dess gravitationscentrum och dess verkan.

³³ De försök som har syftat till att inom det kapitalistiska systemet mäta vissa empiriska storheter som ungefär stämmer med *Kapitalets* teoretiska tankar, som t.ex. ”produktionspris” och ”medelvinst”, är naturligtvis av helt annat slag. Här rör det sig om *mätningar som utförs på basis av givna priser och inte mätningar av andra empiriska storheter än priserna*. Det är av detta skäl som det historiska studiet av prisutvecklingen inom kapitalismen kan vara av betydelse: för att göra det möjligt att studera vissa storheters objektiva tendenser inom en social form där dessa storheter spontant framkommer ur bestämda konkreta kategorier.

Vad gäller vårt problem är det, i avsaknad av konkreta redan naturligt uppkomna priser (vars samband med de reglerande storheterna man kan söka om man uppställer begrepp för dessa), helt förgäves att försöka att empiriskt mäta motsvarigheterna till den för samhället nödvändiga arbetskraften, värdet, produktionspriserna, etc. genom att direkt mäta konkreta storheter.

Vad som främst är nödvändigt i de samhällen som befinner sig på ett övergångsstadium mellan kapitalismen och socialismen, är att när det inte finns något naturligt uppkommet pris-system, istället skapa de teoretiska begrepp som gör det möjligt att åstadkomma en reglering av den utvidgade reproduktionen och en förändring av samhällsförhållandena, och att finna de lagar som gör att man kan spara så mycket socialt arbete som möjligt. Det är dessa teoretiska begrepp och kännedomen om dessa lagar som kommer att göra det möjligt att bygga upp ett prissystem som motsvarar kraven under ett sådant samhälles utveckling och som motsvarar de politiska avsikterna; om det kan finnas ett sådant prissystem.

Om man inte går den vägen riskerar man att förr eller senare frestas att uttala sig till fördel för ett ”återupprättande av marknadspriser”,³⁴ dvs. återupprättandet av en objektiv struktur där det inte längre är nödvändigt, eller möjligt, att underställa samhällsutformningen bestämda politiska målsättningar, eftersom denna utveckling sker naturligt genom själva den struktur som tillåter ett ”återupprättande av marknadspriserna”.

Men återupprättandet av marknadspriserna är logiskt sett inte mera än det första steget i riktning mot ”reglerande storheter” som fungerar på ett naturligt sätt. Dessa priser ger inte de väntade resultaten, om det inte finns verkliga marknader, inte bara för konsumtionsvaror, utan också för produktionsmedel och för produktionskapital och arbetskraft. Därav kommer sig de successiva omfördelningarna inom t.ex. den jugoslaviska ekonomin, vars egen logik tvingar den att skapa alla dessa marknader, alltså de produktionsförhållanden som marknadens existens kräver.³⁵ Historiens ironi gör att dessa produktionsförhållanden mer och mer hindrar produktivkrafternas utveckling, så att det hela inte leder till vad många trodde att det ska leda till. Dess yttersta konsekvenser kan bara bli en kombination av monopolistiska och statskapitalistiska strukturer.³⁶

För att inte ge sig in på ett sådant äventyr är den enda vägen som leder till framsteg för övergångsekonomierna alltså att skapa sådana begrepp som Marx kallar kapitalismens ”reglerande storheter” och att få dem att fungera i samhället. Vad som alltså krävs är att skapa begrepp som inom dessa produktionssätts struktur eller dessa samhällsformer intar samma position som liknande begrepp intar i *Kapitalet*, så att en del av dem t.o.m kan kallas vid samma namn, då de är differentiella resultat enligt samma metodik. Detta kan naturligtvis inte gälla alla *Kapitalets* begrepp, eftersom en del av dessa begrepp står för med kapitalismen överensstämmande produktionsförhållanden och de verkliga samband som de uttrycker alltså inte längre finns med i det nya produktionssättet. Inom detta ersätts de av andra begrepp, som

³⁴ Om man inte teoretiskt kan lösa de frågor som uppstår vid ett prissystems införande förleds man lätt att låta dessa problem få en praktisk lösning genom marknadens mekanismer. Men de priser som marknaden kan skapa är inte längre desamma som en planerad ekonomi behöver; de står i motsatsställning till planeringen och därmed också till det socialistiska produktionssättets utveckling.

³⁵ Inklusivt återupprättandet av fri konvertibilitet för valutan och möjligheten att eliminera olönsamma företag genom att sätta den i konkurs.

³⁶ Observera att det är nödvändigt att skilja på ett återupprättande av ”marknadspriser” (vilket kan innebära en återverkan av priserna på produktionsmängden) och den möjlighet som lämnas åt en eller annan samhällsinstitens att ändra vissa priser för att kunna hålla kontroll på efterfrågan (t.ex. utförsäljning till relativt låga priser av icke-lagringsbara varor eller konsumtionsvaror som inte finner köpare till de tidigare priserna). Det är i det sista fallet frågan om något helt annat.

även om de fyller en liknande funktion, fyller den på ett radikalt nytt sätt.

Detta är ytterst den teoretiska uppgift som en empirisk problematik undanskymmer, medan denna uppgifts nödvändighet står att läsa i *Kapitalet*, så snart man upphör att söka det som inte kan finnas där, men istället söker det som måste finnas och som finns där, men inte i den empiriska formen av konkreta sakförhållanden, som det bara vore att upptäcka, utan istället begrepp, dvs. teoretiska produktionsmedel som det gäller att konkretisera.

Om den teoretiska formen för de begrepp som är nödvändiga för att lära känna lagarna för övergångsekonomier finns i *Kapitalet* betyder inte det att skapandet av dessa begrepp måste vara en lätt uppgift. Det gäller att skapa en teori för ett nytt produktionssätt. Man kan se att vägen ligger öppen så snart man överger det empiristiska läsesättet och i stället övergår till ett teoretiskt läsesätt, av *Kapitalet*.

Vägen ligger öppen genom det Marx har formulerat angående priserna. Från och med Kapitel III i Första Boken skriver han:

”Prisbegreppet medger inte bara en kvantitativ skillnad mellan priset och värdets storlek, dvs. mellan värdet och dess uttryck i pengar, utan kan också inrymma en absolut motsatsställning, så att priset helt upphör att uttrycka värdet eftersom pengarna bara är en värdeform för handelsvaror. En sak kan alltså formellt ha ett pris utan att ha något värde. Priset blir då ett imaginärt uttryck liksom vissa storheter i matematiken. Å andra sidan kan den imaginära prisformen (t.ex. har priset på ouppodlad mark inget värde, därför att det inte innefattar ett mänskligt arbete), likväl gömma verkliga värdesamband, även om de är indirekta” (Marx, Nr 45, s. 112).

Man finner här (liksom naturligtvis på många andra ställen i *Kapitalet*) grundläggande riktlinjer för produktionen med utgångspunkt från värdeläran, en pristeori som genom en differentierad tillämpning är anpassningsbar till de olika produktionssätt där det förekommer en handelsproduktion. Att utveckla detta ytterligare skulle föra för långt från ämnet.

Det är ändå på sin plats att understryka att de ovan anförda förslagen belyser nödvändigheten av att förstå varje handelsproduktions funktionssätt och inte bara få fram de speciella allmänna lagar som bestämmer prisernas medelstorhet, dvs. i sista hand deras ”reglerade storhet” (värde, produktionspris, och andra överförda former av värde) utan också att få fram de speciella lagar som bestämmer sambandet eller icke-sambandet mellan priserna och i sista hand de reglerande storheterna.

För att kunna förstå ett kommersiellt produktionssätt är helt säkert kunskapen om de lagar som bestämmer avvikelserna mellan priserna och värdets storhet eller mellan priserna och varje annan reglerande storhet, och kunskapen om de lagar som styr den ”imaginära” prissättningen, mindre väsentlig än kunskapen om de lagar som bestämmer prisernas medelstorhet. Det är därför som Marx inte ytterligare har utvecklat de anmärkningar som han vid upprepade tillfällen har formulerat angående de lagar som bestämmer avvikelserna mellan pris och värde eller mellan pris och ”imaginär” prissättning. Vid en alltför ytlig läsning av *Kapitalet* framstår prisfluktuationerna som enkla variationer i ”utbud och efterfrågan”. Men de löpande prisrörelserna är bara av ett andrahandsintresse för förståelsen av de allmänna lagarna för samhällsstrukturens utveckling.

Problematiken breddas när det samtidigt gäller att förstå övergångsutvecklingen mellan kapitalismen och socialismen och att *konkret utforma en prispolitik*. Här blir det absolut väsentligt att känna till alla de lagar som styr prisstrukturen och som bestämmer denna strukturs objektiva egenskaper. I detta fall är det av yttersta vikt att inse den begränsning inom vilken priserna kan *variera* utan att förlora sin funktion, och även *effekten av dessa*

prisvariationer på produktionsförhållandena och produktivkrafternas utveckling.

Med andra ord, om kunskapen om de lagar som bestämmer medelpriserna för de olika handelsvarorna räcker för att kunna analysera ett produktionsrätts helhetsutveckling, blir ändå denna kunskap otillräcklig då det gäller att utforma en konkret prispolitik, dvs. fixera priserna i en bestämd funktion inom både en struktur och en konjunktur (som inte längre är en marknadskonjunktur, utan en konjunktur som motsvarar de sociala och politiska prioriteterna under varje period), för att sedan kunna inpassa priserna i planeringen.

I det fallet visar sig otillräckligheten av blott och bart kunskap om de lagar som bestämmer medelpriserna på många sätt. Om t.ex. prispolitiken utvecklas på grundval av kunskaperna om endast dessa lagar, förefaller de konkreta besluten, i den mån de ska vara effektiva, ofta att komma i konflikt med dessa lagar. De konkreta priserna tycks nästan samtliga vara ”undantag” från dessa lagar. Lagarna upphör att betraktas som lagar, utan tycks istället som enkla ”regler” (eftersom lagarna inte medger några undantag men reglerna inbjuder till undantag, t.o.m. för att de ska bekräftas som sådana).

En av svagheterna i prisdebatten är som det tidigare har påpekats att man främst har bekymrat sig om de ”reglerande storheterna” som bestämmer medelpriserna, dvs. de rena priserna, och att man har låtit de lagar som styr avvikelserna mellan priserna och de reglerande storheterna komma i andra hand. Alltså, ännu en gång: när det gäller att utveckla en prispolitik, dvs. att planera med konkreta priser är det väsentligt att känna till de lagar som bestämmer avvikelserna mellan priser och reglerande storheter, samt dessa avvikelserns möjliga begränsning och prisstrukturernas objektiva egenskaper, som kännetecknas av givna avvikelser mellan priser och reglerande storheter.

Vad som i varje ögonblick är nödvändigt att veta vid planeringen och ledningen av ekonomin är inte ”medel”-priserna utan de konkreta priserna, verkliga eller ”imaginära” och som, om de är verkliga, objektivt sett måste skilja sig från vissa reglerande storheter. Om man inte har förstått de lagar som styr dessa skiljaktigheter och dessas följder³⁷, förleds man att bara fastställa ”medel”-priser och att överlåta åt marknaden ansvaret att ”fixera” skillnaderna i förhållande till medelpriset. Man ser hur problemet med prisernas planerade variationer och värdets begränsning av dessa variationer här blir väsentligt. De konkreta frågor som uppstår gäller oftast själva begränsningen. De problem som måste lösas på planerings- och ledningsnivå uppstår faktiskt oftast i en form som berör den begränsning inom vilken en viss produktion eller en viss teknik börjar bli fördelaktig eller upphör att vara det. Här står man

³⁷ För att förklara ovanstående kan man ge några exempel på de problem som uppstår.

Låt oss ta frågan om elektricitetspriser. En sak är att bestämma det medelpris som man måste sätta för att sälja elektriciteten till konsumenterna för att följa de lagar för prisbildning som råder för produktionen i stort och för utvecklingen av produktivkrafterna, en annan sak är att bestämma det pris som elströmmen ska betinga vid en viss timme för en viss konsument. I det andra fallet måste man – om man vill använda priserna som ett medel för styrning av ekonomin och för anpassning av företagets handlande till planeringens målsättningar – bestämma de avvikelser från medelpriset som ska få förekomma så att elproduktions kapaciteten används så jämnt som möjligt under dagen och under året, alltså göra strömförbrukningen ofördelaktig vid vissa tider för vissa konsumenter och fördelaktiga för andra, etc.

På liknande sätt är det en sak att fastställa järnvägstransportavgiften per ton/km, och en helt annan sak att bestämma de priser som de företag som producerar en viss vara på en viss ort ska betala för sina transporter, så att vagnarnas lastutrymmen får ett maximalt utnyttjande både tur och retur. Sådana problem uppstår ständigt. Problemet framstod i större skala när industrikomplexet Ural-Kuznetsk byggdes: priset för transporterna hade då satts ”mycket lågt”, på en nivå där det ansågs vara ”artificiellt” bland vissa kritiker; i själva verket motsvarade detta pris, åtminstone intuitivt en maximalt arbetande ekonomisk krav, sedan väl dessa två kol- och järnproduktionscentra som tillkom under den första sovjetiska femårsplanen hade blivit verklighet.

inför extrema problem, mera precist uttryckt, extremt sammanhängande problem, som man alltså inte kan lösa bara med hjälp av medelstorheter. I synnerhet om ledningen av en ekonomi inte är underställd profitlagen utan principen för arbetsbesparing, gäller det att fastställa de förhållanden under vilka priskalkylerna kan garantera en maximal besparing av arbete för samhället för genomförandet av politiska och socialt bestämda målsättningar.

Ur alla dessa synpunkter är de riktlinjer som finns i den ovan citerade texten av Marx av mycket stor betydelse. Utan att utveckla denna punkt vidare, det räcker att peka på att förslaget angående den ”imaginära prisreformen” som ”kan uttrycka verkliga samband även om de inte ligger i öppen dag”, innehåller fröet till det som pristeorin nu måste lösa nämligen problemet med priserna för de produktionsmedel som finns tillgängliga i otillräckliga mängder och problemet med priserna för de använda maskiner som man inte längre tillverkar.

Mera allmänt finns här fröet till det som delvis har uppnåtts på andra vägar av ekonomer – matematiker som har påvisat nödvändigheten att i priserna inkludera det som de kallar för ”det omvända sambandets kostnader” (Novozjilov, Nr. 54), dvs. de förluster som ekonomin lider genom användandet av en produkt i en given situation, när detta användande ändrar villkoren för andra branscher eller andra aktiviteter, t.ex. genom att öka produktionskostnaderna. Vilket vi ska återkomma till i avslutningen.

Detta visar i hur hög grad det är nödvändigt att medräkna alla de förslag som Marx har formulerat i prisfrågan genom hela *Kapitalet*. Men dessa förslag har ofta ansetts vara av andrahandsbetydelse i förhållande till analyserna av värdet och produktionspriset.

Om man ger dessa förslag hela deras teoretiska betydelse ser man att allt det som vid ett empiriskt läsande av *Kapitalet* inom ramen för prisdebatten – kunde leda till att ”regler” med idel undantag, försvinner. Om man går tillväga på det sättet läser man *Kapitalet* på djupet, en läsning där man inte längre förväxlar begrepp om empiriska sakförhållanden, en läsning där man har tillgång till begrepp som hjälper till att skapa en lag för dessa så kallade ”undantag”, och ”undantagen” blir lagbundna.

IX. Prisproblematikens utseende i en övergångsekonomi

Naturligtvis är det ett steg mellan att ha de nödvändiga begreppen för uppbyggandet av en pristeori inom övergångssamhällsformerna från kapitalismen till socialismen tillgängliga och att konstruera denna teori utan att någonsin förlora ur sikte alla *de instanser som styr prisstrukturen*.

Påverkan av alla de instanser inom samhällsformen som styr prisstrukturen innebär oändligt mycket djupare följdverkningar inom övergångsekonomierna från kapitalismen till socialismen än inom det kapitalistiska produktionssättet, i synnerhet då detta står på konkurrensstadiet. På detta stadium kännetecknas det kapitalistiska produktionssättet av en dubbel form av överensstämmelse mellan den verkliga tillämpningens och den formella tillämpningens samband: det existerar samtidigt en överensstämmelse mellan uttagandet av ett överskott och tillämpningsformen för detta samt en överensstämmelse mellan ägandet av produktionsmedlen och arbetsprocessens ledning. Detta slags dubbla överensstämmelse medför en relativ autonomi för den ekonomiska instansen³⁸, vilket medför att de andra samhällsinstanserna inte påverkar den ekonomiska instansen annat än indirekt och på ett förtäckt sätt. Under sådana förhållanden verkar själva priserna helt bestämda av den ekonomiska instansens egna villkor.

³⁸ E. Balibar, Nr. 9, se särskilt s. 212 ff.

Detta kan inte ske inom övergångssamhällsformerna från kapitalismen till socialismen: först och främst för att de i sin egenskap av samhällsformationer i en övergångsfas kännetecknas av speciella former av diskrepanser mellan de olika sociala sammanhangen, också på produktionsens strukturella nivå³⁹, vilket innebär att dessa samhällsformers utveckling i riktning mot socialismen kräver den politiska instansens makt över den ekonomiska instansen; vidare, därför att socialismen i sig själv ställer produktivkrafterna under de förenade producenternas makt, vilket på det ekonomiska planet gör slut på det spontant icke-styrda funktionssättet.

Vad det gäller de speciella formerna av diskrepanser i övergångsekonomierna spelar den en avgörande roll; den mellan ägandets samhällskaraktär och den reella ekonomiska praxisen, som ännu inte är helt och fullt socialistisk. Denna motsättning eller diskrepans manifesterar sig genom förekomsten av skilda ekonomiska enheter som *är i besittning av* produktionsmedel som staten står som ägare till. Detta besittningsförfarande är grundat på de möjligheter som de ekonomiska enheterna har att effektivt använda de produktionsmedel som de disponerar. Inom den industriella sektorn är dessa ekonomiska enheter oftast statsföretag.

På teoretisk nivå kräver denna objektiva situation av uppsplättning mellan *ägandet och dispositionsrätten* för att kunna ses i sina konsekvenser att man skapar två uppställningar av begreppsstrukturer: å ena sidan de som klargör statsägandets roll som element inom en produktion och därmed också uttrycker övergångsekonomiernas planerade karaktär, samt även deras redan i hög grad socialiserade produktivkrafter, och å den andra sidan, de begreppsstrukturer som klargör dessa ekonomiers kvarstående marknadskaraktär och deras värdebegrepp, även i dessas överförda former, i synnerhet i priser. Men begreppen bör vara specifika begrepp, dvs. kunna tillämpas på övergångsekonomin speciella samhällsform och alltså olika dem som enbart berör den kapitalistiska ekonomin.

Här kan man återigen se att de begrepp som uttrycker övergångsekonomin handelskaraktär inte kan finnas "färdiga" i *Kapitalet*. De måste vara differentierade nyformuleringar med *Kapitalet* som utgångspunkt, eftersom *Kapitalet* innehåller den teoretiska grunden för dessa begrepp.

Den differentiering som alltså måste göras, bestäms av ekonomins redan planerade inriktning. Innehållet i denna differentiering måste också delvis uppstå ur en analys av den ekonomiska planeringens kategorier och den ekonomiska kalkylen på samhällsnivå. Vilket kräver att dessa kategorier korrigeras i riktning mot ett korrekt begreppsinnehåll. Vid bearbetning framkommer samtidigt de nödvändiga hjälpmedel för en förändring av själva den praxis som dessa kategorier är bundna till.

Alltså: den speciella sammansattheten inom övergångssamhället från kapitalismen till socialismen kräver att man skapar två begreppsstrukturer: den ena ska vara avpassad till den redan höggradigt socialiserade ekonomiska delen med dess nyordning av produktions-sambanden, den andra ska passa till samma ekonomis kvarstående marknadskaraktär.

Den första begreppsstrukturen används inom planeringen. Den ska fastställa nyttovärde och inte handelsvärde eller abstrakt arbete: dess grundläggande begreppskategori är *det konkreta arbetets* kategori.

De begrepp som utgör den strukturella helheten motsvarar planeringens kategorier. När de en gång helt har utvecklats ska de göra det möjligt att skapa förutsättningarna för en *icke-monetär*, "direkt" ekonomisk kalkyl som inte använder sig av något prissystem och som

³⁹ Jag har tidigare i skilda artiklar behandlat denna punkt (Nr. 12, 13 och 14).

direkt kan fastställa den för samhället nödvändiga arbetstiden för de olika produktionerna.⁴⁰

Området för denna kalkyl är ett ytterst komplicerat arbetsfält och dessutom ett totalt nytt område. Genom att förena konkret arbete och nyttovärde berör det vad Marx kallade för den ”verkliga rikedom”, som är sekundär för kapitalismen.⁴¹

Den andra begreppsstrukturen ska motsvara övergångsekonomins kvarstående handelskaraktär. Det är denna begrepp-struktur som ska göra det möjligt att bygga upp ett prissystem genom vilket kompletterande indirekta, monetära och underordnade ekonomiska kalkyler kan genomföras, som faller inom den löpande ekonomins förvaltning.

Det är denna andra begreppsstruktur som fungerande på prissystemets område hänsyftar på värde- och abstrakta arbetskategorier. Det är just denna begreppsstruktur som befinner sig, eller borde befinna sig, i centrum för prisdebatten.

Skapandet av dessa två begreppsstrukturer är nödvändigt på grund av den speciella typ av diskrepans mellan en del av de sociala samband som är karakteristiska för övergångssamhällen från kapitalismen till socialismen. Detta arbete blir inte klart förrän också de båda begreppsstrukturerna uppställs på samma grund så att sambandet dem emellan framstår. Det är på detta villkor som det är fullt möjligt att studera övergångsekonomiernas funktionssätt och därmed också behärska denna ekonomiska form.

Den enhet och dualism i begreppssystemet som är nödvändig för att man skall kunna förstå det och att därefter i verkligheten bemästra en samhällsform under övergången från kapitalismen till socialismen; de härrör från den speciella formen av icke-överensstämmande mellan ägandesambandet och det verkliga tillämpningssambandet, för det är denna icke-överensstämmelse som ligger till grund för den speciella komplexiteten inom övergångssamhällsformerna. En särskild form av dualitet inom produktionsförhållandena är alltså grunden till de ekonomiska kalkylernas typ av dualitet (en direkt ekonomisk kalkyl på basis av nyttovärde och konkret arbetstid – en indirekt ekonomisk kalkyl på basis av pengar, priser och abstrakt arbete).

Prisproblemet och prisernas roll i de nuvarande planekonomierna kan inte rätt analyseras om man inte tar denna dualitet med i beräkningen, eftersom den är ett uttryck för en icke-

⁴⁰ Att säga att man kan fastställa villkoren för en kalkyl betyder naturligtvis inte att man kan utföra denna kalkyl; för det krävs att de nödvändiga villkoren objektivt förverkligas. För närvarande är dessa villkor endast delvis etablerade; just därför måste de kalkyler som tjänar till grund för planeringen kompletteras med kalkyler i priser på företagsekonomisk nivå.

⁴¹ Man kan erinra sig att Marx i *Grundrisse* (Nr. 48) understryker att själva storindustrins utveckling tenderar att avlägsna innehållet från värdebegreppet, genom att mer och mer utplåna det samband som kan förena värde och arbetstid. Han skriver om detta:

Från och med det ögonblick då arbetet i dess direkta form upphör att vara den stora källan till rikedom, upphör också arbetstiden att vara dess måttstock och måste också upphöra att vara bruksvärdets måttstock ... Därigenom slås den produktion i spillror som är baserad på bytesvärdet ... (Nr. 48, s. 593).

När Marx här talar om ”arbetet i dess direkta form” har han avsett det direkt använda arbetet för en varas framställning eller för framställningen av produktionsmedel för tillverkning av denna vara. I storindustrin, säger han, beror de ackumulerade rikedomarna mindre och mindre av detta direkta arbete utan alltmåra av vetenskapens och de teknologiska framstegens allmänna nivå, och tillämpandet av vetenskaperna i produktionen (Nr. 48, s. 592).

De nuvarande socialistiska ekonomierna har ännu inte nått en sådan utvecklingsgrad av produktivkrafternas utveckling, men deras produktionsförhållanden är redan färdiga för denna utveckling, det är därför som man vid utarbetandet av planerna huvudsakligast måste arbeta med bruksvärde och konkret arbete och inte med bytesvärde; på planeringsnivå har bytesvärde redan mist sin betydelse.

överensstämmelse på produktionsstrukturnivå.

Vad som gör skapandet av teoretiska begrepp som kan förklara och bemästra övergångs-ekonomiernas funktionssätt så nödvändigt är att i avsaknad av teoretiska begrepp riskerar man oupphörligt att begå allvarliga praktiska misstag både vad gäller produktionsplaneringen (som ofta styrs av priser utan ekonomisk betydelse)⁴² och vad gäller prispolitiken och (något som kan vara mycket allvarligare) den position som priskalkylen och prisernas inflytande beviljas vid planeringen och förvaltningen av en helt handelsinriktad ekonomi.

Om det finns risker, beror detta på att de nu existerande samhällsformerna på övergångsstadiet från kapitalismen till socialismen inte ännu är helt färdiga socialistiska ekonomier utan bara övergångsekonomier. Det beror också på att de som övergångsekonomier fortfarande driver en tillämpning i verkligheten som inte är helt socialistisk, eftersom värdeformerna används och den i själva verket är en form av ”uttryck för ett handelssammanhang”. Detta sammanhang har alltid möjligheten att utvecklas och att undvika samhällskontroll, i det fall där motsättningarna mellan ägandeformer och användningsformer inte behandlas på rätt sätt.

Vissa tidigare åsiktsriktningar⁴³ som i priskalkylen och förekomsten av en värdeform inte såg ett uttryck för verkliga produktionssammanhang utan bara en praktisk kalkylmetod har kunnat bidra till risken för ett återupprättande av alltmera självständiga marknadsförhållanden även i förbindelsen mellan de statliga företagen.

Här måste särskilt understrykas att i en situation av ickeöverensstämmelse mellan de två grundläggande sambanden på ekonomins område ”tar sammanhanget mellan de två sambanden inte längre formen av en ömsesidig begränsning, utan ger istället *det enas förvandling genom det andras inflytande*” (E. Balibar, Nr. 9, s. 318).

Förändringen av ett samband genom inverkan av ett annat samband kan antingen innebära att produktivkrafterna progressivt höjs till en nivå som motsvarar produktionsförhållandena, eller också att det går åt andra hållet, att produktionsförhållandena anpassar sig till produktivkrafternas utvecklingsnivå.

Bara den första lösningen tillgodoser kraven för socialismens uppbyggnad, men den kan inte förverkligas utan en systematisk inverkan på andra nivåer än den ekonomiska, nämligen den politiska och den ideologiska nivån.

Konkret kräver en inverkan från den politiska instansen en verklig ekonomisk planering och inte en enkel ”styrning” av ekonomin. Att begränsa sig till det senare skulle vara att bereda väg för handelskategoriernas progressiva dominans, dvs. de produktionssamband som dessa kategorier omfattar och utvecklar med hjälp av en ökad produktion i stort, som är underställd dessas funktionssätt.

Nödvändigheten vid uppbyggandet av socialismen av politiskt och ideologiskt inflytande över den ekonomiska instansen är genomgående för alla stadier, men som vi är det särskilt nödvändigt under det första stadiet, eftersom målen för övergången från kapitalismen till socialismen måste vara en permanent dominans över ekonomin genom andra samhällsinstanser. varpå följer avvecklandet av det pseudo-oberoende som den ekonomiska nivån åtnjuter, så som det kommer till uttryck genom självreglering med hjälp av värdelagen.

Här måste påpekas de skadliga inverkningarna av inte bara den empiristiska traditionen utan

⁴² I praktiken av finansiella ”lönsamhets”- hänsyn utan något som helst innehåll.

⁴³ J. Stalin (Nr. 58).

också av en viss teoretisk tradition som vill upprätta ett direkt och överflyttbart samband mellan de olika nivåernas utveckling inom en samhällsform. Denna teoretiska tradition tenderar att reducera samhällets helhetsutveckling till en utveckling av produktivkrafterna, och betraktar de övriga nivåernas utveckling bara som ett ”uttryck” för det som tilldrar sig på ekonomisk nivå. En sådan åskådning kallas för ”ekonomistisk”.

Enligt denna uppfattning lockas man lätt att anse att om det inte är det enda, så är åtminstone huvudproblemet vid uppbyggandet av socialismen att genomföra snabbast möjliga utveckling av produktivkrafterna. Med den utgångspunkten kan man förledas att anse att det under vissa omständigheter skulle vara att föredra att minska planeringsansträngningarna till gagn för ”marknadsmekanismerna” under förevändning att den löpande ekonomiska funktionen därigenom skulle bli effektivare.

Det är alltså viktigt att fastställa de gränser inom vilka marknadskategorierna hjälper till vid den planerade ekonomins fungerande och de gränser utanför vilka marknadskategoriernas inflytande gör att planeringen inte längre har en verklig möjlighet att influera den ekonomiska utvecklingens faktiska innehåll (både ur produktionssynpunkt och i belysning av samhällsförhållandena). Det är genom att utveckla teorierna om övergångssamhället från kapitalismen till socialismen och i synnerhet genom att skapa en pristeori och en ekonomisk kalkylteori inom denna samhällsform som man både skapar en *teori för var gränsen går för hur långt marknadskategoriernas funktionssätt kan tillåtas sträcka sig*, om man vill undvika att det ska uppstå en självutvecklingsprocess för dessa kategorier. De problem som man möter här styr naturligtvis också fastställandet av värdelagens funktionsområde, samt villkoren för att den ska kunna underställas lagen om samhällelig reglering av produktivkrafternas utveckling och de krav som förändringarna av produktionssättet ställer.

Sammanfattning

Den granskning som här har företagits av prisproblematiken inom övergångssamhällen från kapitalismen till socialismen och den diskussion som har ägt rum kring dessa frågor i Europas socialistiska länder, gör det lämpligt med några avslutande kommentarer.

Ett första påpekande är att prisproblemet i dessa samhällsformer inte kan lösas genom att utgå från redan färdiga formuleringar, i synnerhet från ”formler” som framkommit på basis av speciella teoretiska begrepp som lånats från ett annat produktionssätt, det kapitalistiska produktionssättet. Detta har ofta glömts bort i den debatt som här har återgivits.

Ett andra påpekande är att då det gäller att skapa en prispolitik och att konkret prissätta olika produkter, är problemet som måste lösas inte bara att fastställa ”regler” för prissättningen. Det består i själva verket av att koppla bort de objektiva lagar som prissystemet bör rätta sig efter för att ge den önskade effekten inom ekonomins funktionssätt. Dessa lagar inte bara bestämmer de ”reglerande storheterna” för priserna utan lika mycket de som fastställer dels prisernas avvikelser i förhållande till dessa ”reglerande storheter” och dels i förhållande till de ”imaginära” priserna. Det är en viss prisstruktur som motsvarar kraven från en socialistisk planekonomi och det sker i den betydelsen att det måste finnas ett samband mellan produktionens objektiva villkor, planeringens målsättning och prisstrukturen. Resultatet av detta är naturligtvis att prisstrukturen av nödvändighet måste vika för den ekonomiska planeringens målsättning, vilket ofta har glömts bort av vissa deltagare i prisdebatten.

Detta för över till ett tredje påpekande, nämligen att prispolitikproblemet inte kan lösas om man betraktar det som ett problem som står för sig självt. Sökandet efter en tillfredsställande

lösning måste med prioritet gå via en analys av samhällssammanhangen, närmare bestämt av de produktionssamband som karakteriserar den samhällsform inom vilken prissystemet måste fungera, både de i ett visst ögonblick givna sambanden och dem som den ekonomiska planen avser att utveckla.⁴⁴

Dessa produktionssamband utgör en struktur. Själva prissystemet är en följd av denna struktur och de förändringar som strukturen genomgår, särskilt förändringar som styrs från den politiska nivån.

Prissystemet kan alltså inte ”härledas” ur nuvarande eller framtida produktionsförhållanden. Det måste konstrueras och dess uppbyggnad kräver att man skapar *de teoretiska begrepp* som uttrycker de objektiva förutsättningarna som råder över prissystemet, de *uppgifter* det fyller och dessas *avgränsning*. Sedan de teoretiskt begreppen skapats kan man skapa de tekniska begrepp som ska göra det möjligt att konkret utveckla prissystemet. Alltför ofta har man bara tagit hänsyn till dessa tekniska begrepp.

Huvudsynpunkten på produktionsförhållandena i övergångssamhället är samhällets faktiska ägande av de viktigaste produktionsmedlen. Det är tack vare detta samhällsägande som det är möjligt att fastställa en produktionsplanering som på ett direkt sätt räknar med nyttovärde och inte handelsvärde.

Men totaliteten av produktionsförhållanden inom övergångssamhällena domineras fortfarande av närvaron av en grundläggande motsättning, som har uppstått genom en diskrepans mellan ägandeförhållanden och tillämpningssammanhang i verkligheten. Sådan är den struktur som är knuten till dessa samhällsformers övergående karaktär, och som bestämmer användandet av en värdeform och nödvändigheten av att det finns ett prissystem som fungerar. Detta prissystem har som sin funktion att styra de ekonomiska enheternas beslut på de områden där ett direkt ingripande i form av detaljerade direktiv från politiska instanser vore *ineffektivt* och dessutom skadligt och skulle få andra resultat än de avsedda.

Prissystemets roll för övergångssamhällsformerna från kapitalismen till socialismen är alltså inte att värna om de ekonomiska enheternas ”självständighet”, det skulle innebära en marknadsprisutveckling. Dess roll – inom en struktur som objektivt sett karakteriseras av en relativ självständighet för de ekonomiska enheterna – att *tjäna som ett ställföreträdande medel* för politiska ingripanden på ekonomins område, varje gång som detta ingripande inte kan ske effektivt på annat sätt.

Denna form av politiskt ingripande är inte i sig själv effektiv om inte prissystemet står i överensstämmelse med de politiska målsättningarna och svarar mot de krav som ställs av produktionen i stort och förändringen av de sociala förhållandena. Detta förutsätter en viss form av samband mellan priserna och ”samhällskostnaderna”, den senare termen i sin specifika betydelse, eftersom ”kostnads”-beräkningarna inte kan vara desamma beroende på huruvida produktionens ändamål är en maximal vinst eller ett tillgodoseende av samhällsbehoven och uppbyggnaden av ett nytt samhälle.

För att precisera det föregående kan följande kommentar vara till nytta:

a) Prissystemets huvudbetydelse på övergångssamhällsformerna är att det möjliggör för de ekonomiska enheterna att utföra kalkyler under sådana förhållanden att de löpande eko-

⁴⁴ Detta påpekande är av särskilt stor betydelse vad gäller konsekvenserna för de priser som varubytet mellan de olika ekonomiska ”sektorerna” använder: den statliga sektorn, den kooperativa sektorn, den privata sektorn, den kapitalistiska sektorn, etc. Detta är ett problem som inte har undersökts i någon utsträckning i denna artikel.

nomiska besluten på basis av dessa kalkyler – så långt som möjligt⁴⁵ – stämmer med vad som är bäst för utvecklingen och förändringen av produktionsförhållandena i socialistisk riktning.

b) Vad som är gynnsammast för en utveckling och förändring av produktionssambanden i riktning mot socialismen kan naturligtvis inte avgöras endast genom en ekonomisk kalkyl och inte heller på eget initiativ av de ekonomiska enheterna som arbetar via en marknad (eller pseudomarknad) där priserna formas fritt. Ett återinförande i stor skala av ett marknadspris-system kan bara fördröja utvecklingen mot socialismen. Detta betyder att en del priser, inom vissa gränser, skulle kunna formas på basis av en efterfrågan som är mätbar i pengar, eller på basis av en marknadsföring som till stor del kontrolleras av samhället.

c) De grundläggande problemen vid utvecklingen av övergångssamhälisformerna *härör alltså inte direkt från en "ekonomisk kalkyl" utan från en "strategisk kalkyl"* som genomförs på en central politisk och ekonomisk nivå. Innebörden av en sådan strategisk kalkyl är både ekonomisk (i den mån den berör förhållanden mellan olika klasser och befolkningslager). Vad gäller den ekonomiska innebörden av den strategiska kalkylen får den formen av en "samhällsekonomisk" kalkyl.

d) De grundläggande problemen under övergångsekonomin utveckling som härrör ur en sådan samhällsekonomisk kalkyl kan inte lösas med en "priskalkyl" eller en "indirekt ekonomisk kalkyl", utan bara med hjälp av en direkt ekonomisk kalkyl enligt Engels tidigare citerade formulering (Engels, Nr. 21, se s. 1, fotnot 2). En sådan kalkyl utgår endast från fysiska kvantiteter (t.ex. lagren av produktionsmedel, jordarealen, den konkret betraktade arbetskraften, dvs. genom att granska kunskapsnivån, arbetarnas bostäder, etc.). Målet med denna kalkyl är att nå en kombination av produktionsmöjligheter som under politiskt och socialt maximala betingelser garanterar ett maximalt tillgodoseende av samhällsbehoven som i sin tur värdegraderas. Denna kalkyl slutar med fastställandet av en investerings- och produktionsplan.

Det är fastställandet av sådana investerings- och produktionsplaner som har prioritet över priskalkylen, dvs. prissättningen, eftersom dessa planer i princip⁴⁶ fastställs oberoende av varje prissystem.

Däremot kan ett system med "meningsfulla" priser i ett visst ögonblick eller under en viss tid upprättas som en biprodukt till produktions- och investeringsplanen (som i sin tur redogör för närvarande och framtida villkor och alltså uttrycker de faktiska samhällskostnaderna i verkliga termer). Ett sådant avlett prissystem är följaktligen bara en överföring till ett uttryck i prisform av samhällskostnaderna som de framstår under nuvarande och framtida produktionsförhållanden, som i sin tur är medtagna i den ekonomiska planen.

⁴⁵ Den reservering som uttrycks här är viktig, då det tycks vara omöjligt att konstruera ett prissystem så att alla löpande ekonomiska beslut som de ekonomiska enheterna kan komma att fattas på basis av priskalkyler skulle passa till de politiskt fastställda målsättningarna för samhällets utveckling; därav nödvändigheten att kombinera många former av ingripande från den politiska instansen på det ekonomiska området.

I alla fall kan de priskalkyler som utförs av de ekonomiska enheterna inte gälla annat än de löpande ekonomiska besluten. Detta utesluter i princip beslut om investeringar. För dessa kräver samverkande beslut och bästa möjliga utnyttjande av kapitalfonderna att man äger kunskap om "framtida ekonomiska villkor", dvs. de investeringsbeslut i hela ekonomin som sker för närvarande eller som ska komma i nästa skede. Detta ligger bortom de ekonomiska enheternas horisont och kan inte uttryckas med hjälp av ett prissystem.

⁴⁶ Det är klart att det rör sig om en princip i det här fallet: under nuvarande tekniska och kalkyleringstekniska omständigheter måste man arbeta fram en del av planeringskalkylerna med hjälp av ett prissystem. Men de kalkyler som har arbetats fram på detta sätt måste alltid tas för vad de är: nämligen en ersättning för grundligare kalkyler, vars resultat underställs en social och politisk värdering.

Här är det inte bara frågan om en bild för att åskådliggöra en ogripbar mekanism, utan om ett förslag som hänvisar till en noggrann teknik och ett noggrant förfarande. Denna teknik och detta förfarande är redan utarbetade i sina riktlinjer, även om deras praktiska igångsättande på samhällsplanet ännu bjuder en del svårigheter. Några av dessa svårigheter dyker upp i samband med nödvändigheten att bättre definiera de teoretiska begrepp som ska ligga till grund för beräkningen av detta prissystem. Andra svårigheter dyker upp i samband med den begränsning som de tillgängliga tekniska hjälpmedlen framtvingar i förhållande till de beräkningar i stor skala som här är nödvändiga.⁴⁷

Kategorin ”dubbelpriser” avser en av formerna för sådana priser som *härletts* ur den plan som anses vara den mest fördelaktiga. Arbeten av Kantorovitj (Nr. 28), Novozjilov (Nr. 54 och 55), Nemtjinov (Nr. 51, 53 och 55), Fedorenko och Gluchkov (Nr. 22), J. Kornai (Nr. 33 och 34), Ragnar Frisch (Nr. 23) och flera andra ekonomer och matematiker har öppnat en bred väg i denna riktning, åtminstone ur teknisk synpunkt.

Dessa priser som härletts ur planeringen gör att om man från de ekonomiska enheterna *på ett antal områden* kan plocka fram de beslut som verkar vara de mest gynnsamma enligt de beräkningar som de ekonomiska enheterna kan utföra på sin egen nivå med de informationer som de besitter, så är de också de mest gynnsamma för ekonomin i stort, och inte bara ur en strängt ekonomisk synvinkel utan också ur en politisk synvinkel. Det är alltså frågan om ”politiska priser”,⁴⁸ vilket inte är detsamma som subjektivt eller godtyckligt bestämda priser, utan tvärtom objektivt bestämda av politiska och ekonomiska skäl, dvs. genom *principen för maximal besparing av samhällsarbete*, sådan den kan tillämpas med hänsyn till alla samhällskrav (i synnerhet den större eller mindre rörligheten för de olika produktionsfaktorererna, och särskilt arbetskraften).

Priserna måste för att vara priser inte bara uttrycka det effektiva arbete som direkt lagts ned på de skilda produktionerna i ett givet ögonblick, utan också den potentiella indirekta arbetsåtgången som Novozjilov (Nr. 54 och 55) kallar för det ”omvända sambandets utgifter”. Det

⁴⁷ Dessa beräkningar kräver inom en viss tid att tiotusentals parallella ekvationer ska ha lösts. För några år sedan hade detta varit ogenomförbart. T.ex. kunde man 1956 trots de lösningstabeller som fanns tillgängliga inte praktiskt lösa mera än 60 ekvationer och 100 variabler i form av lineära program, och lösningen lät vänta på sig i ett tiotal timmar. Från 1958 kunde man löpande behandla problem med 300 ekvationer; dessutom började man då att kunna garantera en efterkontroll av mallarna genom företagen själva. 1960 kunde man behandla problem med 500 ekvationer tämligen bra, och började övergå till kedjekalkylering som gjorde det möjligt att på ett acceptabelt sätt behandla flera angränsande möjlighetsområden och att testa resultatens känslighet med små variationer kring givna storheter (vilket är nödvändigt om de givna storheterna som avser framtiden är mer eller mindre osäkra). Från 1962 kunde man ganska snabbt behandla system på 2 000 ekvationer och 35 000 koefficienter förutom noll. 1967 ska man försöka behandla problem som omfattar upp till 8 000 räkneoperationer: dessutom låter de studier av analytiska algoritmer som påbörjats i flera länder ana en snar lösning av problem som innehåller upp till 20 000 räkneoperationer. Tack vare dessa framsteg närmar sig nu det ögonblick då koordinatörerna på ett verkligt användbart sätt, dvs. tillräckligt konkret (utan att använda mera än ett acceptabelt antal stödformler – för att inte alltför mycket snedvrida problemens art) kan behandla problem som berör nationalekonomin i helhet. Förutom perfektioneringen av koderna och en ökande kapacitet och snabbhet i koordinationerna, kommer två faktorer att hjälpa till att nå detta resultat: de automatiska framställningsteknikerna för mallar på basis av typmodeller, och framför allt tillkomsten av en effektiv algoritm för att lösa problem med föränderliga värden.

⁴⁸ Det framstår klart att de viktigaste priserna i de flesta Kapitalistiska länder inte är *marknadpriser utan politiska priser*, dvs. de är resultaten av olika kapitalistgruppers eller staters ”strategi”. Inte heller här betyder detta att priserna inte bestäms objektivt; de är baserade på stats-monopolkapitalismens objektiva ekonomiska och politiska krav, däri inräknat de krav som har ställts under klasskampen. tar den för vad den är – användas som ett hjälpmedel för vissa beräkningar.

krävs alltså att de mycket strikt uppfyller en av den funktioner som Marx så utmärkt har beskrivit i den ovan citerade texten (jfr. Nr. 45, s. 112).

Vid uppbyggandet av ett prissystem för övergångssamhällets utformning under övergången från kapitalismen till socialismen är *Kapitalets* begreppsstruktur av grundläggande betydelse som en mall för de specifika begreppen för denna samhällstyp. På det teoretiska planet, dvs. det plan som denna samhällsform avser, är de ”moderna ekonomiska teorierna” av intet värde, och om man vill dra någon lärdom ur sådana teorier kan den bara vara *teknisk* och inte *teoretisk*. Vad dessa ”teorier” kan ge och vad de är ensamma om att kunna ge är en empirisk metodik för upprättandet av ett samband mellan de ekonomiska aktiviteterna. Denna metodik kan – om man bara

Att det förhåller sig så beror delvis på att man idag i de mest utvecklade kapitalistiska länderna har blivit tvungen att inom gränserna för existerande produktionsförhållanden söka lösa en mängd problem som kräver hänsyn för sambanden mellan sektorerna och ett förutseende av hur ekonomiska och politiska beslut träffar den kommande utvecklingen. Ekonomerna i de kapitalistiska samhällena har alltså måst lösa en del anticipationsproblem inom ramen för globala ekonomiska kalkyler.

Att det förhåller sig så beror å andra sidan på att utvecklingen av de monopolistiska grupperingarna har skapat enorma problem med sin maximering av vinsten (ibland på hela bransch-nivåer); men *formellt* är dessa problem av samma typ som de som uppstår under det maximala tillgodoseendet av samhällsbehoven. Kalkyleringstekniken och de tekniska begrepp som kalkyleringen kräver utgör på samma sätt ”hjälpmedel” som kan tas i anspråk på villkor att de ”översätts” på ett korrekt sätt.

Men även om en del av den ekonomiska teknik som har utvecklats i de kapitalistiska länderna kan användas i de socialistiska länderna, så får det vara på villkor både att den inte förväxlas med sin ideologiska klädnad och att den avskalas de ideologiska premisser som de utgått från. Dessutom kan den inte på grund av den roll som den måste spela ge någon lösning på socialismens *speciella problem*, de problem som gör det nödvändigt att på samhällsnivå genomföra ett stort antal kalkyler i fysiska kvantiteter. Utmärkande för de kalkyler som utföres i de kapitalistiska länderna är att de nästan alltid direkt eller indirekt, använder sig av ett prissystem.

I övergångssamhällsekonomierna finns det istället, som vi har nämnt två helt skilda kalkyleringsnivåer: även om de för närvarande långtifrån alltid är skilda. T.ex. används kalkyler som har gjorts på samhällsnivå, som bara använder sig av konkreta fysiska kvantiteter (inklusive arbetsåtgång) och kalkyler på företagsnivå av priser.

Denna parallellism i kalkylerna (då den avser en verklig prissättning, dvs. de priser som ska betalas) återspeglar icke-överensstämmelsen mellan ägandeformerna och tillämpningsformerna. I övergångssamhället skapar denna icke-överensstämmelse, då den motsättning som är grundad på den inte åtgärdas på ett riktigt sätt en ny motsättning mellan ”lönsamhet” ur samhällets synpunkt⁴⁹ och ”lönsamhet” ur de ekonomiska enheternas synpunkt. En ny motsättning av detta slag är bara ett uttryck för en felaktig behandling av huvudmotsättningen.

⁴⁹ Uttrycket ”lönsamhet ur samhällets synpunkt” är naturligtvis bara en bild vars användning kan vara berättigad inte bara av praktiska skäl utan också genom den motsats som uttrycket klargör mellan två skilda kalkyleringsnivåer. Men denna bild får inte leda till några misstag, eftersom lönsamheten ur samhällssynpunkt inte mäts med utgångspunkt från avkastningen av samhällsutgifterna utan från produktivkrafternas utveckling och förändringarna av samhällsförhållandena.

Parallellismen i den ekonomiska kalkylen motsvarar som nämnts förekomsten av två beslutsnivåer. Dessa tar sig skilda uttryck i praktiken; den direkta ekonomiska kalkylen (utan användande av pengar som mätinstrument) avser beslut för framtiden, dvs. den centrala ekonomiska planeringen; den indirekta ekonomiska kalkylen (som använder sig av ett prissystem) avser de löpande ekonomiska besluten, de beslut som gäller nuet och huvudsakligen styrningen av de ekonomiska enheterna och de produktionsmedel som dessa förfogar över vid en bestämd tid.

För att avskaffa denna parallellism krävs det en lång övergångsprocess för produktionsförhållandena och en väsentlig höjning av produktiviteten, vilket måste leda till antingen en integration i samhället av alla arbetsprocesser eller till en samhällsstyrd sammanställning av alla dessa arbetsprocesser. Förutsättningarna för en sådan övergång finns redan i och med etablerandet av allt större ekonomiska enheter som ibland omfattar hela industribranscher (elektricitet, olja, naturgas, järnvägstransporter, etc.) samt genom det ökade beroendet mellan olika ekonomiska enheter, tack vare uppkomsten av kalkyleringscentra med direkt förbindelse till produktionsenheterna, och som får in faktiska driftsuppgifter från dessa (Fedorenko och Gluchkov, Nr. 22).

I väntan på att denna övergång ska komma till stånd, vilket är en fråga om tid, så står det dock klart att en *sammanslagning av ledning och planering* ligger mycket långt framåt i tiden.

Den nuvarande situationen kräver att de två olika aktiviteterna (ledning och planering) trots att de hör samman och att ledningen är underställd planeringen, utvecklas under för var och en av dem specifika förhållanden.

På planeringsnivå, där utvecklingsmetoder som bara använder sig av kalkyler på basis av konkreta fysiska kvantiteter ännu står vid sin början, kan man klart se dessa kalkylers struktur. Strukturen framkommer genom modell- och programmeringskalkyler, både lineära och icke-lineära. Bland dem som bidragit till detta bör nämnas Kantorovitj (Nr. 28), Novozjilov (Nr. 54 och 55), Fedorenko (Nr. 22), Gyory Simon (Nr. 26), J. Kornai (Nr. 33, 34 och 35), Ragnar Frisch (Nr. 23), m fl.⁵⁰, samt en del arbeten av ingenjörer och matematiker som har bidragit till 4t fördjupa programmeringsproblemen, särskilt G.B. Danzig och PH. Wolfe (Nr. 18). Även om en del av dessa arbeten måste användas mycket kritiskt för att klarlägga vilka utgångspunkter som inte överensstämmer med övergångsekonomiernas utveckling, utgör ändå dessa arbeten en av utgångspunkterna för hela den ekonomiska uppbyggnaden.

Men även om vi redan har kunskap om huvudprinciperna för de kalkyler som ska genomföras på samhällsnivå, återstår nu mycket stora problem att lösa, både vid den praktiska tekniska tillämpningen och på det ekonomiska verklighetsplanet. Dessutom har man vad gäller dataelektroniken ännu inte tillgång till de snabba och avancerade datamaskiner som är nödvändiga för att rätt behandla den enorma mängden av fakta som måste behandlas.

För ögonblicket använder sig samhällskalkylerna av härledda storheter som gör att man förlorar mycket av verklighetskontakten i resultaten. Av detta och flera andra skäl (i synnerhet rörande själva faktainsamlandet) måste man t.o.m. för ekonomiska helhetskalkyler använda ett stort antal fakta som uttrycks i priser. Dessa priser blir sedan kanske föremål för för-

⁵⁰ En del av dessa författare har ofta uttalat sig positivt om en mycket långtgående decentralisering av den ekonomiska ledningen; dessa uttalanden stämmer inte logiskt överens med deras analys av förutsättningarna för en användbar ekonomisk kalkyl, snarare tvärtom. Men det är också ett misstag att gå vidare från en kritik av dessa uttalanden till ett förnekande av dessa författares bidrag till lösandet av viktiga problem på den ekonomiska kalkylens område.

ändringar på basis av kalkyleringsresultaten. Detta är ett tillvägagångssätt med successiva jämkningar där man aldrig kan vara säker på att det ska leda till korrekta resultat (på det rent tekniska planet, eftersom kalkylernas överensstämmande aldrig kan garanteras). Detta praktiska tillvägagångssätt får inte skymma de följande etapperna i en reell samhällsstyrd ekonomisk process.

I väntan på att den direkta ekonomiska kalkylen ska kunna utvecklas helt oberoende av varje prissystem måste man försöka att maximalt utnyttja de metoder som leder till ett progressivt uppbyggande av ett prissystem som kan användas för vissa planeringskalkyler och i sista hand för den ekonomiska ledningen (J. Kornai och Th. Liptak, Nr. 35), (J. Kornai, Nr. 33 och 34), (E. Malinvaud, Nr. 41). För närvarande verkar det som om man inte kan göra annat än använda metoder där priser ingår även på själva planeringsnivån, men detta får inte skymma det faktum att målsättningen (som beror på vilket problem som ska lösas) är att "flytta ner" priskalkylerna till de ekonomiska enheternas nivå, och därefter att avskaffa dem helt och hållet (såvida det inte på det stadiet framstår som lämpligt att använda sig av "konstruerade priser" som alltså inte överensstämmer med något som helst "värde" i detta ord exakta betydelse).

Vad gäller den indirekta ekonomiska kalkylen måste man, i väntan på att den ska kunna utföras på basis av priser som beräknas med utgångspunkt från en investerings- och produktionsplan, dvs. med utgångspunkt från priser som helt är underordnade planen, då de härrör från denna, finna ett prissystem som så mycket som möjligt efter vad som är möjligt att bedöma närmar sig den sortens prissystem. Det förefaller som om ett system av typen "tvåvägsprissystem" bäst motsvarar till detta krav, på villkor att detta system maximalt inberäknar de så kallade "tvåvägspriserna", som är ett uttryck för den ekonomiska planens prioritering, och därmed den politiska prioriteringen.

Ett prissystem som uppbyggt enligt denna uppfattning skulle redan bättre än de nuvarande priserna svara mot övergångsekonomiernas krav på funktionsmöjlighet. Det skulle göra det möjligt att i realiteten anpassa de ekonomiska enheternas aktivitet till helhetsutvecklingen i riktning mot socialismen, samtidigt som de onödiga eller ineffektiva ingreppen i den löpande ledningen begränsas. Det skulle alltså bli möjligt för de ekonomiska enheterna att spela den roll som motsvarar deras verkliga förmåga och endast den rollen. Det skulle följaktligen vara möjligt att förenkla planeringens indexnormer och bygga ut dessa direkt mellan företagen, eftersom det är nödvändigt att företagen ska kunna fungera effektivt, och hela tiden med huvudsyftet att uppfylla planen och dess normer (och inte rätta sig efter en efterfrågan på en marknad där priserna fluktuerar fritt).

Vad prisdebatten ytterst har visat är framför allt den totala otillräckligheten i de "formler" som försöker bygga upp prissystem enligt förenklade "modeller" (ingen av dessa modeller kan helt motsvara övergångsekonomiernas produktionsförhållanden); vidare, de mycket allvarliga bristerna i de existerande systemen – så allvarliga brister att de har kunnat locka en hel del ekonomer att föreslå en återgång till marknadspriser –; och slutligen, nödvändigheten att skapa en teori som kan ersätta prisproblematiken på det enda område där den kan analyseras och bedömas, nämligen inom ramen för övergångsekonomiernas specifika struktur, och därmed inom ramen för den socialistiska uppbyggnaden.

Artikeln publicerad i *La Pensée*, Nr. 133, juni 1967, s. 25-56, samt Nr. 134, augusti 1967, s. 35-65.

Bibliografi till prisproblematiken i Europas socialistiska länder (kap. 4)

- 1 SOVJETUNIONENS VETENSKAPSAKADEMI, Manuel d'Economie Politique, Institut d'Economie, Edit. Sociales, Paris, 1956, 2:a upplagan, 1958, 703 sidor.
- 2 L. ALTHUSSER, Sur le travail théorique, *La Pensée*, Nr. 132, april 1967.
- 3 G. C. ARCHIBALD, Welfare Economics Ethics and Essentialism, *Economica*, november 1959.
- 4 Z. ATLAS, Om de socialistiska företagens lönsamhet, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 7-1958, s. 115-128.
- 5 Lönsamhet och värde i den socialistiska ekonomin, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 10-1960, s. 71-82.
- 6 Grundläggande principer för socialistisk ekonomisk ledning och dennas praktiska tillämpning. *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 8-1965, s. 66-79.
- 7 H. V. BABAIKOV, Rapport au Soviet Suprême de l'URSS, dec. 1966.
- 8 A. BATJURIN, Den ekonomiska reformen: dess problem och första resultat, *Ekonomitjeskaja Gazeta*, på ryska, Nr. 45, IX, 1966, s. 7-8.
- 9 E. BALIBAR, Sur les concepts fondamentaux du matérialisme historique, *Lire le Capital*, Althusser, Balibar, Establet, Band 2, Maspero 1966. Se även svenska upplagan Cavefors 1970.
- 10 W. J. BAUMOL, *Welfare Economics and the Theory of the State*, 2:a upplagan, London, 1965.
- 11 V. D. BELKIN, Enhetspriser och ekonomiska åtgärder i konsekvens med detta, på ryska, Moskva, 1963.
- 12 CH. BETTELHEIM, Formes et méthodes de la planification socialiste et niveau de développement des forces productives, Den inledande avdelningen av detta verk.
- 13 Les cadres socio-ekonomiques et l'organisation de la planification sociale, *Problèmes de Planification*, Nr. 5, Ecole Pratique des Hautes Etudes, CEPS 1965.
- 14 La construction du socialisme, problème de l'économie de transition, 2 artiklar, *La Pensée*, Nr. 125 och 126, febr. och april, 1966.
- 15 András BRODY, Three types of Price Systems, *Economics of Planning*, Nr. 3, Vol. V, 1965, s. 58-66.
- 16 P. BUNIC, Den ekonomiska stimulansen vid höjandet av investeringseffektiviteten och kapitalvinsten, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 12-1965.
- 17 CSIKOS-NAGY, B. Two stages of the Hungarian Debate on Prices, *Acta Oeconomica*, Vetenskapsakademien, Budapest, Arg I, häfte 3-4, 1966, s. 255-366.
- 18 G. B. DANZIG och Ph. WOLFE, The decomposition Algorithm for Linear Programs, *Econometrica*, Nr. 29-1961, s. 767 ff.
- 19 H. DENIS och D. LAVIGNE, *Le problème des prix en Union Soviétique*, Ed. Cujas, Paris, 1965, 254 sidor.
- 20 A. EMMANUEL, *La division internationale du travail et le marché socialiste*, Problèmes

- de Planification, Nr. 7, Ecole Pratique des Hautes Etudes, CEPS, Paris, 1966.
- 21 F. ENGELS, *Anti-Dühring*, Arbetarkultur, Stockholm 1955.
- 22 FEDORENKO och GLUCHKOV, Pour appliquer largement les techniques de calcul à l'économie nationale, *Problèmes de Planification*, Nr. 6, Ecole Pratique des Hautes Etudes, CEPS, Paris, 1966.
- 23 Ragnar FRISCH, Rational Price fixing in a Socialist Society, *Economics of Planning*, Nr. 2, Vol. VI, 1965, s. 97 ff.
- 24 Sandor GANCZER, Price Calculations in Hungary on the Basis of Mathematical Methods, *Economics of Planning*, Nr. 3, Vol. V, 1965, s. 67-79.
- 25 M. GODELIER, *Rationalité et irrationalité en économie*, Edit. Maspero, Paris, 1966.
- 26 Simon GYÖRGY, Expost Examination of Macro-economic Shadow Prices, *Economics of Planning*, Nr. 3, Vol. V, 1965, s. 80 ff.
- 27 Kosta JIRI, Czechoslovak Economists Discuss Ways of Improving the System of Planned Management, *Czechoslovak Economic Papers*, Nr. 4, Vetenskapsakademin, Prag, 1964, s. 139 ff.
- 28 L. V. KANTOROVITJ, *Calcul économique et utilisation des ressources*, Paris, 1963, xxi+307 sidor.
- 29 E. KATS och A. ROJANSKIJ, Prisbildning under påverkan av det kapital som produktframställningen kräver, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 6-1966, s. 33-38.
- 30 P. CHATJATUROV och D. LVOV, Graden av vetenskapliga och tekniska framsteg och höjningen av samhällsproduktionens effektivitet, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 8-1966, s. 3 ff.
- 31 A. KOMIN, Problem vid prisförändringar, *Planovoje Choziaistvo*, på ryska, Nr. 10-1966, s. 10-16.
- 32 T. C. KOOPMANS, Three essays on the State of Economic Science, New York, 1957.
- 33 J. KORNAI, Mathematical Programming as a tool in drawing up the Five-year Economic Plan, *Economics of Planning*, Nr. 3, Vol. V, 1965, s. 3 ff.
- 34 J. KORNAI, *Mathematical Planning of Structural Decisions*, Vetenskapsakademin, Budapest, North Holland Publishing Co.
- 35 J. KORNAI och Th. LIPTAK, Two-level Planning, *Econometrica*, 33, 1965, s. 141 ff.
- 36 KRONROD, La réforme économique et quelques problemes de l'économie politique du socialisme, *Voprossij Ekonomiki*, Nr. 10-1966, s. 19-32.
- 37 P. LEFRANC, La situation économique et le nouveau systeme de planification de la R.D.A., *Economic et Politique*, juni, 1965, s. 77-91.
- 38 E. LIBERMAN, Om planeringen av industriproduktionen och den ekonomiska stimulansen för dess utveckling, *Kommunist*, Nr. 10-1956, på ryska, s. 75-92.
- 39 E. LIBERMAN, Kommentarer till ekonomiska stimuleringsåtgärder för företagen, *Voprossij Ekonomiki*, Nr. 11-1962, s. 87-142.
- 40 A. N. D. Mc AULEY, Rationality and Central Planning, *Soviet Studies*, Vol. XVIII, Nr. 3,

januari 1967, s. 340 ff.

41 E. MALINVAUD, Procedure décentralisée pour la préparation des plans, INSEE, maj, 1963, 64 sidor.

I. MALITJEV och V. SOBOL, Den vetenskapliga grunden för studiet av den socialistiska ekonomin, *Kommunist*, på ryska, Nr. 8-1961, s. 82-88.

42 Karl MARX, *Kapitalet*, Del I.

44 Karl MARX, *Kapitalet*, Del II.

45 Karl MARX, *Kapitalet*, Bok I.

46 Karl MARX, *Kapitalet*, Bok III.

47 Karl MARX, *Kritik av Gotha-programmet*, Arbetarkultur, Stockholm, 1945.

48 Karl MARX, *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie*, Dietz-Verlag, Berlin, 1953.

49 E. J. MISHAN, A Survey of Welfare Economics, 1939-1959, *Economic Journal*, 1960.

50 NATIONS-UNIES, Statistiques de la Commission Economique pour l'Europe, Genève, 1966.

51 V. NEMTJINOV, Methodes de determination de la valeur et des ecartis prix-valeurs, *Voprossij Ekonomiki*, Nr. 2-1962.

52 V. NEMTJINOV, Värde och pris under socialismen, *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 12-1960, s. 94 ff.

53 V. NEMTJINOV, Den socialistiska ekonomiska styrningen och produktionsplaneringen, *Kommunist*, på ryska, Nr. 5-1964, s. 74-87.

54 V. V. NOVOZJILOV, Mesures des dépenses (de production) et de leurs résultats en économie socialiste, fransk översättning i Cahiers de l'ISEA, 146, februari, 1964, s. 43-291.

55 V. V. NOVOZJILOV, Prusbildningens problematik och den ekonomiska reformen, *Ekonomi och matematiska metoder*, på ryska, Nr. 3-1966.

56 B. RAKITSKIJ, Lärdomarna av Khostrastjet, *Komsomolskaja Pravda*, på ryska, 19110/1966.

57 V. SITNIN, Den ekonomiska reformen och förändringarna av engrospriserna inom industriproduktionen, *Kommunist*, på ryska, 11-1966, s. 37 ff.

58 J. STALIN, Socialismens ekonomiska problem i SSRU, *Teori och Praktik*, Cavefors, 1967.

59 STRUMILIN, Prusbildningsprocessen i URSS, *Planovoje Chozjastvo*, på ryska, Nr. 5, 6 och 7-1928, artiklarna samlade i På planeringsfronten, på ryska, 1920-30, Statliga förlaget för politisk litteratur, Moskva, 1958, s. 503-580.

60 O. TARNOVSKIJ, Prusbildningen inom industrin i Comecon *Voprossij Ekonomiki*, på ryska, Nr. 7-1966.

61 N. A. TSAGALOV, *Cours d'économie politique* (huvudredaktör), Del II, Moskva, 1963, 599 sidor.